

Α.Τ.Ε.Ι. ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ

ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ:ΔΙΚΣΕΟ

**Η ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΣΤΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ**

ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ 2011

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ:

ΧΑΪΝΑΣ Ι. ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ

ΚΑΨΙΜΑΛΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ

ΑΜ:13209

ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

ΑΜ:13313

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ		
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο	ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΩΓΡΑΦΙΑ	4
1.1	Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ	4
1.2	Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ ΚΑΙ Η ΕΞΕΛΙΞΗ	5
1.3	ΧΩΡΟΣ- ΘΕΣΗ -ΤΟΠΟΘΕΣΙΑ-ΚΛΙΜΑΚΑ ΚΑΙ ΑΠΟΣΤΑΣΗ Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥΣ ΜΕ ΤΗΝ ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΩΓΡΑΦΙΑ	6
1.3.1	ΧΩΡΟΣ	6
1.3.2	ΘΕΣΗ - ΤΟΠΟΘΕΣΙΑ	7
1.3.3	ΤΟΠΟΣ	8
1.3.4	ΑΠΟΣΤΑΣΗ	8
1.3.5	ΚΛΙΜΑΚΑ	9
1.4	ΧΩΡΙΚΗ ΑΛΛΗΛΕΠΙΔΡΑΣΗ	9
1.5	ΧΩΡΙΚΗ ΚΑΤΑΝΟΜΗ	10
1.6	ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ	11
1.7	ΜΕΘΟΔΟΙ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ	11
1.8	ΟΙ ΣΥΝΧΡΟΝΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	13
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο	ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ	16
2.1	Η ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΤΑ ΕΙΔΗ ΤΗΣ	16
2.2	Η ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΩΝ ΑΛΛΟΔΑΠΩΝ	17
2.3	ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ ΑΠΟ ΚΑΙ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	
2.4	ΤΑ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ 19^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ	21
2.5	ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΟΙ ΑΛΛΟΔΑΠΟΙ	22

2.6	ΛΟΓΟΙ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΥΠΗΚΟΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΦΥΛΟ	23
2.7	ΗΛΙΚΙΑ ΤΩΝ ΑΛΛΟΔΑΠΩΝ	26
2.8	ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ	27
2.9	ΕΠΠΕΔΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	28
2.10	ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΑΓΟΡΑΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	28
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο	ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΑ	31
3.1	Η ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	32
3.2	ΟΙ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΕΣ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ	34
3.3	ΘΝΗΣΙΜΟΤΗΤΑ, ΓΟΝΙΜΟΤΗΤΑ, ΓΑΜΗΛΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΓΗΡΑΝΣΗ	34
3.3.1	ΓΕΝΝΗΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΓΟΝΙΜΟΤΗΤΑ	36
3.3.2	Η ΓΟΝΙΜΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΓΟΝΕΩΝ	38
3.3.3	ΓΗΡΑΝΣΗ ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ	41
3.3.4	ΑΙΤΙΑ	46
3.3.5	ΘΝΗΣΙΜΟΤΗΤΑ	50
3.3.6	ΠΙΝΑΚΕΣ ΕΠΙΒΙΩΣΗΣ	51
3.4	ΓΑΜΟΙ ΚΑΙ ΑΔΡΟΙ ΔΕΙΚΤΕΣ ΓΑΜΗΛΙΟΤΗΤΑΣ	52
3.5	ΤΟ ΔΥΤΙΚΟ ΜΟΝΤΕΛΟ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ	54
3.6	Ο ΓΑΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	55
3.7	ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΕΝΝΟΙΕΣ ΚΑΙ ΟΡΙΣΜΟΙ	57
3.8	Η ΕΛΛΑΔΑ ΜΕ ΑΡΙΘΜΟΥΣ	66
	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	68

ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΩΓΡΑΦΙΑ

1.1 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ

Η **ανθρωπογεωγραφία** είναι ένας από τους τρεις κύριους κλάδους της γεωγραφίας όπως την ξέρουμε σήμερα οι άλλοι δυο είναι η **φυσική γεωγραφία** και η **περιβαλλοντική γεωγραφία** ή **γεωγραφία των περιοχών** .

Η ανθρωπογεωγραφία είναι το τμήμα της γεωγραφικής επιστήμης που ασχολείται με τη χωρική διαφοροποίηση και οργάνωση της ανθρώπινης δραστηριότητας και τους συσχετισμούς της με το φυσικό περιβάλλον δηλαδή η μελέτη των σχέσεων των ανθρώπινων ομάδων με το γεωγραφικό περίγυρο. π.χ. αστικοποίηση, αγροτικές καλλιέργειες κ.λπ.

Σύμφωνα με τη σύγχρονη ανθρωπογεωγραφία, ο χώρος είναι ο εξ' ορισμού πολιτισμικός «μη φυσικός». Όχι μόνο διότι σήμερα ολόκληρη πλέον η επιφάνεια του

πλανήτη δέχεται τις επιπτώσεις της ανθρώπινης παρουσίας επάνω στη γη, αλλά και γιατί οι ανθρώπινες επιστήμες και ιδίως η γεωγραφία, ως κοινωνική επιστήμη-εξετάζουν τον κόσμο μέσα από ανθρωποκεντρικές προοπτικές και προσεγγίσεις.

Ιστορικά, πολλές κοινωνίες έχουν διέλθει από αύξουσα εσωτερική διαφοροποίηση, μέσω διεργασιών όπως η εγκαθίδρυση πολιτικών ιεραρχιών και ο εργασιακός καταμερισμός. Γεωγραφικά, οι άνθρωποι ανελίχθηκαν προοδευτικά, αναπτύσσοντας διάκριση μεταξύ του γνώριμου και του άγνωστου, αυτών που ζουν σε ή προέρχονται από άλλους κόσμους. Παρότι η διαφορά καθιστά τις ανθρώπινες σχέσεις συναρπαστικές και προσδίδει ποικιλία και δυναμισμό στο κοινωνικό σύνολο, αποτελεί ταυτόχρονα και πηγή ανισοτήτων στη μεταχείριση και στις ευκαιρίες που κάποιοι εκμεταλλεύονται και κάποιοι προσπαθούν να εξαλείψουν.

(Τερκενλή, Ιωσηφίδης & Χωριανόπουλος, 2007: 19-20).

Η Ανθρωπογεωγραφία χρησιμοποιεί τόσο απόλυτες όσο και σχετικές έννοιες του χώρου». Ο τόπος ως συγκεκριμένο τμήμα του γεωγραφικού χώρου καταλαμβάνει πρόσωπα και πράγματα με ιστορία, νόημα και μοναδικότητα και εμπεριέχεται στην έννοια της περιφέρειας. Η θέση ή τοποθεσία δηλώνει την εγκατάσταση της ανθρώπινης δραστηριότητας και χρησιμοποιείται με τη γραμμική έννοια της απόστασης. Η επικράτεια στην πολιτική Γεωγραφία συνδέεται με την έννοια του κράτους παρά του έθνους. Όλες αυτές οι έννοιες μεταβάλλονται με το χρόνο και μεταλλάσσουν τον ορισμό της Γεωγραφίας ενώ μέσα στις γεωγραφικές σχολές αποκτούν διαφορετικούς ρόλους (Λεοντίδου, 2005: 69-72).

1.2 Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ ΚΑΙ Η ΕΞΕΛΙΞΗ

Συγκεκριμένα, η γεωγραφία στα πρώτα της βήματα ήταν ενιαία, Φυσική και Ανθρώπινη. Στη δεκαετία του '60 η διχοτομία έγινε έντονη, και μάλιστα προχώρησε στη δημιουργία ειδικοτήτων και στο εσωτερικό της ανθρώπινης γεωγραφίας σύμφωνα με τον γεωγράφο Λαμπριανίδη, η ιστορική εξέλιξη της επιστήμης της γεωγραφίας δείχνει ότι ο διαχωρισμός της σε «Φυσική» και «Ανθρώπινη» ήταν κατά καιρούς ιδιαίτερα έντονος, ενώ σε άλλα διαστήματα υποχωρούσε.

Στην Ελλάδα, η γεωγραφία είναι κατά μια έννοια «νέο» επιστημονικό πεδίο. Η ακαδημαϊκή και επαγγελματική κοινότητα των γεωγράφων είναι μικρή και διάσπαρτη σε διάφορες πανεπιστημιακές σχολές, ενώ οι επιμέρους κλάδοι της γεωγραφίας

συγκροτούνται σταδιακά από την ίδρυση των πρώτων ελληνικών τμημάτων γεωγραφίας στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου το 1994 και στο Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο το 2000.

Μαθήματα ανθρωπογεωγραφίας αρχίζουν να εισάγονται τη δεκαετία 1950 σε οικονομικές, τοπογραφικές και αρχιτεκτονικές σχολές. Μεγάλη ώθηση στη γεωγραφική έρευνα δίνεται κατά τη δεκαετία 1960, όταν μια ομάδα γάλλων γεωγράφων μεταξύ των οποίων οι B. Keyser, Y. Pechoux, M. Sivignon, E. Kolodny, G. Burgel- διεξήγαγαν γεωγραφική έρευνα στη Ελλάδα, σε συνεργασία με το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ). Η ερευνητική δραστηριότητα και οι δημοσιεύσεις τους άνοιξαν ένα δίαυλο επικοινωνίας, ο οποίος αναχαιτίστηκε κατά την περίοδο της δικτατορίας (1967-74), για να συνεχιστεί από τους έλληνες μεταπτυχιακούς απόφοιτους της Γαλλίας και αργότερα της Αγγλίας από τη δεκαετία του 1980, οι οποίοι από τότε ανέπτυξαν τη γεωγραφική συζήτηση δυναμικά σε μια πληθώρα ελληνικών πανεπιστημιακών σχολών.

1.3 ΧΩΡΟΣ- ΘΕΣΗ –ΤΟΠΟΘΕΣΙΑ-ΚΛΙΜΑΚΑ ΚΑΙ ΑΠΟΣΤΑΣΗ Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥΣ ΜΕ ΤΗΝ ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΩΓΡΑΦΙΑ

Η ανθρωπογεωγραφία, ως η κατεξοχήν επιστήμη μελέτης, έρευνας και ανάλυσης του ανθρωπογενούς χώρου, χαρακτηρίζεται από μια σειρά από κεντρικές έννοιες, οι οποίες συμβάλλουν στην ανθρωπογεωγραφική/χωρική θεώρηση του κοινωνικού κόσμου. Οι έννοιες αυτές περιγράφουν, αναλύουν και αναδεικνύουν κρίσιμες πλευρές της χωρικής διάστασης των κοινωνικών φαινομένων, διάσταση η οποία είναι άλλωστε και το βασικό αντικείμενο της επιστήμης της ανθρωπογεωγραφίας. Οι έννοιες στις οποίες θα αναφερθούμε είναι ο **χώρος** η **θέση** η **τοποθεσία** η **κλίμακα** και η **απόσταση** (Χαϊνάς, 2010).

1.3.1 ΧΩΡΟΣ

Η έννοια του χώρου είναι ίσως η κεντρικότερη στην ανθρωπογεωγραφία, αυτή που προσανατολίζει και αποδίδει νόημα στο αντικείμενο της καθώς και αυτή που τη

διαφοροποιεί από τις άλλες κοινωνικές επιστήμες. Ο χώρος συνδέει τον άνθρωπο και τις δραστηριότητές του με το φυσικό περιβάλλον, αλλά κυρίως εκφράζει την υλικότητα των κοινωνικών σχέσεων, δηλαδή τους τρόπους και τις διαδικασίες παραγωγής, κατασκευής, αντίληψης και κατανόησης της κοινωνικής αλληλεπίδρασης.

Η έννοια του χώρου λοιπόν είναι στην ουσία μια έννοια «ομπρέλα», η οποία εμπεριέχει τόσο την αλληλεπίδραση του ανθρώπου με τον φυσικό «απόλυτο» γεωγραφικό χώρο όσο και τη συνεχή εμπλοκή των κοινωνικών σχέσεων με τους χωρικούς σχηματισμούς και μορφοποιήσεις που παράγονται από αυτές και που, με τη σειρά τους, τις επηρεάζουν ή τις καθορίζουν. Έτσι, είναι στην ουσία αδύνατον να διαχωρίσουμε το χώρο από την κοινωνία, τις κοινωνικές από τις χωρικές σχέσεις. Μιλάμε λοιπόν για κοινωνικό-χωρικούς σχηματισμούς (socio-spatial formations), δηλαδή για δυναμικές παραγωγής και αναπαραγωγής κοινωνικών φαινομένων και σχέσεων μέσα από το χώρο και το αντίστροφο. Στην καλύτερη κατανόηση της κεντρικότητας της έννοιας του χώρου για την ανθρωπογεωγραφική θεώρηση συμβάλλουν σημαντικά οι σχεδόν ταυτόσημες ή ομόλογες έννοιες της χωρικής διάστασης (spatial dimension) και της χωρικότητας των κοινωνικών φαινομένων και διαδικασιών. Η χωρική διάσταση και η χωρικότητα σχετίζονται με ζητήματα γεωγραφικής διαφοροποίησης, χωρικών κατανομών των φαινομένων, ομογένειας και ετερογένειας χωρικών ενοτήτων, χωρικών σχέσεων, αλληλεξαρτήσεων και αλληλεπιδράσεων καθώς και με ζητήματα χωρο-κοινωνικής συγκρότησης ποικίλων όψεων της ανθρώπινης ζωής και δραστηριότητας. Ως παράδειγμα χωρικότητας μπορούμε να αναφέρουμε τη διαφοροποίηση στη χρήση και στον τύπο της χρήσης του διαδικτύου από διακριτά άτομα και κοινωνικές ομάδες. Έτσι, η χρήση ή η μη χρήση του σύγχρονου αυτού μέσω επικοινωνίας, μάθησης και συναλλαγών παραπέμπει σε διαφορετικές χωρικότητες (Hubbard, 2004 & Massey, 2005).

Ο συχνός και ουσιαστικός χρήστης του διαδικτύου είναι αδύνατον να επικοινωνεί ή αν συναλλάσσεται με άτομα που ζουν ή δραστηριοποιούνται σε μακρινές γεωγραφικές περιοχές και έτσι ο δυνητικός χώρος που έχει στη διάθεσή του είναι σχεδόν απεριόριστος. Αντίθετα, ο μη χρήστης χαρακτηρίζεται από σχετικά περιορισμένη χωρική εμβέλεια, η οποία καθορίζεται από άλλα χαρακτηριστικά, όπως η οικονομική του κατάσταση, η κοινωνική του θέση ή τα πολιτιστικά και αξιακά του πρότυπα.

1.3.2 ΘΕΣΗ – ΤΟΠΟΘΕΣΙΑ

Η έννοια της θέσης τοποθεσίας στην ανθρωπογεωγραφία σχετίζεται με τον εντοπισμό στο χώρο στοιχείων άμεσα συνδεδεμένων με τις ανθρώπινες δραστηριότητες, π.χ. η γεωγραφική θέση των πόλεων μιας χώρας, η θέση των βιομηχανικών περιοχών στην Ελλάδα, των σχολικών μονάδων σε ένα μεγάλο πολεοδομικό συγκρότημα κτλ. Η θέση-τοποθεσία διακρίνεται σε απόλυτη και σχετική. Η απόλυτη θέση σχετίζεται με τον εντοπισμό κάποιου στοιχείου στον απόλυτο γεωμετρικό χώρο ενώ η σχετική θέση κάποιου στοιχείου προκύπτει μέσα από συνδυασμό της με τις θέσεις άλλων στοιχείων στο χώρο (**Bergman**, 1995). Η μελέτη των προτύπων που συνδέονται με τις θέσεις τοποθεσίες στοιχείων στο χώρο σχετίζεται άμεσα με τη θεωρία χωροθέτησης (Location theory) και με την ανάλυση χωροθέτησης. Η θεωρία χωροθέτησης περιλαμβάνει μία σειρά από ερμηνείες των προτύπων χωροθέτησης κυρίως των οικονομικών και παραγωγικών δραστηριοτήτων του ανθρώπου ενώ η ανάλυση χωροθέτησης διερευνά, συνήθως με τη βοήθεια των ποσοτικών μεθόδων και της μοντελοποίησης, σταθερά πρότυπα χωρικών κανονικοτήτων (**Gertler**, 2000 & **Johnston**, 2000).

1.3.3 ΤΟΠΟΣ

Ο τόπος είναι μια κοινωνική-ανθρώπινη κατασκευή του χώρου που προέρχεται από την απόδοση σε αυτόν νοήματος, αισθητικής ή συμβολικής αξίας και συνδέεται συνήθως με μοναδικά χαρακτηριστικά, ιδιαιτερότητες και συγκεκριμένες κοινωνικές ταυτότητες.

• 1.3.4 ΑΠΟΣΤΑΣΗ

Η απόσταση είναι μία από τις πιο θεμελιώδεις και παραδοσιακές γεωγραφικές έννοιες και συνήθως σχετίζεται με τη μέτρηση του χώρου που παρεμβάλλεται μεταξύ δύο σημείων. Την ανθρωπογεωγραφία δεν την ενδιαφέρει μόνο η απόλυτη απόσταση (absolute distance) μεταξύ δύο σημείων του χώρου, η οποία προσδιορίζεται με συγκεκριμένες μονάδες μέτρησης (π.χ. χιλιομετρική απόσταση μεταξύ Αθήνας και Θεσσαλονίκης), αλλά κυρίως η σχετική απόσταση η οποία προσδιορίζεται με βάση

άλλα χαρακτηριστικά, όπως π.χ. το οικονομικό κόστος μετακίνησης από το ένα σημείο στο άλλο (οικονομική απόσταση) ή το χρόνο μετακίνησης. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η έννοια της απόστασης έχει αποκτήσει επίσης και μεταφορική συμβολική κοινωνική διάσταση και σημασία στην ανθρωπογεωγραφία. Έτσι, η απόσταση είναι δυνατόν να δηλώνει κοινωνικό-οικονομικές και πολιτισμικές διαφοροποιήσεις ή ανισότητες μεταξύ διαφορετικών γεωγραφικών περιοχών άσχετα με την πραγματική απόλυτη απόσταση μεταξύ τους. Π.χ. η κοινωνικό-οικονομική απόσταση μεταξύ της Ελλάδας και της Αλβανίας είναι μεγάλη ενώ η απόλυτη απόσταση μεταξύ των δυο χωρών είναι εξαιρετικά μικρή και μικραίνει συνεχώς με το πέρασμα του χρόνου λόγω βελτίωσης των συστηματικών μεταφορών. Οι διαφορές λοιπόν μεταξύ πραγματικής και κοινωνικής απόστασης παράγουν συγκεκριμένες χωρικές αλληλεξαρτήσεις και σχέσεις, όπως η μετακίνηση κεφαλαίων από την Ελλάδα στην Αλβανία και η μετακίνηση εργατικού δυναμικού από την Αλβανία στην Ελλάδα (Χαϊνάς, 2010).

• 1.3.5 ΚΛΙΜΑΚΑ

Η έννοια της κλίμακας «αναφέρεται σε ένα ή περισσότερα επίπεδα της αναπαράστασης εμπειρίας και οργάνωσης των γεωγραφικών δεδομένων και διαδικασιών» (Johnston, 2000: 724).

Στη χαρτογραφία η κλίμακα σημαίνει «τη σχέση μεταξύ του μεγέθους ενός αντικειμένου στο χάρτη με το μέγεθος του πραγματικού αντικειμένου στην επιφάνεια της Γης» (Rubenstein, 1999: 44). Στην ανθρωπογεωγραφία η έννοια της κλίμακας παίζει σημαντικό ρόλο καθώς συμβάλλει στη βαθύτερη και ουσιαστικότερη κατανόηση των χωρο-κοινωνικών φαινομένων και διαδικασιών τα οποία συνήθως διαφοροποιούνται όταν εξετάζονται σε μικρο-, μεσο- και μακρο- επίπεδο - κλίμακα. Η γεωγραφική κλίμακα λοιπόν αναφέρεται στα διαφορετικά χωρικά επίπεδα συγκρότησης και αναπαραγωγής των κοινωνικών φαινομένων και διαδικασιών, τα όρια των οποίων είναι σχεδόν πάντοτε σχετικά και μεταβάλλονται ανάλογα με τα εκάστοτε κοινωνικό-πολιτισμικό και πολιτικό πλαίσιο. Έτσι, για παράδειγμα, η μείωση των χωρικών ανισοτήτων μεταξύ δυο περιφερειών (μελέτη της χωρικής ανισότητας σε περιφερειακή κλίμακα) μπορεί να συνοδεύεται από την αύξηση των

χωρικών ανισοτήτων μεταξύ διαφορετικών περιοχών της ίδιας περιφέρειας (μελέτη της χωρικής ανισότητας σε υπο-περιφερειακή, νομαρχιακή ή τοπική κλίμακα) (Χαϊνάς, 2010).

1.4 ΧΩΡΙΚΗ ΑΛΛΗΛΕΠΙΔΡΑΣΗ

Χωρική αλληλεπίδραση είναι η αλληλεπίδραση μεταξύ διαφορετικών γεωγραφικών περιοχών, η οποία προκαλείται από τη σταδιακή δημιουργία και αναπαραγωγή ενός συστήματος ροών ανθρώπων, κεφαλαίων, αγαθών, πληροφορίας ή συμβόλων (Hay, 2000). Ιδιαίτερα στη σημερινή παγκοσμιοποιημένη εποχή της έντασης του κάθε είδους συνδέσεων μεταξύ διαφορετικών γεωγραφικών περιοχών, η έννοια της χωρικής αλληλεπίδρασης καθίσταται εξαιρετικά επίκαιρη και καίρια για την κατανόηση των σύγχρονων ανθρωπογεωγραφιών. Η έννοια αυτή συνδέεται άμεσα με την ανάπτυξη και τη μελέτη ενός διαφορετικού τύπου χώρου των ροών (space of flows) και των χωρο-κοινωνικών δικτύων κάθε τύπου. Για παράδειγμα, στη σημερινή εποχή η διατάραξη ενός χώρου χρηματοροών μεταξύ δυο γεωγραφικών περιοχών, δηλαδή οι απότομες αλλαγές στην κατεύθυνση και στην ένταση των ροών, είναι δυνατόν να έχει δραματικές συνέπειες για την κοινωνική ευημερία και το βιοτικό επίπεδο ολόκληρων περιοχών, χώρων και υπερεθνικών σχηματισμών.

1.5 ΧΩΡΙΚΗ ΚΑΤΑΝΟΜΗ

Τα πρότυπα διευθέτησης των στοιχείων που σχετίζονται με ανθρωπογενή και κοινωνικά φαινόμενα στον γεωγραφικό χώρο εκφράζουν τη χωρική τους κατανομή, η οποία ενδιαφέρει σε σημαντικό βαθμό την επιστήμη της ανθρωπογεωγραφίας, αφού έτσι αναδεικνύεται η χωρική τους διάσταση (Bradford & Kent, 1993 & Rubenstein, 1999).

Συνήθως τα ανθρωπογενή και τα κοινωνικά φαινόμενα και διαδικασίες χαρακτηρίζονται από έντονη χωρική διάσταση, δηλαδή παρουσιάζουν ανομοιόμορφες κατανομές στον γεωγραφικό χώρο οι οποίες μεταβάλλονται με την πάροδο του χρόνου. Μερικά παραδείγματα χωρικών κατανομών κοινωνικών φαινομένων και διαδικασιών είναι η χωρική κατανομή του εισοδήματος κατά περιφέρεια σε μια χώρα, η χωρική κατανομή του μεταναστευτικού εργατικού

δυναμικού κατά δήμο, η χωρική κατανομή των ατόμων με υψηλό μορφωτικό επίπεδο και η χωρική κατανομή της ανεργίας και της υποαπασχόλησης κατά νομό. Η μορφή που παίρνει κάθε φορά η χωρική κατανομή ενός ανθρωπογενούς και κοινωνικού φαινομένου ή διαδικασίας εξαρτάται από τη σχέση ανάμεσα στις δυνάμεις συγκέντρωσης και ανάμεσα στις δυνάμεις διασποράς στον γεωγραφικό χώρο. Οι δυνάμεις συγκέντρωσης συμβάλλουν σε μορφές ανομοιόμορφων χωρικών κατανομών ενώ οι δυνάμεις διασποράς σε μορφές πιο ομοιόμορφων κατανομών (Χαϊνός, 2010).

1.6 ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ

Όπως οι ιστορικοί παραδοσιακά αποπειρώνται την περιοδολόγηση του ιστορικού χρόνου, έτσι και οι γεωγράφοι κάνουν προσπάθειες περιφερειοποίησης του γεωγραφικού χώρου.

Η περιφέρεια είναι μια γεωγραφική ενότητα που χαρακτηρίζεται από ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά (φυσικά ή/και ανθρωπογενή) τα οποία τη διαφοροποιούν από άλλες περιφέρειες (Gregory, 2000δ).

Σχηματικά μπορούμε να διακρίνουμε τρία βασικά είδη περιφερειών: την ομοιογενή περιφέρεια, την πολιτική περιφέρεια και την περιφέρεια προγραμματισμού ή διοικητική περιφέρεια. Η ομοιογενής περιφέρεια χαρακτηρίζεται από έντονη ομοιότητα εντός των ορίων της ως προς κάποιο ή κάποια χαρακτηριστικά σε σχέση με άλλες περιφέρειες.

Η πολιτική περιφέρεια αναφέρεται σε κάποιο γεωγραφικό πόλο, κόμβο ή κέντρο καθώς και γεωγραφική εμβέλεια αυτού του πόλου. Οι περιφέρειες προγραμματισμού συνήθως καθορίζονται από τις αρμόδιες δημόσιες αρχές με στόχο την άσκηση της κατάλληλης αναπτυξιακής πολιτικής ή για σκοπούς διοικητικής οργάνωσης του γεωγραφικού χώρου (Κουτσόπουλος, 1990).

1.7 ΜΕΘΟΔΟΙ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

Συνοπτικά, οι βασικές μέθοδοι και οι τεχνικές που χρησιμοποιούνται στο πλαίσιο της ανθρωπογεωγραφίας (αρκετές από αυτές και στη φυσική γεωγραφία) καθώς και οι άμεσα συναφείς επιστημονικοί κλάδοι με τη γεωγραφία είναι η χαρτογραφία, τα Συστήματα γεωγραφικών Πληροφοριών σε συνδυασμό με τη χωρική στατιστική και τις άλλες ποσοτικές και υπολογιστικές μεθόδους, η τηλεπισκόπηση (remote sensing) καθώς και οι ποιοτικές μέθοδοι (**Rubenstein**, 1999).

- Η χαρτογραφία είναι ίσως ο πιο άμεσα συγγενής επιστημονικός κλάδος με τη γεωγραφία. Αντικείμενο της χαρτογραφίας είναι η ανάπτυξη τεχνικών απεικόνισης γεωγραφικής πληροφορίας, η οποία μπορεί να είναι από σχετικά απλή έως και εξαιρετικά σύνθετη. Επίσης η χαρτογραφία μπορεί να ασχολείται με την απεικόνιση γενικής και κρίσιμης γεωγραφικής πληροφορίας ή εξειδικευμένης πληροφορίας κατά θεματικές περιοχές, π.χ. η χαρτογράφηση των επιπέδων και της έντασης της φτώχειας ανά διοικητικές περιφέρειες ή η χαρτογράφηση των κοινωνικό-επαγγελματικών κατηγοριών ανά διακριτές χωρικές ενότητες ενός μεγάλου πολεοδομικού συγκροτήματος. Στη δεύτερη περίπτωση πρόκειται για το εξειδικευμένο αντικείμενο της θεματικής χαρτογραφίας (thematic cartography). Η εξαιρετικά μεγάλη χρησιμότητα της χαρτογραφίας για την ανθρωπογεωγραφία έχει να κάνει με το γεγονός ότι αναδεικνύει και προβάλλει ξεκάθαρα τη χωρική διάσταση μιας σειράς γενικών ή εξειδικευμένων και πολύπλοκων κοινωνικών και ανθρωπογενών φαινομένων και διαδικασιών.
- Τα συστήματα γεωγραφικών πληροφοριών (Geographic Information Systems) συνίστανται στη χρήση υπολογιστικών μεθόδων και τεχνικών για την οργάνωση, αποθήκευση, ανάκτηση, χαρτογράφηση και ανάλυση δεδομένων που χαρακτηρίζονται από χωρική διάσταση, ή αλλιώς χωρικής πληροφορίας (**Bergman**, 1995). Στο πλαίσιο ή σε συνδυασμό με τα ΣΓΠ χρησιμοποιούνται και άλλες εξειδικευμένες μέθοδοι ποσοτικής γεωγραφικής ανάλυσης, όπως για παράδειγμα η χωρική στατιστική (spatial statistics). Οι εφαρμογές των ΣΓΠ στην ανθρωπογεωγραφία είναι ποικίλες, από την χαρτογράφηση και την ανάλυση της εγκληματικότητας στο χώρο, τη διερεύνηση των αλλαγών στις χρήσεις γης, την

παρακολούθηση της γεω-δημογραφικής δυναμικής μέχρι και την ανάλυση των τάσεων διαμόρφωσης της αστικής δομής, αστικής ανάπτυξης και επέκτασης.

- Η τηλεπισκόπηση (remote sensing) «χρησιμοποιείται για τη περιγραφή της διαδικασίας λήψης πληροφοριών για ένα αντικείμενο, μια περιοχή ή φαινόμενο, με τη χρήση ανιχνευτικών συσκευών που δεν βρίσκονται σε επαφή με το αντικείμενο παρατήρησης» (Καρτάλης & Φειδάς, 2007: 2).
- Όταν οι ανιχνευτικές συσκευές είναι συνδεδεμένες με δορυφόρους, τότε μιλάμε για δορυφορική τηλεπισκόπηση (satellite remote sensing). Οι ανθρωπογεωγραφικές εφαρμογές της τηλεπισκόπησης είναι ευρείες και σχετίζονται, για να δώσουμε μόνο μερικά παραδείγματα, με τη μελέτη των μεταβολών στις χρήσεις και στην κάλυψη γης ή με τη μελέτη της δυναμικής του αστικού περιβάλλοντος.

Εκτός από τις προηγούμενες μεθόδους και τεχνικές ποσοτικού κυρίως χαρακτήρα, στην ανθρωπογεωγραφική έρευνα εφαρμόζονται και ποιοτικές μεθοδολογίες (qualitative methods) με διαρκώς αυξανόμενο ρυθμό. Οι μέθοδοι αυτές είναι πιο άμεσες και προϋποθέτουν την απευθείας εμπλοκή του ερευνητή με τα ερευνητικά υποκείμενα, τα οποία σε πολλές περιπτώσεις μετατρέπονται σε ερευνητικούς συνεργάτες (Hay, 2000 και Ιωσηφίδης & Σπυριδάκης, 2006).

Οι ποιοτικές μέθοδοι στοχεύουν κυρίως στη διερεύνηση των μη μετρήσιμων διαστάσεων της αλληλεπίδρασης ανθρώπου, κοινωνίας και χώρου, του διυποκειμενικού νοήματος και των συμβολικών ή άλλων αξιών που αποδίδονται ή συνδέονται με χωρικές διαδικασίες καθώς και με τους τρόπους δόμησης και μετασχηματισμού χωρικών ταυτοτήτων.

1.8 ΟΙ ΣΥΝΧΡΟΝΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Η προσπάθεια κατανόησης των χαρακτηριστικών και της «προσωπικότητας» των γεωγραφικών περιοχών αποτελεί αναγνώριση της επίδρασης που αυτές ασκούν στις ατομικές και κοινωνικές προοπτικές εξελίξεις. Οι δυνατότητες επιλογών, η ποιότητα

αλλά και το προσδόκιμο της ζωής σχετίζεται με το αν κάποιος μεγαλώνει στην Ευρώπη ή την Αφρική, την πρωτεύουσα ή την περιφέρεια, στα εύπορα ή εργατικά προάστια μιας πόλης. Ο τόπος αποτελεί μέρος του ποιοι είμαστε, δημιουργείται από εμάς και μας επηρεάζει. Στις μέρες μας, το 1% των πιο ευκατάστατων ανθρώπων του πλανήτη έχει προσόδους που ισούνται με τις συνολικές αποδοχές του 57% των κατοίκων της Γης .

Η ανθρωπογεωγραφική ανάλυση, όμως, δεν σταματά στη χωρική απεικόνιση και καταγραφή της διαφοράς. Η εικόνα της εύπορης χώρας που παρουσιάζουν οι ΗΠΑ, για παράδειγμα, κρύβει τις δικές της αντιθέσεις και ανισομέρειες. Τα εισοδήματα των 300.000 πιο πλούσιων Αμερικανών αντιστοιχούν στις συνολικές απολαβές 150 εκατομμυρίων συμπολιτών τους (Johnston, 2007: 1). Ταυτόχρονα, το 16% των αμερικανών πολιτών δεν έχει καν πρόσβαση σε στοιχειώδη ιατροφαρμακευτική περίθαλψη (Willis, 2005: 188).

Οι λιγότερο προνομιούχοι Αμερικανοί παρουσιάζουν παρόμοια περιορισμένες οικιστικές επιλογές και συγκεντρώνονται σε συγκεκριμένες περιοχές των πόλεων της χώρας. Από τις αντιθέσεις σε παγκόσμιο επίπεδο περάσαμε στις αντιθέσεις μέσα στις πόλεις μιας χώρας και στη δημιουργία θυλάκων υπανάπτυξης και γκέτο. Τα ερωτήματα δημιουργούνται από μόνα τους. Πως δημιουργήθηκαν τα γκέτο των αμερικανικών μεγαλουπόλεων και τι σημαίνει να μεγαλώνεις σε αυτά; Οι εικόνες των αμερικανικών γκέτο που έρχονται συνειρμικά στο μυαλό μας γεννούν νέες απορίες. Έχουμε γκέτο στην Ευρώπη ή και την Ελλάδα; Γιατί συνέβησαν οι εξεγέρσεις μειονοτικών πληθυσμιακών ομάδων στα προάστια του Παρισιού το χειμώνα του 2005; Τι συμβαίνει με τις μειονότητες στις ελληνικές πόλεις;

Η ανθρωπογεωγραφία προσπαθεί να αναδείξει τους λόγους της υπανάπτυξης κρατώντας αποστάσεις από στερεοτυπικές προσεγγίσεις που ανάγουν τη φτώχεια σε πολιτισμικές συμπεριφορές. Ταυτόχρονα, υιοθετεί μια «μετα-αποικιακή» προσέγγιση που αναγνωρίζει τις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις της αποικιοκρατίας στις σημερινές αναπτυξιακές επιλογές των χωρών αυτών (Gupta, 1998).

Πράγματι, παρ' όλες τις κινδυνολογίες περί πολιτισμικής ισοπέδωσης και ομογενοποίησης, οι περιοχές του πλανήτη, αλλά και οι πόλεις και οι περιφέρειες μιας χώρας, εξακολουθούν να χαρακτηρίζονται από ιδιαιτερότητες. Οι οικονομικές και πολιτικές δομές, τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά, η γλώσσα και η προσφορά της, τα οικιστικά τοπία, οι θρησκευτικές παραδόσεις και συνήθειες, ακόμα και η μουσική και

οι γευστικές προτιμήσεις αντανακλούν αυτή την ιδιομορφία. Και εδώ όμως χρειάζεται προσοχή. Δίνοντας έμφαση στα ξεχωριστά χαρακτηριστικά των περιοχών και των κατοίκων τους δημιουργείται μια εικόνα για τον πλανήτη που παίρνει τη μορφή «μωσαϊκού» (Crang, 2005).

Οι ιδιαιτερότητες οριοθετούνται χωρικά (εδαφικά) και προστατεύονται. Σε ακραίες μορφές η προσέγγιση αυτή απολιθώνει τη διαφορετικότητα και συγκροτεί το πλαίσιο για τη δημιουργία ξενοφοβικών αντιδράσεων και εθνικιστικών συγκρούσεων. Γενικότερα, όμως, η προσέγγιση του «μωσαϊκού» παρουσιάζει τη διαφορετικότητα ως στατιστική και παραγνωρίζει τη σχεσιακή της διάσταση. Το αναπτυξιακό παράδειγμα μιας από τις προβληματικότερες χώρες της Αφρικής, της Ουγκάντα, δια φωτίζει για τις περιορισμένες δυνατότητες ανάλυσης της αποσπασματικής αυτής προσέγγισης.

Η ανθρωπογεωγραφία αναγνωρίζει τις γεωγραφικές εκφράσεις των ανισοτήτων και αναζητά τους λόγους δημιουργίας τους. Εξετάζει τις διαδικασίες, τις αλληλεπιδράσεις και τις διασυνδέσεις που συγκροτούν τη διαφορετικότητα ανάμεσα στις περιοχές του πλανήτη αναδεικνύοντας τις σχέσεις ανάμεσα στο «παγκόσμιο» και το «τοπικό». Οι δυο αυτές έννοιες δεν υπάρχουν ανεξάρτητες και απομονωμένες, αλλά αλληλοσυγκρούονται.

Οι τοπικές ιδιαιτερότητες προσδιορίζονται και από τον τύπο και την ποιότητα ή και την έλλειψη των σχέσεων που μια περιοχή έχει αναπτύξει με τον υπόλοιπο κόσμο. Ταυτόχρονα, οι κοινώς αποκαλούμενες «αόρατες δυνάμεις» της παγκοσμιοποίησης αποκτούν στην ανθρωπογεωγραφία σάρκα και οστά, θεσμικό υπόβαθρο και τεχνικές υποδομές.

Ο εξελισσόμενος διάλογος στο πλαίσιο της θεματικής της «παγκόσμια πόλης» αναδεικνύει αυτήν τη σχέση. Η δομή και ο ανθρώπινος φορέας ως αντίθετοι πόλοι, ενισχύονται στη σύγχρονη μετα-θετικιστική Γεωγραφία. Η πολιτικό-οικονομική προσέγγιση τονίζει την οικονομική αναδιάρθρωση της συγκρότησης του χώρου και αναζητά τις επιπτώσεις της παραγωγής σε αυτόν. Η πολιτιστική προσέγγιση προβάλλει την ανθρώπινη δράση και τη σχέση τοπικού και διεθνούς με την εξέταση της πολιτισμικής ταυτότητας. Η οικολογική διεπιστημονική προσέγγιση εξετάζει την αλληλεπίδραση της κοινωνίας με τη φύση, συνδέοντας την με τους αναρχικούς γεωγράφους του 19^{ου} αιώνα (Λεοντίδου & Σκλιάς, 2001: 68-77).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

2. ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ

Μετανάστευση: ο όρος που δίνει το διεθνές δίκαιο είναι ότι για διάφορους λόγους γίνεται γεωγραφική μετακίνηση ανθρώπων.

Οι λόγοι που γεννούν το φαινόμενο της μετανάστευσης είναι ποικίλη και διαφέρουν εξαρτώνται δε από τις συνθήκες που επικρατούν κατά τη δεδομένη περίοδο στους τόπους της προγενέστερης διαμονής στους τόπους αποδημίας.

Η μετανάστευση των ανθρώπων είναι φαινόμενο πανάρχαιο που κάθε φορά καθορίζεται από διαφορετικούς παράγοντες, στα προϊστορικά χρόνια οι ανθρώπινες φυλές αναγκάζονταν να μεταναστεύσουν από τον ένα τόπο στον άλλο για να επιβιώσουν είτε από καιρικές συνθήκες πχ. Λόγο ψύχους είτε λόγω ελλείψεως τροφής κ.α., βλέπουμε λοιπόν πως ο κυρίως λόγος που δικαιολογούσε την μετανάστευση στο παρελθόν είναι ο ίδιος και σήμερα σε σημαντικό βαθμό (Χαϊνάς, 2010).

2.1 Η ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΤΑ ΕΙΔΗ ΤΗΣ

Ο όρος μετανάστευση περιλαμβάνει την ιδέα της κίνησης, την αλλαγή τόπου διαμονής και μπορεί να αναφέρεται σε κάθε μετακίνηση - οριστική ή προσωρινή – ομάδων ανθρώπων, προς τόπους διαφορετικούς από εκείνους που μένουν. Αναφέρεται είτε σε οριστικές μετακινήσεις ανθρώπινων ομάδων, είτε σε εποχικές κινήσεις για εργασία.

Με την τεχνική έννοια του όρου η μετανάστευση χαρακτηρίζει τη μετακίνηση ανθρώπων με κάποια διάρκεια, με σκοπό την εργασία, από ένα κράτος σε άλλο. Ο ορισμός αυτός αποκλείει από την έννοια της μετανάστευσης όλες εκείνες τις μετακινήσεις, με οριστικό ή προσωρινό χαρακτήρα, στο εσωτερικό του ίδιου του κράτους, που χαρακτηρίζονται ως εσωτερική μετανάστευση. Η μετατόπιση ατόμων ή ομάδων στο εσωτερικό μιας χώρας για αναζήτηση καλύτερα αμειβόμενης εργασίας ή καλύτερων όρων ζωής είναι σύνηθες φαινόμενο και καθημερινό στις κοινωνίες όλων των τύπων, ιδιαίτερα στις καλύτερα οργανωμένες. Έτσι εξηγούνται τα φαινόμενα της αστυφιλίας, χαρακτηριστικά της σύγχρονης εποχής.

Υπάρχουν ακόμα και μαζικές μεταναστεύσεις που οφείλονται σε πολεμικές συρράξεις ή συνοριακές μεταβολές. Πρόκειται για εξαιρετικές περιπτώσεις, ενώ γενικά όταν μιλάμε για μετανάστευση εννοούμε την ειρηνική και ελεύθερη μετακίνηση ατόμων ή ομάδων, που οφείλεται τις περισσότερες φορές σε οικονομικοκοινωνικές ανισότητες που υπάρχουν μεταξύ φτωχών και υπανάπτυκτων χωρών και χωρών με υψηλό οικονομικό δυναμικό ή υψηλή γεωργοβιομηχανική ανάπτυξη.

Μεταναστεύσεις λαών στην εθνολογία είναι οι σε μεγάλη κλίμακα μαζικές μετακινήσεις ανθρώπινων ομάδων τόσο προσωρινού όσο και οριστικού χαρακτήρα. Διαφέρουν από τις μορφές μετακίνησης στο εσωτερικό όσο και από τις μορφές εκπατρισμού που πραγματοποιούνται με κίνητρο την αναζήτηση εργασίας. Τέλος, εκτός από τις μετακινήσεις εντός των ηπείρων υπάρχει και η υπερπόντια μετανάστευση (Χαϊνιάς, 2010).

2.2 Η ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΩΝ ΑΛΛΟΔΑΠΩΝ

Αν και οι περισσότεροι αλλοδαποί ήλθαν στη χώρα μας τη δεκαετία του '90, για μεγάλο διάστημα η γνώση για τον αριθμό και, πολύ περισσότερο, για τα άλλα χαρακτηριστικά τους σε κοινωνικό, οικονομικό και πολιτισμικό επίπεδο, ήταν περιορισμένη λόγω του μη νόμιμου καθεστώτος παραμονής των περισσότερων εξ αυτών στη χώρα. Με την πρώτη διαδικασία νομιμοποίησης αυτού του πληθυσμού καθώς και με εκείνη που ακολούθησε τη δημοσίευση του Ν. 2910/01, αρκετά από τα βασικά χαρακτηριστικά των αλλοδαπών έγιναν γνωστά και αποτέλεσαν αντικείμενο συστηματικής διερεύνησης και επιστημονικής μελέτης.

Αναλυτικότερα, με την απογραφή πληθυσμού, που διενεργήθηκε το Μάρτιο του 2001, τα δεδομένα για το συνολικό αλλοδαπό πληθυσμό που ζει στη χώρα μας, εμφανίζονται πληρέστερα ακόμη και εάν ληφθεί υπόψη ότι κάποιο ποσοστό του αλλοδαπού πληθυσμού δεν απογράφηκε, λόγω της παράνομης διαμονής του. Στο πλαίσιο αυτό, η ανάλυσή μας στηρίζεται σε δύο βασικές μεταβλητές, την **υπηκοότητα** και το **φύλο** και χωρίζεται σε τέσσερα τμήματα. Το πρώτο αναφέρεται στη σύνθεση του αλλοδαπού πληθυσμού, στο λόγο εγκατάστασής τους στην Ελλάδα ανάλογα με την υπηκοότητα και το φύλο, καθώς και στη διάρκεια παραμονής τους στη χώρα μας. Στο δεύτερο αποτυπώνονται βασικά χαρακτηριστικά των αλλοδαπών, όπως η ηλικία, η οικογενειακή κατάσταση και το επίπεδο εκπαίδευσής τους. Το τρίτο αφορά τους κλάδους απασχόλησης και τα επαγγέλματα που ασκούν οι αλλοδαποί και τέλος, στο τέταρτο παρουσιάζεται η κατανομή των αλλοδαπών στις περιφέρειες και τους νομούς της χώρας (Χαϊνιάς, 2010).

2.3 ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ ΑΠΟ ΚΑΙ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Ο ελλαδικός χώρος μέχρι και τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα τροφοδοτούσε επιλεκτικά τα αστικά κέντρα των βαλκανικών περιοχών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, την Πόλη, τα παράλια της Μ. Ασίας και την Αίγυπτο. Η άνοδος των εθνικιστικών κινημάτων στα Βαλκάνια ανέκοψε τα ρεύματα αυτά, η έξοδος όμως προς το ασιατικό τμήμα του “μεγάλου ασθενούς” θα συνεχιστεί, αν και με μειωμένη ένταση, μέχρι τις παραμονές των βαλκανικών πολέμων. Η έλξη της παραπαίουσας Οθωμανικής Αυτοκρατορίας περιορίζεται προοδευτικά στη συνέχεια και ένα νέο μαζικό κύμα φυγής αναπτύσσεται στα τέλη του 19ου αιώνα από την παλαιά Ελλάδα, οδηγώντας σε ομαδική έξοδο νεαρά άτομα προερχόμενα κυρίως από τις αγροτικές περιοχές της κεντρικής και δυτικής Πελοποννήσου (περιοχές

προσανατολισμένες στην καλλιέργεια της σταφίδας ή έμμεσα εξαρτώμενες από αυτή) προς τις ΗΠΑ, χώρα που θα απορροφήσει δεκάδες εκατομμύρια ατόμων από τις ευρωπαϊκές και ασιατικές χώρες.

Η αφαίμαξη για τη χώρα μας, επιλεκτική δημογραφικά και γεωγραφικά (Κοτζαμάνης, 1987) ήταν σημαντική στο βαθμό που ανάμεσα στο 1888 και το 1919 η Ελλάδα των 2,5 εκατομμυρίων χάνει, με το πλέον αισιόδοξο σενάριο, το 15-20% περίπου του πληθυσμού της.

Η μαζική αυτή φυγή ανακόπτεται με την υιοθέτηση περιοριστικών μεταναστευτικών νόμων στις ΗΠΑ, ενώ το κενό που δημιουργήσε θα υπερκαλυφθεί στη συνέχεια από τους πρόσφυγες της Μικρασιατικής Καταστροφής.

Τις δύο μεσοπολεμικές δεκαετίες στη μακρά μεταναστευτική πορεία της χώρας μας, θα ακολουθήσει μια δεύτερη περίοδος μαζικής φυγής (1945-1977) με 1,3 εκατομμύρια περίπου μεταναστευτικές εξόδους (“μόνιμοι μετανάστες”), ενώ εκτιμάται ότι η καθαρή μετανάστευση ανέρχεται σε 650.000 άτομα. Οι μεταπολεμικοί μετανάστες κατευθύνονται αρχικά στις ΗΠΑ και τις άλλες υπερωκεάνιες χώρες (Καναδά και Αυστραλία), εν συνεχεία δε στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης (ιδιαίτερα στη Δυτική Γερμανία, που απορροφά το 85% περίπου της ενδοευρωπαϊκής μετανάστευσης).

Οι έξοδοι αυτές (27.000 ετησίως κατά μέσο όρο, με δύο αιχμές, το 1962-65 και το 1969-70) αφαιρούν το 1/3 περίπου του θετικού φυσικού ισοζυγίου (80.000 ετησίως), ενώ η εισροή ομογενών από την Αίγυπτο, την Τουρκία και τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης στη διάρκεια της ίδιας περιόδου θα μετριάσει απλώς τις αρνητικές επιδράσεις της νέας αυτής μαζικής φυγής.

Η έξοδος αυτή ανακόπτεται προσωρινά στις αρχές του 1970, για να συνεχιστεί με ηπιότερους ρυθμούς μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '80. Ταυτόχρονα, αρχίζει και η μαζική παλιννόστηση των μεταναστών της προηγούμενης περιόδου: 630.000 άτομα εκτιμάται ότι επέστρεψαν στη χώρα μας ανάμεσα στο 1971 και το 1985 επιλέγοντας στην πλειοψηφία τους (70%) ως τόπο εγκατάστασης τα αστικά κέντρα (και δη τα δύο μεγαλύτερα εξ αυτών, τα Πολεοδομικά Συγκροτήματα Πρωτεύουσας και Θεσσαλονίκης). Η δεκαετία 1980-1990 είναι μια μεταβατική περίοδος, στο βαθμό που η περιορισμένη πλέον μετανάστευση (κυρίως από τη Θράκη) συνυπάρχει αφενός μεν με την παλιννόστηση τόσο των μεταναστών των προηγούμενων δεκαετιών όσο και των ομογενών και των πολιτικών προσφύγων από την πρώην Σοβιετική Ένωση και τις άλλες χώρες του “υπαρκτού σοσιαλισμού”, αφετέρου δε με την είσοδο ξένων

εργαζομένων προερχομένων αρχικά από ασιατικές και αφρικανικές χώρες και στη συνέχεια από τις πρώην ανατολικοευρωπαϊκές χώρες. Τα πρότερα έντονα ρεύματα παλιννόστησης θα ατονήσουν στη συνέχεια, ενώ αντιθέτως τα ρεύματα εισόδου θα εντατικοποιηθούν με την κατάρρευση των καθεστώτων στην Αν. Ευρώπη (και ειδικότερα με τις διαδοχικές κρίσεις στην Αλβανία), οδηγώντας στην Ελλάδα οικονομικούς μετανάστες και ομογενείς τόσο από τη γειτονική αυτή χώρα όσο και από τις χώρες την πρώην ΕΣΣΔ.

Η Ελλάδα μεταβάλλεται έτσι από χώρα εξόδου σε χώρα εισόδου και τα δεδομένα των τελευταίων απογραφών το επιβεβαιώνουν: Τα απογραφέντα άτομα με ξένη υπηκοότητα ανέρχονται το 1981 σε 177.000 –μόλις το 2% του συνολικού πληθυσμού– εκ των οποίων 60% σχεδόν προέρχονταν από τις πλέον ανεπτυγμένες χώρες (και ειδικότερα 30% από την ΕΟΚ, 11% από την Κυπριακή Δημοκρατία, 13% από τις ΗΠΑ και 4% από την Ωκεανία). Μια εικοσαετία αργότερα ο αριθμός των αλλοδαπών υπερτετραπλασιάζεται, καθώς στην απογραφή του 2001 καταγράφονται 762.000 άτομα με ξένη υπηκοότητα (7% του πληθυσμού της χώρας μας, ο οποίος εγγίζει πλέον τα 11 εκατομμύρια).

Η κατανομή τους ανά χώρα διαφέρει ριζικά αυτής του 1981, στο βαθμό που σχεδόν το 70% του συνόλου προέρχεται από 8 πρώην ανατολικές χώρες (της Αλβανίας συμπεριλαμβανομένης) και το 15% μόνον από τις πλέον ανεπτυγμένες χώρες (των χωρών της πρώην Ανατολικής Ευρώπης εξαιρουμένων), ενώ από τους αλλοδαπούς ηλικίας 15-64 ετών το 56% εργάζεται και το 59% δήλωνε διάρκεια παραμονής στη Ελλάδα μικρότερη των 5 ετών. Είναι προφανές ότι τα μεταναστευτικά ρεύματα προς τη χώρα μας έχουν εντατικοποιηθεί μετά το 1990-91, στη δε αύξηση του αριθμού των αλλοδαπών αποδίδεται σχεδόν αποκλειστικά και η αύξηση του συνολικού πληθυσμού της χώρας μας ανάμεσα στο 1991 και το 2001.

Η Ελλάδα ελάχιστα πλέον διαφοροποιείται από τις άλλες νοτιοευρωπαϊκές χώρες, όπως την Ιταλία και την Ισπανία, που από παραδοσιακές χώρες εξαγωγής μεταναστών μετατρέπονται την τελευταία εικοσαετία σε χώρες υποδοχής. Οι εισροές προς τις τρεις αυτές χώρες αυξήθηκαν με ταχείς ρυθμούς, προκαλούμενες αφενός μεν από παράγοντες που οφείλονται στην οικονομική, κοινωνική και πολιτική κρίση στις χώρες προέλευσης, αφετέρου δε από την έντονη ζήτηση σε εργατικό δυναμικό ενός άδηλου συχνά τομέα της οικονομίας που αναπαράγεται διευρυμένα. Έτσι, ενώ στις χώρες της εκβιομηχανισμένης Ευρώπης, σε μια συγκυρία έντονης έλλειψης εργατικών χεριών μεταπολεμικά, το ποσοστό των αλλοδαπών αυξάνεται προοδευτικά

για να ξεπεράσει το 7% του συνολικού πληθυσμού μετά τέσσερις σχεδόν δεκαετίες εντόνων μεταναστεύσεων, στη Νότια Ευρώπη το ξένο δυναμικό, αμελητέο στην αρχή, αυξάνεται ταχύτατα τόσο σε απόλυτες όσο και σε σχετικές τιμές. Η μετανάστευση αυτή, ελλείπει κατάλληλων κανονισμών, αντιμετωπίστηκε σε μια πρώτη φάση ως πρόβλημα δημόσιας τάξης, για να ληφθούν στη συνέχεια μέτρα ρύθμισης των εισόδων και της παραμονής, να συζητηθεί και να αποφασιστεί κατά πόσον ενδείκνυται η νομιμοποίηση των παράνομων ξένων εργατών, να οριστεί ενδεχομένως μια πολιτική ενσωμάτωσης και να τεθεί το πρόβλημα των σχέσεων με τις χώρες προέλευσης των μεταναστών.

Η αλλαγή του μεταναστευτικού σκηνικού στη χώρα μας οδήγησε και στην ανάδυση του ενδιαφέροντος για τη μελέτη της νέας αυτής μετανάστευσης. Πλήθος άρθρων, μελετών, ερευνών και εκθέσεων στην ελληνική βιβλιογραφία έχουν πραγματευθεί από πολλαπλές οπτικές γωνίες τα της μετάβασης της χώρας μας από παραδοσιακή χώρα εξαγωγής μεταναστών σε χώρα υποδοχής, καθώς και τις μορφές και τις ποσοτικές διαστάσεις του νέου μεταναστευτικού ρεύματος. Από τις προσεγγίσεις αυτές συνήθως απουσιάζει αφενός μεν η χωρική διάσταση (συνήθως κλίμακα αναφοράς ο εθνικός χώρος ή στην καλύτερη των περιπτώσεων οι μεγάλες διοικητικές ενότητες), αφετέρου δε η δημογραφική διάσταση.

2.4 ΤΑ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ 19^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ

Κατά τον 19ο παρατηρούνται σημαντικά μεταναστευτικά ρεύματα τόσο στο εσωτερικό της ηπείρου όσο και προς το εξωτερικό στις χώρες του αποικισμού. Διακρίνουμε λοιπόν μεταναστευτικά ρεύματα κυρίως από τις αγροτικές περιοχές - οι οποίες παραμένουν στάσιμες είτε χάνουν πληθυσμό - προς τα αστικά και βιομηχανικά κέντρα τα οποία επωφελούνται. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η μετανάστευση από τη φτωχή νότια Ιταλία στα αστικά κέντρα του πλούσιου βορρά. Το φαινόμενο αυτό δεν αποκλείει την εκτός των συνόρων μετανάστευση, όπως για παράδειγμα η Μεγάλη Βρετανία και η Γερμανία που και οι δύο εξάγουν εργατικό δυναμικό και συγχρόνως εισάγουν ανειδίκευτους εργάτες περιορισμένους σε απωθητικές και κακοπληρωμένες δραστηριότητες. Η Γαλλία, της οποίας ο πληθυσμός αυξάνεται βραδύτερα, προσφεύγει στο τέλος του 19ου αιώνα σε μεγάλο αριθμό μεταναστών από τις γειτονικές χώρες. Οι εκβιομηχανισμένες ευρωπαϊκές χώρες μαγνητίζουν τα μεταναστευτικά ρεύματα των υποανάπτυκτων χωρών της Μεσογείου και της

ανατολικής Ευρώπης. Τέλος, στις χώρες της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης με την ανύπαρκτη ή νεότευκτη βιομηχανία, η λύση για τις άνεργες μάζες είναι η μετακίνηση προς τη Σιβηρία και την κεντρική Ασία ή ο μονόδρομος της υπερπόντιας μετανάστευσης.

Την περίοδο αυτή παρατηρείται μια προτίμηση της ιρλανδικής μετανάστευσης προς το Λονδίνο με αφετηρία τις πλέον λιμοκτονούσες περιοχές του νησιού. Οι Εβραίοι της κεντρικής Ευρώπης φεύγουν προς κάθε κατεύθυνση, μακριά από τα πογκρόμ που αρχίζουν στη Βοημία και Πολωνία. Το 1800 μόνο στο Λονδίνο είναι είκοσι χιλιάδες. Επίσης υπάρχουν και πολιτικές εκτοπίσεις, ακούσιες και εκούσιες, όπως των εξεγερμένων του Ιουνίου του 1848 στην Αλγερία καθώς και των αντιπολιτευόμενων των αυταρχικών καθεστώτων που διαφεύγουν στη Γαλλία, στην Αγγλία ή στην Ελβετία. Η δημογραφική επέκταση της ηπείρου τροφοδοτεί ένα επιπλέον μεταναστευτικό ρεύμα που ξεκινά από την Ευρώπη με κατεύθυνση την Αμερική και δευτερευόντως τις άλλες ηπείρους. Από το 1815 έως το 1914 περισσότεροι από εξήντα εκατομμύρια Ευρωπαίοι εγκαταλείπουν την ήπειρό τους για τις υπερπόντιες χώρες. Από αυτούς τα τριάντα εκατομμύρια εγκαθίστανται στις ΗΠΑ ενώ οι δύο άλλοι συχνότεροι προορισμοί είναι η Βρετανική Κοινοπολιτεία και η Νότια Αμερική. Τους περισσότερους μετανάστες προσελκύουν ο Καναδάς, η Αυστραλία, η Νέα Ζηλανδία και η Νότια Αφρική, όπου οι νεοφερμένοι προστίθενται στις αποικίες των Ευρωπαίων που ήταν ήδη εγκατεστημένοι εδώ και πολλές γενιές. Η Αργεντινή συγκεντρώνει την προτίμηση έξι εκατομμυρίων μεταναστών ενώ η Βραζιλία τεσσεράμισι εκατομμυρίων.

2.5 ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΟΙ ΑΛΛΟΘΛΑΠΟΙ

Η απασχόληση θεωρείται συνήθως σημαντικός δείκτης της ένταξης μεταναστών, για διάφορους λόγους. Καταρχήν, μία θέση εργασίας αποτελεί ζωτικής σημασίας μηχανισμό για την ένταξη των μεταναστών, όχι μόνο για οικονομικούς, αλλά και για κοινωνικούς λόγους. Στην Ελλάδα μία επιπλέον παράμετρος είναι ότι η απώλεια θέσης εργασίας συνεπάγεται σχεδόν αυτομάτως την άρση της άδειας νομίμου διανομής η φύση της απασχόλησης σε σχέση με τις δεξιότητες, την εκπαίδευση και την επαγγελματική κατάρτιση του μετανάστη αποτελεί καλό μέτρο δομικών διακρίσεων ή αποκλεισμού από πεδία της αγοράς εργασίας. Τρίτον, τα στοιχεία

σχετικά με το επίπεδο των αποδοχών, προσαρμοσμένα στο κοινωνικό-οικονομικό υπόβαθρο, επίσης αποτελούν μέτρο της έκτασης της ένταξης. Άλλοι παράγοντες που πρέπει να ληφθούν υπόψη είναι οι εξής: οι περίοδοι ανεργίας (και η πρόσβαση σε επιδόματα ανεργίας υπό τους ίδιους όρους που ισχύουν και για τους πολίτες της χώρας), οι εισφορές στην κοινωνική ασφάλιση, που πρέπει να εξετάζονται σε σχέση με την ασφάλιση που προσφέρουν οι εργοδότες σε Έλληνες εργαζόμενους, η έκταση της συμμετοχής στην ανεπίσημη οικονομία, και η συμμετοχή σε εργατικά συνδικάτα. Τέλος, η αυτο-απασχόληση ή η "επιχειρηματικότητα στα πλαίσια της εθνικής κοινότητας" αποτελεί σημαντική στρατηγική η οποία πρόσφατα φαίνεται να έχει διαδοθεί ευρέως στην Αθήνα, αν και δεν υπάρχουν σχεδόν καθόλου στοιχεία σχετικά.

Οι απασχολούμενοι αλλοδαποί, κατά την περίοδο της απογραφής, ανέρχονταν σε 392.000 περίπου άτομα, εκ των οποίων το 69% είναι άνδρες και το 31% γυναίκες. Από το συνολικό πληθυσμό των αλλοδαπών που δήλωσε ως κύριο λόγο εγκατάστασης στη χώρα μας, την εργασία, ένας αριθμός γυναικών, δεν δήλωσε κάποια απασχόληση τη στιγμή της απογραφής, σε αντίθεση με τους άνδρες.

Οι κλάδοι στους οποίους απασχολούνται οι αλλοδαποί είναι κυρίως οι *κατασκευές* και οι *υπηρεσίες* και κατόπιν η *γεωργία*, το *εμπόριο*, τα *ξενοδοχεία* και τα *εστιατόρια*. Παρατηρείται σημαντική διαφοροποίηση στην απασχόληση των δύο φύλων, δεδομένου ότι, σχεδόν οι μισές γυναίκες απασχολούνται στις υπηρεσίες και κατά δεύτερο λόγο στο εμπόριο, ενώ ο κλάδος των κατασκευών αφορά κυρίως τους άνδρες, οι οποίοι κατά δεύτερο λόγο απασχολούνται στις υπηρεσίες. Αρκετά σημαντικό ποσοστό των ανδρών απασχολείται στη γεωργία-κτηνοτροφία τομέας που, σε κάποιο βαθμό, αφορά και την απασχόληση των γυναικών. Στη μεταποίηση απασχολούνται περισσότερο οι άνδρες από τις γυναίκες.

Τα επαγγέλματα που ασκούν οι άνδρες αλλοδαποί είναι κυρίως εκείνα που εντάσσονται στην κατηγορία των τεχνιτών-ανειδίκευτων εργατών, ενώ οι γυναίκες απασχολούνται κυρίως στην παροχή υπηρεσιών αλλά και ως πωλήτριες σε καταστήματα ή υπαίθριες αγορές.

Η μισθωτή απασχόληση χαρακτηρίζει την εργασία των αλλοδαπών, δεδομένου ότι το 89% του συνόλου είναι μισθωτοί, και ελάχιστοι καταγράφονται ως αυτοαπασχολούμενοι ή εργοδότες. Η γενική αυτή παρατήρηση αφορά και τα δύο φύλα για τις παραπάνω κατηγορίες, ενώ παρατηρείται κάποια υπεροχή των γυναικών στην κατηγορία συμβοηθούντα μέλη.

Οι διαφοροποιήσεις στην απασχόληση των αλλοδαπών με εκείνη των γηγενών δεν είναι τόσο εμφανείς στο επίπεδο του κλάδου απασχόλησης, όσο τουλάχιστον γίνεται στην ανάλυση της απασχόλησης του πληθυσμού σε επίπεδο επαγγέλματος καθώς και στη θέση που έχουν στο επάγγελμα. Η απασχόληση των αλλοδαπών στις κατασκευές και τις λοιπές υπηρεσίες, κυρίως ως τεχνίτες-ανειδίκευτοι εργάτες, είναι σημαντικά υψηλότερη από εκείνη των γηγενών, με κυρίαρχη μορφή τη μισθωτή εργασία (Χαϊνάς, 2010).

2.6 ΛΟΓΟΙ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΥΠΗΚΟΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΦΥΛΟ

Παρόλο που οι αλλοδαποί προέρχονται από ένα μεγάλο αριθμό χωρών όλων των ηπείρων, εκείνο που χαρακτηρίζει τη μετανάστευση προς τη χώρα μας, είναι ότι, στο μεγαλύτερο ποσοστό της, προέρχεται από τρίτες, εκτός Ευρωπαϊκής Ένωσης, χώρες, εκ των οποίων το μεγαλύτερο ποσοστό από τις Βαλκανικές χώρες και κυρίως την Αλβανία.

Η εργασία συνιστά το σημαντικότερο λόγο για τον οποίο οι αλλοδαποί εγκαθίστανται στη χώρα μας. Άλλοι λόγοι κατά σειρά σημαντικότητας είναι η επανένωση των οικογενειών τους, ο επαναπατρισμός, οι σπουδές, η αναζήτηση ασύλου. Επίσης, έρχονται ως πρόσφυγες ή για κάποιον άλλο λόγο. Οι αλλοδαποί των διαφόρων υπηκοοτήτων θα μπορούσαν να ταξινομηθούν διαφορετικά ανάλογα με τη βαρύτητα που έχουν οι αιτίες που αποτέλεσαν την κινητήρια δύναμη για τη μετακίνησή τους. Έτσι, με κάποια σειρά ως προς τη σημασία που έχει ο κάθε λόγος για την κάθε υπηκοότητα, θα παρατηρούσαμε ότι:

Με σκοπό εγκατάστασης την εργασία έρχονται άτομα κυρίως από χώρες της Ασίας, από το Πακιστάν, την Ινδία, τις Φιλιππίνες, αλλά και από χώρες όπως η Ρουμανία, η Βουλγαρία, η Ουκρανία, η Αίγυπτος, η Πολωνία, η Αλβανία και το Ιράκ. Με σκοπό την παλιννόστηση έρχονται άτομα κυρίως από την Αυστραλία, τις ΗΠΑ, την Τουρκία, τη Ρώσικη Ομοσπονδία, τη Γεωργία, την Αρμενία, τη Γερμανία, το Ηνωμένο Βασίλειο, την Ουκρανία και την Κύπρο.

Με κύριο σκοπό την επανένωση της οικογένειας έρχονται αλλοδαποί από την Αλβανία, την Αρμενία, τη Γερμανία, τις ΗΠΑ, τη Ρώσικη Ομοσπονδία, το Ηνωμένο Βασίλειο, την Πολωνία, την Αυστραλία, την Τουρκία, την Ουκρανία και την Αίγυπτο.

Για σπουδές, έρχονται κυρίως από την Κύπρο και πολύ λιγότερο από τις άλλες χώρες, και τέλος σε αναζήτηση ασύλου και ως πρόσφυγες, έρχονται άτομα κυρίως από το Ιράκ και την Τουρκία.

Η σύνθεση του αλλοδαπού πληθυσμού κατά φύλο έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον δεδομένου ότι, η αναλογία τους διακυμαίνεται σημαντικά από υπηκοότητα σε υπηκοότητα, αλλά και επηρεάζει τη σειρά κατάταξης της υπηκοότητας σχετικά με το λόγο εγκατάστασης στην Ελλάδα. Αν αναφερθούν οι δύο, ποσοστιαία, σημαντικότεροι λόγοι εγκατάστασης, δηλαδή η εργασία και η επανένωση της οικογένειας, θα παρατηρούσαμε ότι μπορούμε να διακρίνουμε κατηγορίες υπηκοοτήτων ως προς την αναλογία των φύλων στην υπηκοότητα, αλλά και ως προς τον κύριο λόγο εγκατάστασης που έχει διαφορετική βαρύτητα ανάμεσα στα δύο φύλα.

Σχετικά με την αναλογία των δύο φύλων στην κάθε υπηκοότητα, παρατηρείται ότι: Οι άνδρες υπερέχουν αριθμητικά στα άτομα που έχουν έλθει από την Αλβανία (59%), τη Ρουμανία (57%), το Πακιστάν (96%), την Αίγυπτο (76%), την Ινδία (93%), το Ιράκ (70%). Αντίθετα, στους αλλοδαπούς άλλων υπηκοοτήτων υπερτερούν οι γυναίκες, όπως της Βουλγαρίας (60%), της Γεωργίας (57%), της Ρωσικής Ομοσπονδίας (63%), της Ουκρανίας (75%), της Πολωνίας (55%), της Αρμενίας (53%) και τις Φιλιππίνες (76%).

Σε μεγάλες ενότητες χωρών, ο λόγος εγκατάστασης «εργασία», είναι σημαντικός για το περισσότερο από το 50% των ατόμων από όλες τις περιοχές προέλευσης, πλην της κατηγορίας «Δυτικές χώρες». Όμως, με κάποια σειρά κατάταξης, αυτός είναι σημαντικότερος για τα άτομα που έρχονται από τις λοιπές, πλην Αλβανίας, Βαλκανικές χώρες, και ακολούθως για εκείνα που προέρχονται από την Ασία, την Αφρική, τις λοιπές Ανατολικές χώρες και την Αλβανία.

Ειδικότερα, συγκρίνοντας τις επί μέρους υπηκοότητες θα μπορούσαμε να διακρίνουμε εκείνες στις οποίες δεν παρατηρούνται σημαντικές διαφοροποιήσεις ανάμεσα στα δύο φύλα, κι εκείνες όπου γυναίκες και άνδρες ήλθαν στη χώρα για εργασία αλλά με διαφορετική βαρύτητα στο συνολικό τους πληθυσμό.

Στην πρώτη περίπτωση εντάσσεται η υπηκοότητα των Πολωνών (άνδρες 64%, γυναίκες 60%) και η εθνικότητα των Αρμενίων (άνδρες 44%, γυναίκες 47%), που έχουν ως κύριο λόγο εγκατάστασης την εργασία. Στη δεύτερη περίπτωση διακρίνονται οι υπηκοότητες όπου περισσότερο οι άνδρες από τις γυναίκες της

εθνικότητάς τους έχουν ως κύριο λόγο την εργασία ή το αντίθετο, όπου οι γυναίκες υπερτερούν των ανδρών.

Περισσότεροι άνδρες από ότι γυναίκες έρχονται για εργασία από την Αλβανία το 60% του συνολικού ανδρικού πληθυσμού έναντι 48% των γυναικών, από τη Ρουμανία το 84% του ανδρικού πληθυσμού έναντι 72% του γυναικείου, από το Πακιστάν με το 96% των ανδρών και το 65% των γυναικών, από την Αίγυπτο το 75% των ανδρών και το 40% των γυναικών, καθώς και από την Ινδία, το 93% των ανδρών και το 40% των γυναικών και από το Ιράκ όπου το 55% των ανδρών και το 34% των γυναικών.

Αντίθετα, περισσότερες γυναίκες από άνδρες στο συνολικό τους αριθμό, έρχονται για εργασία από τη Γεωργία, το 51% των γυναικών και το 45% των ανδρών, επίσης από τη Ρωσική Ομοσπονδία, το 48% των γυναικών και το 39% των ανδρών, ακόμη από την Ουκρανία, το 78% των γυναικών και το 64% των ανδρών, και από τις Φιλιππίνες το 85% των γυναικών και το 69% των ανδρών.

Σχετικά με το δεύτερο κύριο λόγο εγκατάστασης των αλλοδαπών στη χώρα, την επανένωση της οικογένειας, οι μεταξύ των δύο φύλων διαφορές είναι σχετικά αντίστροφες από εκείνες που επισημάνθηκαν στις διαφοροποιήσεις για το σκοπό εργασία. Στο συνολικό αλλοδαπό πληθυσμό μεγαλύτερο ποσοστό γυναικών από τους άνδρες έχουν έλθει στη χώρα γι' αυτό το λόγο, δηλαδή 15% των γυναικών και 12% των ανδρών.

Σε επίπεδο ενοτήτων χωρών, ο λόγος μετανάστευσης «επανένωση της οικογένειας» είναι ιδιαίτερα σημαντικός για τους αλλοδαπούς, κυρίως τις γυναίκες, από την Αλβανία και ακολούθως για εκείνους από τις Δυτικές χώρες, τις Ανατολικές χώρες, την Αφρική και τις λοιπές Βαλκανικές χώρες. Άλλοι λόγοι, όπως οι σπουδές, είναι σημαντικός για τα άτομα από τις Δυτικές χώρες, ενώ η αναζήτηση ασύλου για τα άτομα από την Ασία.

Στις επί μέρους υπηκοότητες παρατηρούνται σημαντικές διαφοροποιήσεις σχετικά με αυτό το λόγο εγκατάστασης στη χώρα μας. Θα μπορούσαμε να διακρίνουμε μεγάλη διαφορά ως προς τη βαρύτητά του μεταξύ των δύο φύλων, όπου οι γυναίκες έχουν έλθει γι' αυτόν το σκοπό περισσότερο από τους άνδρες με διαφορά ανάμεσα στα φύλα 12 μονάδες από την Αίγυπτο, το Πακιστάν με διαφορά 9 μονάδες, την Ινδία 8, το Ιράκ 6, την Αλβανία 6, τη Ρουμανία 3 και σε μικρό βαθμό την Πολωνία. Αντίθετα, για αυτόν το λόγο σε μεγαλύτερα ποσοστά από τις γυναίκες δηλώνουν οι άνδρες που ήλθαν από την Ουκρανία με διαφορά 6 μονάδες και κάπως

λιγότερο από τις Φιλιππίνες 2, τη Βουλγαρία 1, και τη Ρωσική Ομοσπονδία 1 μονάδα (Χαϊνάς, 2010).

2.7 ΗΛΙΚΙΑ ΤΩΝ ΑΛΛΟΔΑΠΩΝ

Σχετικά με την ηλικία των αλλοδαπών, επιβεβαιώνεται και από τα δεδομένα της απογραφής ότι οι περισσότεροι αλλοδαποί είναι νέοι, άτομα παραγωγικής ηλικίας. Κάπως νεότερος από το γυναικείο αλλοδαπό πληθυσμό είναι ο ανδρικός, που σε μεγάλο ποσοστό αφορά άτομα μικρότερα των 39 ετών. Αξίζει να επισημανθεί το σημαντικό ποσοστό των παιδιών μέχρι 14 ετών (16%), ενώ αντίθετα, είναι ελάχιστοι οι αλλοδαποί άνω των 65 ετών (4%).

Η ενίσχυση του συνολικού πληθυσμού με νεαρές ηλικίες, λόγω της παρουσίας των μεταναστών, γίνεται ιδιαίτερα εμφανής στη σύνθετη πυραμίδα ηλικιών των γηγενών και των αλλοδαπών, γεγονός που επηρεάζει το συνολικό δείκτη εξάρτησης (Χαϊνάς, 2010).

2.8 ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Από τους αλλοδαπούς, που έχουν έλθει στη χώρα μας με κύριο σκοπό την εργασία, οι περισσότεροι είναι έγγαμοι, περίπου το 1/3 αυτών είναι άγαμοι και λίγοι στις άλλες κατηγορίες οικογενειακής κατάστασης. Το 60% του συνολικού αυτού πληθυσμού ζει στη χώρα με την οικογένειά του κυρίως οι έγγαμοι, και αντίστροφα, ζουν περισσότερο μόνοι οι αλλοδαποί που είναι άγαμοι ή διαζευγμένοι. Η τάση αυτή αφορά στο σύνολο της χώρας καθώς και στην κατηγοριοποίηση των περιοχών ανάλογα με το βαθμό αστικότητας, όπου τόσο στις αστικές όσο και στις αγροτικές περιοχές περισσότεροι αλλοδαποί ζουν με την οικογένειά τους. Στις αγροτικές περιοχές όμως η διαφορά είναι μικρότερη, δεδομένου ότι σ' αυτήν την κατηγορία περιοχών ζουν και εργάζονται περισσότερο τα άτομα που δεν έχουν την οικογένειά τους στη χώρα. Αυτή η διαφορά οφείλεται κυρίως στον ανδρικό πληθυσμό ο οποίος ζει χωρίς την οικογένειά του σε μεγαλύτερο ποσοστό από ότι οι γυναίκες. Αντίθετα, ζουν σε αγροτικές περιοχές κυρίως οι γυναίκες που έχουν την οικογένειά τους στη χώρα.

Συνολικά, συνοψίζοντας τις διαφορές που παρατηρούνται ανάμεσα στα δύο φύλα, θα παρατηρούσαμε ότι οι περισσότεροι άνδρες είναι άγαμοι και οι περισσότερες γυναίκες είναι έγγαμες. Ακόμη, ότι στο συνολικό τους ποσοστό οι γυναίκες ζουν περισσότερο με την οικογένειά τους από ότι οι άνδρες. Οι γυναίκες είναι σε κάποιο ποσοστό και χήρες, διαζευγμένες ή σε διάσταση, ενώ στους άνδρες τα ποσοστά αυτά είναι αμελητέα και ζουν κυρίως σε αστικές περιοχές (Χαϊνάς, 2010).

2.9 ΕΠΙΠΕΔΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Από έρευνες, μελέτες, από τα δεδομένα των διαδικασιών νομιμοποίησης, καθώς και από την Απογραφή προκύπτει ότι, οι περισσότεροι αλλοδαποί είναι απόφοιτοι Μέσης Εκπαίδευσης, σημαντικό ποσοστό αυτών είναι απόφοιτοι Δημοτικού, αλλά και αρκετοί είναι απόφοιτοι 3τάξιου Γυμνασίου. Ειδικότερα, οι αλλοδαποί σύμφωνα με την Απογραφή, είναι κατά 29% απόφοιτοι Μέσης Εκπαίδευσης, 22% απόφοιτοι Δημοτικού και 17% απόφοιτοι 3ταξίου Γυμνασίου. Στις ανώτερες βαθμίδες της εκπαίδευσης υπερτερούν κάπως οι γυναίκες και αντίστροφα στις χαμηλότερες οι άνδρες (Χαϊνάς, 2010).

2.10 ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΑΓΟΡΑΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η παγκοσμιοποιημένη αγορά εργασίας συνέπεσε με την «θηλυκοποίηση» της μετανάστευσης. Αυτή η εξέλιξη δεν αποτελεί καινούριο φαινόμενο καθώς η εξάπλωση της αστικής τάξης και η ανάπτυξη των πόλεων τον δέκατο ένατο αιώνα συνοδεύτηκε από την ανάπτυξη του τομέα των υπηρεσιών. Ο τομέας των υπηρεσιών

αποτελούσε περιθωριακό ζήτημα και για την ιστορία της εργασίας και της μετανάστευσης αφού ήταν ασυμβίβαστη με τον βιομηχανικό εργάτη που αποτελούσε το επαναστατικό υποκείμενο αλλά και επειδή η ανάπτυξη ταυτιζόταν με την ανάπτυξη του τριτογενούς τομέα της οικονομίας.

Η έκταση της θηλυκοποίησης της μετανάστευσης αποτέλεσε αντικείμενο προστριβών ανάμεσα στους μελετητές. Με βάση επίσημες πηγές αμφισβητήθηκε ενώ έχει υποστηριχθεί ότι ένα μεγάλος αριθμός απασχολείται στους άτυπους τομείς της οικονομίας. Η έκφυλη διάσταση της αγοράς εργασίας πρέπει να γίνει αντικείμενο ενδελεχούς μελέτης. Ισχύει πράγματι το γεγονός ότι η άτυπη αγορά εργασίας είναι έμφυλη; Θεωρήθηκε, επίσης, «νέα μετανάστευση». Όμως, η έννοια του νέου αμφισβητείται και αυτή καθώς θεωρείται ότι είναι αυθαίρετη και ιστορικά αμφισβητήσιμη. Πράγματι, η παγκοσμιοποίηση των παραδοσιακών γυναικείων υπηρεσιών μπορεί να μην είναι καινούριο φαινόμενο, αφού είναι δυνατόν παρόμοια φαινόμενα να ανιχνευθούν στη Μέση Ανατολή, ή το 17ο αιώνα με το εμπόριο των δούλων από την Αφρική στη Βόρεια Αμερική. Όμως αυτό όμως που είναι καινούριο είναι ο τεράστιος αριθμός ενός γυναικείου μεταναστευτικού δυναμικού (πάνω από το μισό των 120.000.000 μη-νόμιμων και νόμιμων μεταναστών πιστεύεται ότι είναι γυναίκες) και οι τεράστιες αποστάσεις που διανύουν για να εργαστούν.

Το φαινόμενο της μαζικότητας της γυναικείας μετανάστευσης αρχίζει να γίνεται αισθητό από τη δεκαετία του 1970. Από το 1950 μέχρι το 1970 οι άνδρες υπερείχαν στον αριθμό των ανθρώπων από την Τουρκία, Ελλάδα και Βόρεια Αφρική που μετανάστευαν στη Βόρεια Ευρώπη. Στα τέλη της δεκαετίας του 1980 και στις αρχές του 1990 η διεθνείς μεταναστευτικές ροές από χώρες με χαμηλά εισοδήματα σε χώρες με υψηλά αυξήθηκαν.

Τα χαρακτηριστικά τους είναι η αύξηση των παραδοσιακών ροών καθώς και μεγαλύτερη ποικιλία στις περιοχές προέλευσης. Το 1990, για παράδειγμα οι Φιλιππινέζες αποτελούν το 50% των μεταναστών από τις Φιλιππίνες ενώ οι μετανάστριες από το Σρι Λάνκα το 84%.

Σε όλη τη δεκαετία του 1990 οι γυναίκες υπερείχαν των ανδρών μεταναστών στις Ηνωμένες Πολιτείες, στον Καναδά, τη Σουηδία, το Ηνωμένο Βασίλειο, την Αργεντινή και το Ισραήλ.

Οι νέες μορφές της παγκόσμιας μετανάστευσης και η διασταύρωση της έρευνας της μετανάστευσης με τις φεμινιστικές σπουδές οδήγησαν στην αναζήτηση και ανάπτυξη ενός αναλυτικού πλαισίου που κάνει δυνατή την κατανόηση των

μεταναστριών ως απασχολούμενων σε αναπαραγωγικές εργασίες σε μια δι-εθνική μεταφορά εργασίας (transfer of labour). Η ερμηνεία της γυναικείας μετανάστευσης τέθηκε στο πλαίσιο της αναπαραγωγικής εργασίας η οποία παρέχεται σε ένα παγκόσμιο σύστημα όπου φτωχές μετανάστριες εργάτριες παρέχουν φροντίδα σε οικογένειες πλουσιότερων χωρών με υψηλότερα εισοδήματα (Young, 2000, Lutz 2005, Phizacklea, 2003, Misra and Merz, 2004). Οι ερευνήτριες άρχισαν να τονίζουν την επίδραση της παγκόσμιων οικονομικών διαδικασιών πάνω στις γυναίκες. Ιδιαίτερα στην Νότια Ευρώπη η παγκοσμιοποίηση της αγοράς εργασίας, η μορφή που πήρε η ανάπτυξη του κράτους πρόνοιας και η αυξανόμενη είσοδος των γυναικών στην αγορά εργασίας καθώς και οι διακριτοί ρόλοι των φύλων οδήγησαν στην ολοένα αυξανόμενη ζήτηση υπηρεσιών (Bakan and Stasiulis, 1996).

Ο τρόπος ζωής των πολιτών του Πρώτου Κόσμου καθίσταται δυνατός μέσα από μια παγκόσμια μεταφορά υπηρεσιών από τις φτωχές στις πλούσιες χώρες. Η νέα δημογραφική πραγματικότητα του Πρώτου Κόσμου, η στροφή σε μια μεταβιομηχανική οικονομία και η ανάπτυξη του τομέα των υπηρεσιών που συνδέεται με αυτή θεωρείται ότι ευνόησε και την αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό αλλά και την θηλυκοποίηση της μετανάστευσης. Η αναβίωση της μισθωτής οικιακής εργασίας αντανάκλα κοινωνικές εντάσεις που σχετίζονται με την κατάρρευση του κράτους πρόνοιας, τη δημογραφική ανισορροπία και την επέκταση της γυναικείας εργασίας έξω από τον οικιακό χώρο .

Για ποιο λόγο συμβαίνει αυτή η μεταφορά παραδοσιακών υπηρεσιών από τις φτωχές στις πλούσιες χώρες; Παρατηρήθηκε από τη δεκαετία του 1970 η μαζική είσοδος των γυναικών του δυτικού κόσμου στην μισθωτή εργασία. Καθώς οι δομές στην οικογένεια δεν άλλαξαν και οι γυναίκες εξακολουθούν να είναι αποκλειστικά υπεύθυνες για τη φροντίδα του νοικοκυριού και των παιδιών, παρατηρήθηκε ένα «έλλειμμα φροντίδας» που αφορούσε τη φροντίδα των παιδιών και του νοικοκυριού. Παράλληλα η φτώχεια των χωρών του Τρίτου Κόσμου και των μετά κομμουνιστικών χωρών ωθεί τους πολίτες τους στη μετανάστευση καθώς οι παγκόσμιες ανισότητες σε μισθούς οξύνθηκαν δραματικά ενώ ο δανεισμός των φτωχών χωρών από την Παγκόσμια Τράπεζα ανάγκασε αυτές τις χώρες να εφαρμόσουν προγράμματα «διαρθρωτικών αλλαγών» με καταστροφικά αποτελέσματα για τις γυναίκες και τα παιδιά. Επίσης η ανάπτυξη της βιομηχανίας του σεξ που τροφοδοτείται από μετανάστριες οφείλεται στην αύξηση της ζήτησης από τους άνδρες των πλούσιων χωρών, στην ανάπτυξη του σεξοτουρισμού και στην αναζήτηση του «εξωτικού».

Επιπλέον, η νέα θέση που καταλαμβάνουν κάποιες χώρες στον παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας συμβάλλει στη μετατροπή τους από χώρες υποδοχής μεταναστών όπως συμβαίνει στην περίπτωση της Ελλάδας.

Βέβαια η φτώχεια δεν αποτελεί τον μοναδικό παράγοντα ώθησης καθώς οι γυναίκες που μεταναστεύουν δεν προέρχονται από τα πιο φτωχά στρώματα. Είναι επίσης αναγκαίο να ερευνηθούν έξω οικονομικοί παράγοντες, όπως η μόρφωση, οι οικογενειακές σχέσεις κλπ. Όπως παρατηρεί ο Douglas Massey η ανάπτυξη και όχι η υπανάπτυξη οδηγεί στη μετανάστευση. Όσο μεγαλύτερη είναι η ανάπτυξη της τοπικής βιομηχανίας τόσο μεγαλύτερη είναι και η τάση των ανθρώπων να μεταναστεύουν.

Παγκοσμιοποίηση, σύμφωνα με την Saskia Sassen, δεν είναι η υπερκινητικότητα των κεφαλαίων και η ανάδυση των οικονομιών της πληροφορικής. Είναι απαραίτητο να εστιάσει κανείς στις συγκεκριμένες συνθήκες που διευκολύνουν τη μετακίνηση των κεφαλαίων αλλά και των γυναικών, το εμπόριο ανθρώπων μέσω του οποίου οι κυβερνήσεις λύνουν οικονομικά προβλήματα στις πλάτες των γυναικών (Sassen, 2002: 273). Επίσης είναι αναγκαίο να εξεταστεί το πώς εμπλέκονται οι φτωχές γυναίκες του Τρίτου Κόσμου στα στρατηγικά σχέδια των υψηλόβαθμων στελεχών των Επιχειρήσεων (Χαϊνάς, 2010).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

3. ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΑ

Ο επιστημονικός κλάδος της δημογραφίας έχει ως αντικείμενα την καταγραφή, την ανάλυση και την αξιολόγηση στοιχείων, τα οποία αφορούν στο μέγεθος, στη δομή και στην ανάπτυξη των ανθρώπινων πληθυσμών. Τα συγκεκριμένα στοιχεία επηρεάζονται, σαφώς, από κοινωνικές, οικονομικές, περιβαλλοντικές, υγειονομικές και άλλες παραμέτρους.

Κατά συνέπεια οι δημογραφικές έρευνες δεν περιορίζονται μόνο στην απλή παράθεση των απόλυτων και των σχετικών μεγεθών του συνόλου ή τμήμα-τος ενός πληθυσμιακού συνόλου. Εκ των πραγμάτων, το ερευνητικό τους πεδίο διευρύνεται προς την κατεύθυνση της μελέτης των κοινωνικών και των οικονομικών χαρακτηριστικών του πληθυσμού. Διευρύνεται, επίσης, προς την κατεύθυνση της

προσέγγισης των γενεσιουργών αιτιών και των επιπτώσεων παραγόντων που είναι πιθανό να επηρεάζουν το μέγεθος και τη σύνθεσή του. Για τους προαναφερθέντες λόγους οι δημογραφικές έρευνες ανάγονται σε σημεία αναφοράς και αποτελούν προϋπόθεση για τη διαμόρφωση και την άσκηση πληθυσμιακής πολιτικής, η οποία εντάσσεται στην ευρύτερη προσπάθεια για την ανάπτυξη και την ευημερία μιας χώρας. Στο πλαίσιο του εκτεταμένου κοινωνικού και οικονομικού επιστημονικού εύρους της δημογραφίας, το πεδίο της ιατρικής δημογραφίας επικεντρώνει το ενδιαφέρον της, κατά κύριο λόγο, σε βιοτικά γεγονότα τα οποία αφορούν σε γεννήσεις, νόσους και θανάτους. Η χρησιμότητά της αναδεικνύεται από το γεγονός ότι η έκταση και η ένταση των υγειονομικών προβλημάτων μιας χώρας συναρτάται από τα ποσοτικά και τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού της. Κατά συνέπεια, η ανάπτυξη προγραμμάτων τα οποία στοχεύουν στην προαγωγή και τη διαφύλαξη της υγείας του κοινωνικού συνόλου πρέπει να στηρίζονται στην ενδελεχή κριτική μελέτη και στη σαφή γνώση των στοιχείων της γεννητικότητας, νοσηρότητας και θνησιμότητας του πληθυσμού της χώρας, προς τον οποίο αποτείνονται τα συγκεκριμένα προγράμματα. Η έρευνα τόσο της βιολογίας του πληθυσμού, όσο και των συσχετισμών μεταξύ πληθυσμού και κοινωνικού περιβάλλοντος κάτω από την επίδραση διαφόρων οικονομικών παραμέτρων, πραγματοποιείται με την ανάλυση ποσοτικών και ποιοτικών μεταβλητών, συνδέοντας άρρηκτα τη δημογραφία με τη στατιστική μεθοδολογία. Η άντληση στοιχείων για τη διεξαγωγή δημογραφικών αναλύσεων επικεντρώνεται σε δύο βασικές πηγές. Η πρώτη αφορά σε στατιστικές πληροφορίες για το μέγεθος και την κατανομή του πληθυσμού σε σχέση με διάφορα δημογραφικά χαρακτηριστικά. Στα δημογραφικά αυτά χαρακτηριστικά περιλαμβάνονται το φύλο, η ηλικία, η οικογενειακή κατάσταση, το μορφωτικό επίπεδο και το επάγγελμα. Η δεύτερη πηγή άντλησης στοιχείων αφορά σε δημογραφικά γεγονότα, τα οποία συμβαίνουν σε καθημερινή βάση και είναι οι γάμοι, οι γεννήσεις, οι θάνατοι και η μετανάστευση-παλιννόστηση. Τα δημογραφικά αυτά γεγονότα προσεγγίζονται και αναλύονται με τη μελέτη των δημογραφικών φαινομένων της γαμηλιότητας, της γεννητικότητας, της θνησιμότητας και της μεταναστευτικής κίνησης (Χαϊνάς, 2010).

3.1 Η ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Ο συνολικός πληθυσμός της χώρας μας αυξάνεται απρόσκοπτα καθ' όλη την μεταπολεμική περίοδο: 7,6 εκατομμύρια το 1951, 10, 9 στην τελευταία απογραφή του πληθυσμού, ήτοι με βάση 100 το 1951, 144 το 2001. Η αύξηση αυτή είναι από τις υψηλότερες στις χώρες-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης κατά την διάρκεια της ίδιας περιόδου και για πρώτη φορά στην σύγχρονη ιστορία μας δεν οφείλεται στην προσάρτηση νέων εδαφών και πληθυσμών. Προκύπτει ως συνισταμένη του «παιγνίου» των τριών βασικών συντελεστών ανανέωσης του πληθυσμού, δηλαδή των γεννήσεων, των θανάτων και του μεταναστευτικού ισοζυγίου (εισόδων και εξόδων από και προς την χώρα μας). Τα μεταναστευτικά ισοζύγια έπαιξαν καθοριστικό ρόλο κατά την διάρκεια της τελευταίας πεντηκονταετίας: Από αρνητικά στις τρεις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, εξ' αιτίας των σημαντικών μεταναστευτικών ρευμάτων, προς τις υπερατλαντικές χώρες αρχικά και προς την δυτική Ευρώπη εν συνεχεία, αλλάζουν κατόπιν πρόσημο (παλιννόστηση ελλήνων μεταναστών κυρίως κατά την δεκαετία του '80, εισροή οικονομικών μεταναστών και παλιννόστηση ομογενών τις δύο τελευταίες δεκαετίες).

Κατά την ίδια περίοδο, λόγω των έντονων μεταναστευτικών ρευμάτων, το φυσικό ισοζύγιο είχε περιορισμένες σχετικά επιπτώσεις. Οι γεννήσεις υπερκαλύπτουν τους θανάτους στις τρεις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, συρρικνώνονται εν συνεχεία και σταθεροποιούνται την τελευταία δεκαετία γύρω στις 100.000 ετησίως. Αντιθέτως, οι θάνατοι βαίνουν αυξανόμενοι εξ' αιτίας της προοδευτικής γήρανσης του πληθυσμού μας. Κατά την περίοδο 1980-2000, το αποτέλεσμα της διαφοροποιημένης αυτής πορείας της γεννητικότητας και της θνησιμότητας είναι πλέον ορατό, εφόσον η όποια αύξηση του πληθυσμού μας ουδαμώς πλέον οφείλεται στο φυσικό, αλλά αποκλειστικά στο μεταναστευτικό ισοζύγιο. Οφείλουμε στο σημείο αυτό να επιμείνουμε ακόμη μία φορά στον ρόλο των μεταναστευτικών κινήσεων και της θνησιμότητας, στο βαθμό που, συχνότατα, εξετάζοντας τις μεταβολές του πληθυσμού της χώρας μας, επικεντρωνόμαστε αποκλειστικά στην πορεία των γεννήσεων και αποσιωπούμε συνήθως την εξέλιξη των δύο άλλων παραμέτρων, με αποτέλεσμα να περνά απαρατήρητο ότι: α) αν και οι θάνατοι κατά την διάρκεια της τελευταίας πενταετίας κυμαίνονται γύρω από το όριο των 100.000 ετησίως (όσοι και την τελευταία προπολεμική πενταετία, 1936-1940), οι θανόντες προέρχονται από έναν πληθυσμό κατά 1,5 φορά πολυπληθέστερο (2001) απ' ότι προπολεμικά (ο μέσος όρος προσδοκώμενης ζωής στην γέννηση έχει ανέλθει σε 77 έτη για τον άνδρα και 82 για την γυναίκα -από τους υψηλότερους της Ευρώπης- έναντι 45 και 48 έτη

αντίστοιχα την δεκαετία του '20, και β) την τελευταία δεκαετία στο μεταναστευτικό ισοζύγιο αποδίδεται το 98% της συνολικής προσμετρούμενης ανάμεσα στις δύο απογραφές αύξησης του πληθυσμού της χώρας μας, το ειδικό βάρος του φυσικού ισοζυγίου περιοριζόμενο στο 2% (Χαϊνάς, 2010).

Περίοδοι	Μέσος πληθυσμός	Γεννήσεις	Θάνατοι
1925-29	6.180	200	107
1930-34	6.647	201	110
1935-39	7.124	186	101
1940-44	-	-	-
1945-50	-	-	-
1951-60	8.010	154	57
1961-70	8.578	153	69
1971-80	9.254	143	80
1981-90	9.999	118	91
1991-00	10.612	102	100

Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε (Αποτελέσματα Απογραφών 1951 – 2001)

3.2 ΟΙ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΕΣ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ

Ο συνολικός πληθυσμός της χώρας μας αυξάνεται συνεχώς στη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου: 7.632.800 το 1951, 10.264.200 στην απογραφή του πληθυσμού του 1991 και 10.970.000 σε αυτήν του 2000, ήτοι με βάση 100 το 1951, 144 το 2001.

Η αύξηση αυτή είναι από τις υψηλότερες στις χώρες μέλη της ΕΟΚ στη διάρκεια της ίδιας περιόδου. Αλλά ακόμη και αν συγκρίνουμε τα μεταπολεμικά στοιχεία με αυτά της περιόδου 1928-1951 (στα ίδια γεωγραφικά όρια της Δωδεκανήσου επομένως εξαιρουμένης) οι μέσοι ετήσιοι ρυθμοί αύξησης ελάχιστα διαφοροποιούνται: 9,05‰(1928-1951) έναντι 6,88‰ στη πρώτη μεταπολεμική πεντηκονταετία. Θα μπορούσε ασφαλώς να αντιτάξει κανείς ότι ο συνολικός πληθυσμός (και η εξέλιξή του) δεν αποδεικνύουν τίποτα, στο βαθμό που εμπεριέχει νέους και γέρους, Έλληνες και αλλοδαπούς, και ότι θα πρέπει να εξετάσουμε ιδιαίτερα την πορεία των γεννήσεων που αποτελούν τη δύναμη του μέλλοντος, ενώ οι ηλικιωμένοι αποτελούν το "παρελθόν" του. Εξετάζοντας, φυσικά, αποκλειστικά την πορεία της γεννητικότητας (ως συνήθως γίνεται) σημαίνει ότι δεν θεωρούμε

ιδιαιτέρου ενδιαφέροντος την εξέλιξη της θνησιμότητας και των μεταναστευτικών κινήσεων. Αποσιωπάται τέλος το γεγονός ότι οι θάνατοι στη διάρκεια της τελευταίας πενταετίας κυμαίνονται γύρω στις 100.000 ετησίως, όσο και στην τελευταία προπολεμική πενταετία (1936-1940) για ένα πληθυσμό κατά 1,5 φορά πολυπληθέστερο το 2001 απ' ότι προπολεμικά, ενώ ο μέσος όρος προσδοκώμενης ζωής στη γέννηση έχει σχεδόν διπλασιασθεί τα τελευταία 70 χρόνια ανερχόμενος σε 77 έτη για τον άνδρα και 82 για την γυναίκα (από τους υψηλότερους της Ευρώπης) (Χαϊνάς, 2010).

3.3 ΘΝΗΣΙΜΟΤΗΤΑ, ΓΟΝΙΜΟΤΗΤΑ, ΓΑΜΗΛΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΓΗΡΑΝΣΗ

Η βρεφική θνησιμότητα στην χώρα μας συρρικνώνεται σημαντικά (41‰ το 1960, 5,5‰ το 2001) και ο μέσος όρος ζωής ανέρχεται ελαφρώς ταχύτερα από τον μέσο κοινοτικό.

Η Ελλάδα διατηρεί παραταύτα σχετικά υψηλή βρεφική και παιδική θνησιμότητα, οι οποίες αν περιορισθούν, θα επιτρέψουν ακόμη μεγαλύτερα κέρδη στο μέσο όρο ζωής των Ελλήνων. Η γονιμότητα των γενεών (μέσος αριθμός παιδιών /γυναίκα) ακολουθεί και στην χώρα μας φθίνουσα πορεία, αν και με ρυθμούς συγκριτικά βραδύτερους. Οι Ελληνίδες δεν αναπαράγονται πλήρως: αυτό όμως δεν αφορά μόνον τις γυναίκες που γεννήθηκαν μεταπολεμικά, αλλά και αυτές του μεσοπολέμου. Επομένως, το φαινόμενο έχει ένα ιστορικό βάθος που οι συγκυριακοί δείκτες καλύπτουν ή υπερεκτιμούν. Παράλληλα η χώρα μας διαφοροποιείται σε δύο σημεία ως προς το σύνολο σχεδόν των βόρειων και δυτικών χωρών της ηπείρου μας, δεν γνώρισε το baby-boom της περιόδου 1945-1965 (εκτός από την περιφέρεια Πρωτευούσης) και η αναστροφή των πτωτικών τάσεων της μέσης ηλικίας τεκνογονίας (δηλαδή της μέσης ηλικίας στην απόκτηση των παιδιών) εμφανίστηκε με μεγάλη υστέρηση (>1980) . Η αναπαραγωγή των γενεών 1920 και εντεύθεν (μέχρι και αυτών που γεννήθηκαν στις αρχές της δεκαετίας του 1960) στην χώρα μας κατά τι μόνον υπολείπεται του ορίου αναπαραγωγής (2,1 παιδιά/ γυναίκα σήμερα). Η ελληνική διαγενεακή γονιμότητα (γενεές 1965-1970) βρίσκεται κοντά στον μέσο κοινοτικό, παρ' όλο που οι συγκυριακοί δείκτες, επηρεαζόμενοι κυρίως από τις

ταχύτες αλλαγές της μέσης ηλικίας τεκνογονίας, είναι σχετικά χαμηλοί την τελευταία δεκαετία (1,3 παιδιά/ γυναίκα).

Η γήρανση και η πρόωγη ωρίμανση του πληθυσμού έχει και στην χώρα μας εκδηλωθεί, όπως και στις λοιπές ανεπτυγμένες χώρες, στην περίοδο 1961-2001. Η Ελλάδα όμως δεν αναμένεται να βρεθεί μεσοπρόθεσμα (την επόμενη εικοσαετία) σε ιδιαίτερα μειονεκτική θέση, εφόσον δεν θα έχει μαζική είσοδο στις ηλικιακές ομάδες 65 ετών και άνω των πολυπληθέστατων γενεών της πρώτης μεταπολεμικής εικοσαετίας, όπως οι περισσότερες βιομηχανικές χώρες της ηπείρου μας, που γνώρισαν το baby boom. Τέλος, όσον αφορά την σύσταση και διάλυση των έγγαμων συμβιώσεων, που επηρεάζουν καθοριστικά την γονιμότητα των γενεών (στον βαθμό που οι εκτός γάμου γεννήσεις είναι ασήμαντες στην χώρα μας 4,0% (έναντι 49% στην Νορβηγία, και 41% στην Γαλλία), η Ελλάδα διαφοροποιείται προς το παρόν σημαντικά: Τα διαθέσιμα στοιχεία δεν επιτρέπουν την έκφραση ιδιαίτερων "ανησυχιών" για τον θεσμό του γάμου, αν και δεχόμαστε τους μακρινούς απόηχους της γενικευμένης του "κρίσης" στον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο, όπου, οι έγγαμες συμβιώσεις, όλο και λιγότερες και ολοένα τελούμενες από πιο "ηλικιωμένα" άτομα αποδεικνύονται όλο και πιο εύθραυστες. Εάν υπάρχει σύγκλιση στον τομέα αυτό, αφορά μόνον τους ρυθμούς σύστασης της οικογένειας. Όπως και στην EUR 15, έτσι και στην Ελλάδα, τα νέα ζευγάρια συνάπτουν κάθε χρόνο κατά τι πιο ηλικιωμένα γάμο, ενώ οι ομάδες που διαφοροποιούνται σημαντικά από τα κυρίαρχα κοινωνικά πρότυπα (άγαμοι/ εκτός γάμου συμβιώντας χωρίς να νομιμοποιούν τελικά την σχέση τους, άτομα που διαλύουν τον γάμο τους χωρίς να συνάψουν νέο) παραμένουν "περιθωριακές", αν και προοδευτικά διευρυνόμενες, ιδίως στην Αθήνα και την Θεσσαλονίκη.

Εκ των προαναφερθέντων συνάγεται ότι η χώρα μας δεν βρίσκεται σε "τραγική" δημογραφική θέση (και φυσικά δεν αποτελεί εξαίρεση ανάμεσα στις ανεπτυγμένες χώρες του πλανήτη μας). Προφανώς τείνουμε σε μια νέα δημογραφική "ισορροπία", όχι αναγκαστικά δυσμενέστερη αυτής των αρχών του αιώνα μας, που θα χαρακτηρίζεται κυρίως από: Πλέον "ώριμο" πληθυσμό με υψηλούς μέσους όρους ζωής, λιγότερο πρόωγη και έντονη γαμηλιότητα και γονιμότητα (γονιμότητα που θα υπολείπεται μερικώς του ορίου αναπαραγωγής) και έγγαμες συμβιώσεις κατά τι λιγότερο σταθερές σε σχέση με το παρελθόν. Οφείλουμε ταυτόχρονα να υπενθυμίσουμε ότι εάν για τα προαναφερθέντα είμαστε σε θέση να προβλέψουμε χωρίς ιδιαίτερο κίνδυνο το άμεσο μέλλον, υπάρχει μια σημαντική παράμετρος, που

επηρεάζει σημαντικότερα τις δημογραφικές εξελίξεις τόσο στην Ελλάδα όσο και στην EUR 15, η οποία συνήθως αποσιωπάται και υποτιμάται:

Η μετανάστευση είναι ο αστάθμητος παράγοντας των επόμενων δεκαετιών, τόσο για την χώρα μας, όσο και για μια σειρά άλλων ευρωπαϊκών χωρών και μπορεί να ανατρέψει άρδην το ανωτέρω σενάριο (Χαϊνάς, 2010).

3.3.1 ΓΕΝΝΗΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΓΟΝΙΜΟΤΗΤΑ

Με δεδομένες τις προηγούμενες επιφυλάξεις, ας επικεντρώσουμε κατ' αρχήν το ενδιαφέρον μας στην ύφεση της γεννητικότητας (γεννήσεις και αδρούς δείκτες), βάσει των στοιχείων που προβάλλονται συνήθως από τον τύπο, αλλά και από τις «επιστημονικές» αναφορές¹: Προφανώς έχουμε σε όλη την μεταπολεμική περίοδο σαφή μείωση των γεννήσεων (κατά 90% ανάμεσα στο 1931-1940 και το 1991- 2000, κατά 50% σε σχέση με το 1953-1960). Οι συγκρίσεις και οι εξελίξεις εκ πρώτης όψεως είναι όντως συνταρακτικές. Ποια όμως τα συμπεράσματα που δυνάμεθα βάσιμα να συνάγουμε για την αναπαραγωγή των Ελλήνων με βάση τα πρότερα στοιχεία; Οι Ελληνίδες κάνουν κατά μέσο όρο τα μισά παιδιά από ότι 50 ή 60 χρόνια πριν; Κάνουν τα «αναγκαία» σε αριθμό παιδιά για να αναπαραχθούμε (δηλ. για να μην μειωθεί ο πληθυσμός στην περίπτωση ενός μηδενικού μεταναστευτικού ισοζυγίου στο μέλλον) ή όχι; Ασφαλώς, στην βάση των πρότερων στοιχείων ο «κοινός νους» θα συνήγαγε ότι η κατάσταση είναι όντως καταστροφική, ότι η αναπαραγωγή μας έχει μειωθεί συνταρακτικά, ότι δεν αναπαράγομεθα «ικανοποιητικά», όπως πριν από 50 ή 60 χρόνια. Θα υπενθυμίσουμε ότι στα πρότερα ερωτήματα, είναι αδύνατον να δώσουμε ικανοποιητικές απαντήσεις δια «γυμνού οφθαλμού», εξετάζοντας απλά την διαχρονική εξέλιξη του αριθμού των γεννήσεων, εφόσον ο αριθμός αυτός εξαρτάται από πολλές παραμέτρους: Από τον πληθυσμό των γυναικών αναπαραγωγικής ηλικίας (15-45 ετών), από την μέση ηλικία τους, από την οικογενειακή τους κατάσταση (έγγαμες, χήρες, διαζευγμένες), από τον τελικό αριθμό παιδιών που θα αποκτήσουν στο τέλος του «κύκλου» τους, από τον χρόνο που θα τα αποκτήσουν. Για Παράδειγμα, σε δύο χώρες με τον ίδιο ακριβώς πληθυσμό, ο ίδιος αριθμός γεννήσεων ετησίως δεν αντιστοιχεί στις ίδιες πραγματικότητες: Στο Βέλγιο, με πληθυσμό κατά τι μικρότερο της Ελλάδος, το 1990 οι γεννήσεις κατά την διάρκεια της δεκαετίας 1981-1990 ήταν λίγο περισσότερες από αυτές που καταγράφηκαν στην

χώρα μας (1.190.000 έναντι 1.180.000). Οι Βελγίδες όμως που διένυαν στην ίδια περίοδο την «πλέον» αναπαραγωγική περίοδο της ζωής τους αναμενόταν στο τέλος του «κύκλου» τους να έχουν, κατά μέσο όρο, λιγότερα παιδιά από τις αντίστοιχες Ελληνίδες (1,75 έναντι 1,85 ανά γυναίκα). Αντιθέτως, μία εικοσαετία πριν (1961-1970) οι γεννήσεις στην χώρα μας υπερέβαιναν κατά τι αυτές του Βελγίου (1.532.000 έναντι 1.512.000), παρ' όλων που ο πληθυσμός μας ήταν μικρότερος κατά 800.000 περίπου. Παρ' όλ' αυτά οι γενεές των Βελγίδων που διέτρεχαν την ίδια περίοδο τα «πλέον» αναπαραγωγικά τους χρόνια πιθανότατα θα κάνουν κατά μέσο όρο περισσότερα παιδιά από ότι οι αντίστοιχες Ελληνίδες (2,3-2,2 έναντι 2,0-1,9). Παράδοξο; Πιθανώς ναι για τον ανυποψίαστο και τον μη έχοντα εξειδικευμένες γνώσεις, ασφαλώς όχι για τον δημογράφο που έχει στην διάθεσή του τις μεθόδους και τεχνικές για να απομονώσει τους παράγοντες που υπεισέρχονται και είναι σε θέση να δώσει σαφείς απαντήσεις στα κεντρικά ερωτήματα που ενδιαφέρουν όλους μας: Αναπαραγόμαστε «ικανοποιητικά» ή όχι (εάν δεν υπεισέλθουν άλλοι παράγοντες .Ο πληθυσμός θα αυξηθεί, θα μειωθεί ή θα μείνει στάσιμος στο μέσο και απώτερο μέλλον; Ακόμη, αναπαραγόμαστε «ικανοποιητικότερα» στο απώτερο και πρόσφατο παρελθόν; Οι πιθανές αλλαγές των τελευταίων ετών είναι σημαντικές . Θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε στα ερωτήματα αυτά απλά, έχοντας επίγνωση ότι δεν απευθυνόμαστε σε εξειδικευμένους επιστήμονες, εκθέτοντας παράλληλα και ταυτόχρονα τις επιφυλάξεις μας για τον τρόπο που αυτά προσεγγίζονται από μερικούς «ειδήμονες» και τις σκέψεις μας για το τι «λανθάνει» πίσω από παρόμοιες «επιστημονικές» προσεγγίσεις (Χαϊνάς, 2010).

3.3.2 Η ΓΟΝΙΜΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΓΟΝΕΩΝ

Για να υπάρξει πλήρης «αναπαραγωγή» των γενεών θα πρέπει οι 100 μητέρες μιας γενεάς ή ομάδας γενεών² να αντικατασταθούν από 100 κόρες. Δεδομένου όμως ότι οι γεννήσεις θηλέων είναι κατά τι λιγότερες από αυτές των αρρένων (σε κάθε 105 αγόρια που γεννιούνται αντιστοιχούν 100 κορίτσια), οι μητέρες, για να αντικατασταθούν πλήρως, υπό απουσία θνησιμότητας θα πρέπει να φέρουν στον κόσμο 205 παιδιά. Υπάρχει όμως, πάντοτε η πιθανότητα κάποια από τα 100 κορίτσια που θα γεννηθούν, να πεθάνουν είτε πριν γίνουν 15 ετών (αρχή του κύκλου αναπαραγωγής), είτε κατά την διάρκεια της αναπαραγωγικής τους ζωής (πριν τα 45 έτη). Με τις υφιστάμενες σήμερα συνθήκες θνησιμότητας στην Δυτική Ευρώπη, ο

κίνδυνος αυτός είναι μικρός. Προφανώς όμως, ανατρέχοντας στο παρελθόν ο κίνδυνος ήταν μεγαλύτερος: λ.χ. για τις γυναίκες που γεννήθηκαν στις αρχές του αιώνα μας απαιτείτο η απόκτηση 2,6 (Νορβηγία) έως 3,5 παιδιών ανά γυναίκα (Ισπανία, Ιταλία) για να αναπαραχθούν πλήρως. Συνεπώς, εάν σήμερα, λαμβάνοντας υπόψη την τρέχουσα θνησιμότητα, για να αντικατασταθούν πλήρως 100 μητέρες απαιτούνται 210 γεννήσεις (το όριο αυτό 2,1 παιδιά/ γυναίκα αποκαλείται και «όριο αναπαραγωγής των γενεών») στο παρελθόν απαιτείτο για τον ίδιο σκοπό σημαντικά μεγαλύτερος αριθμός παιδιών. Επομένως, στο ερώτημα αν αναπαραγόμαστε πλήρως ή όχι, θα πρέπει να δοθεί απάντηση βάσει ενός συνθετικού δείκτη που θα αναφέρεται σε συγκεκριμένες γενεές ή ομάδες γυναικών και θα μετρά τις γεννήσεις που προέρχονται από 1000 γυναίκες των γενεών αυτών. Ο δείκτης αυτός (που συνήθως ονομάζεται από τους δημογράφους και διαγενεακός δείκτης γονιμότητας) είναι δυνατόν να υπολογισθεί (όταν φυσικά τα διαθέσιμα στοιχεία το επιτρέπουν) για τις διαδοχικές γενεές γυναικών, υπό την προϋπόθεση ότι αυτές έχουν συμπληρώσει τον αναπαραγωγικό κύκλο της ζωής τους (έχουν δηλαδή συμπληρώσει τα 45 συνήθως έτη). Ταυτόχρονα θα πρέπει να ληφθεί υπόψη και η θνησιμότητα των γενεών αυτών, θνησιμότητα η οποία συρρικνώθηκε, όπως είδαμε, σημαντικά κατά την διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών. Κατ'επέκταση όποιες συγκρίσεις γίνονται τόσο διαχρονικά, όσο και συγχρονικά (γονιμότητα των Ελληνίδων που γεννήθηκαν το 1925 σε σχέση με την γονιμότητα αυτών που γεννήθηκαν μετά από 40 χρόνια, ή ακόμη γονιμότητα των Ελληνίδων που γεννήθηκαν το 1925 σε σχέση με την γονιμότητα των γυναικών άλλων χωρών) θα πρέπει να λαμβάνουν παράλληλα υπόψη τον παράγοντα της θνησιμότητας, στον βαθμό που, για να απαντήσουμε στο ερώτημα: «πόσα παιδιά απαιτείται να φέρουμε στον κόσμο για να αντικατασταθούμε πλήρως;» ο παράγοντας αυτός παίζει καθοριστικό ρόλο.

Η θνησιμότητα προσδιορίζει και τον υπολογισμό του «ορίου αναπαραγωγής», όριο που σήμερα μεν είναι, όπως προαναφέραμε, 2,1 παιδιά/ γυναίκα, στο απώτερο όμως παρελθόν, με υψηλές πιθανότητες θνησιμότητας και χαμηλούς μέσους όρους προσδοκώμενης ζωής στην γέννηση υπερέβαινε τα 5,0 παιδιά ανά γυναίκα (Δυτική Ευρώπη του 18ου-αρχές του 19ου αιώνα). Σε αντίθετη περίπτωση, εάν η παράμετρος «θνησιμότητα» δεν ληφθεί υπόψη, τα συμπεράσματα που συνάγουμε είναι ασφαλώς λανθασμένα: Φανταζόμαστε αμέσως μεγάλες οικογένειες με πληθώρα παιδιών και ταχύτατους ρυθμούς αύξησης του πληθυσμού, κάτι που δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα και που διαψεύδεται από τα διαθέσιμα διαχρονικά στοιχεία. Αν

ενδιαφερθούμε τώρα για την πορεία του διαγενεακού αυτού δείκτη γονιμότητας στην χώρα μας (μέσος αριθμός παιδιών ανά γυναίκα στις διαδοχικές γενεές των γυναικών), θα διαπιστώσουμε ότι ακολουθεί σταθερά αργή πτωτική πορεία τουλάχιστον από τα μέσα της τρίτης μεταπολεμικής δεκαετίας έως το 1950-55: Οι Ελληνίδες που γεννήθηκαν γύρω στο 1925 έφεραν στον κόσμο κατά μέσο όρο 2,3-2,5 παιδιά/ γυναίκα (εκτίμηση), αυτές που γεννήθηκαν 40 χρόνια αργότερα 1,7-1,8παιδιά/ γυναίκα, ήτοι 0,6-0,8 παιδιά λιγότερο. Θα μπορούσαμε επομένως να συμπεράνουμε ότι πριν αναπαραγόμασταν «πλήρως» ενώ σήμερα όχι. Για όσους παρακολούθησαν τον πρότερο συλλογισμό μας ένα παρόμοιο συμπέρασμα είναι ασφαλώς λανθασμένο, διότι ναι μεν κάναμε περισσότερα παιδιά, αλλά αυτά που έμεναν στην ζωή για να αντικαταστήσουν τις μητέρες ήταν και τότε και τώρα λιγότερα από τα «αναγκαία» 2,05 (105 κόρες και 100 αγόρια).

Αν το «όριο αναπαραγωγής» για τις γυναίκες που γεννήθηκαν μετά το 1950 είναι 2,1 παιδιά, για τις γυναίκες του 1925 το όριο ήταν ασφαλώς υψηλότερο. Αν είχαν τις συνθήκες θνησιμότητας των Νορβηγίδων ή των Δανών (τις χαμηλότερες της Ευρώπης), για να αντικατασταθούν πλήρως, θα έπρεπε να φέρουν στον κόσμο περισσότερα από 2,25 παιδιά. Αν είχαν αυτές των Ισπανίδων ή Ιταλίδων (το πιθανότερο), περισσότερα των 2,6-2,7. Επομένως, και «τότε» και «τώρα», υπολείπονται 0,3-0,4 παιδιά/ γυναίκα για να υπάρξει πλήρης αντικατάσταση των γενεών. Αν θελήσουμε να ανατρέξουμε ακόμη πιο πίσω στο παρελθόν, στις δύο πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας (παρ' ότι οι πιθανότητες απόκλισης από την πραγματικότητα στην περίπτωση αυτή μπορεί να είναι σημαντικές), οι Ελληνίδες των αναπαραγωγικών ηλικιών της περιόδου εκείνης, με μέσο αριθμό παιδιών/ γυναίκα (ετήσιοι δείκτες) 4,0-5,0 (δηλαδή με σχεδόν τριπλάσιο «μέσο αριθμό παιδιών» από ότι στην τελευταία πενταετία), με τις τότε επικρατούσες στις γενεές τους συνθήκες θνησιμότητας πάλι οριακά «αναπαράγονται» (απαιτούντο πάνω από 4 παιδιά για να επιτευχθεί η πλήρης αντικατάστασή τους). Τέλος, οφείλουμε να υπενθυμίσουμε ότι παρόλο που δεν διασφαλίζεται σίγουρα η πλήρης αντικατάσταση των γενεών μας ήδη από τις αρχές του 20ου αιώνα, ο πληθυσμός μας συνεχίζει να αυξάνεται, στον βαθμό που η γονιμότητα δεν αποτελεί τον μόνο παράγοντα. Οι πληθυσμιακές δομές, η θνησιμότητα και η μετανάστευση έπαιξαν και συνεχίζουν να παίζουν καθοριστικό ρόλο κατά την διάρκεια της ίδιας περιόδου, παρόλο που συχνότατα αποσιωπούνται, με αναγωγή του «δημογραφικού προβλήματος» σε πρόβλημα «γεννητικότητας-γονιμότητας». Επομένως, με βάση τα προαναφερθέντα, δυνάμεθα να ισχυρισθούμε

ότι η λεγόμενη «υπογεννητικότητα» των Ελληνίδων δεν είναι φαινόμενο της τελευταίας εικοσαετίας (κατά την διάρκεια της οποίας οι ετήσιοι δείκτες γονιμότητας συρρικνώθηκαν σημαντικά παιδιά, γυναίκα). Κατ' επέκταση, η αναζήτηση των «αιτίων» είναι δυνατόν να περιορισθεί αποκλειστικά στον «βραχύ χρόνο», στην ανάλυση των οικονομικών, κοινωνικών, πολιτικών, πολιτισμικών αλλαγών που επήλθαν κατά την τελευταία εικοσαετία; Η έκταση και ένταση του φαινομένου είναι αυτή που του προσδίδεται; Αποτελεί ελληνική ιδιαιτερότητα; Στα ερωτήματα αυτά δεν είναι δυνατόν να απαντήσουμε παρά μόνον αρνητικά. Αν μας χαρακτηρίζουν κάποιες «ιδιαιτερότητες», αυτές είναι η έλλειψη φερέγγυων στατιστικών σειρών και η ανυπαρξία δημογραφικής παιδείας και έρευνας. Οι φερέγγυες στατιστικές σειρές θα επέτρεπαν να μελετήσουμε το απώτερο δημογραφικό παρελθόν μας και θα μας βοηθούσαν να συνάγουμε σαφή συμπεράσματα για την πορεία του φαινομένου, κατά την 170χρονη ιστορία μας ως ανεξάρτητου κράτους.

Η ανυπαρξία δημογραφικής παιδείας και έρευνας, καθώς και η ελλιπής αφομοίωση των μεθοδολογικών εργαλείων οδηγεί συχνότατα σε διατύπωση θέσεων, απόψεων, εκτιμήσεων και υποθέσεων που στηρίζονται κυρίως σε μεταφυσικούς φόβους, πρωτογενείς αντιδράσεις, ιδεολογικές τοποθετήσεις και λιγότερο στην επιστημονική ανάλυση και τεκμηρίωση.

Στο πλαίσιο αυτό, δεν είναι «τυχαίο» γεγονός η «ανακάλυψη» και η ανάδειξη της «υπογεννητικότητας» των Ελλήνων σε κύριο θέμα την τελευταία εικοσαετία, όπως κατά την γνώμη μας, δεν είναι τυχαία η αποκλειστική παράθεση δεικτών που δίδουν αποσπασματική εικόνα της πραγματικότητας και η αποσιώπηση αυτών (όπως της διαγενεακής γονιμότητας και του ορίου αναπαραγωγής σε συνάρτηση με την εξέλιξη της θνησιμότητας) οι οποίοι δεν επιτρέπουν την συναγωγή παρόμοιων «καταστροφολογικών» συμπερασμάτων (Χαϊνιάς, 2010).

3.3.3. ΓΗΡΑΝΣΗ ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ

Η δημογραφική γήρανση προβληματίζει έντονα τις σύγχρονες ανεπτυγμένες βιομηχανικές κοινωνίες μας. Στη χώρα μας η γήρανση και οι επιπτώσεις της βρίσκονται στο επίκεντρο συζητήσεων και προβληματισμών στη διάρκεια της τελευταίας δεκαπενταετίας, όπου η «οικονομική» προσέγγιση κυριαρχεί συνεπικουρούμενη από μια σύγχυση όσον αφορά την αιτία του φαινομένου και από

τον παράλληλο κοινωνικό «στιγματισμό» της ομάδας των ηλικιωμένων (επάγωγο της θεωρούμενης απουσίας «συλλογικής χρησιμότητάς τους).

Οι βιομηχανικές χώρες και ιδιαίτερα αυτές της ηπείρου μας (της χώρας μας συμπεριλαμβανομένης) «γηράσκουν» και θα συνεχίσουν να «γηράσκουν» χωρίς αμφιβολία στη διάρκεια των επομένων δεκαετιών, πιθανότατα ακόμη πιο γρήγορα απ' ό,τι αφήνουν να διαφανεί οι δημογραφικές προβολές που διαθέτουμε (**Nations Unies**, 1999).

Πριν όμως εξετάσουμε τη δημογραφική γήρανση στη χώρα μας στη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου, που είναι και το κύριο αντικείμενο του άρθρου αυτού, ας αποσαφηνίσουμε τις βασικές έννοιες και τους δείκτες που χρησιμοποιούνται συνήθως για την προσμέτρησή της.

Ως δημογραφική γήρανση ορίζουμε τη συνεχή αύξηση της αναλογίας των ηλικιωμένων ατόμων (60, 65, 70, 75+) στο συνολικό πληθυσμό. Καθίσταται προφανές ότι η συνεχής αυτή αύξηση της αναλογίας των ηλικιωμένων συμβαδίζει με τη μείωση του ειδικού βάρους των παιδιών (0-14 ετών) και ενδεχομένως με αυτή των ενδιάμεσων ηλικιών (15 έτη-κατώτατο ηλικιακό όριο που θέτουμε για να οριοθετήσουμε την πληθυσμιακή ομάδα των ηλικιωμένων). Επομένως, η δημογραφική ή πληθυσμιακή γήρανση συνιστάται στις δομικές μεταβολές των πληθυσμών μας και δεν ταυτίζεται/ορίζεται απλά ως αύξηση του συνολικού αριθμού των ηλικιωμένων (του πλήθους τους δηλαδή).

Η δημογραφική γήρανση επομένως δεν πρέπει να συγχέεται με την αύξηση του αριθμού των ηλικιωμένων (που μπορεί να οφείλεται στη συνολική αύξηση του πληθυσμού ή/και στην παράταση του μέσου όρου ζωής, δηλαδή σε άλλους παράγοντες βασικά από αυτούς που οδήγησαν μέχρι στιγμής στη δημογραφική γήρανση), όταν δεν καταλήγει στην αύξηση του ειδικού βάρους τους (αναλογία τους) στον πληθυσμό.

Η δημογραφική γήρανση δεν πρέπει ακόμη να συγχέεται με την ατομική γήρανση (τα «γηρατειά»), την επίδραση δηλαδή του χρόνου στο άτομο, που προκαλεί σειρά μορφολογικών και λειτουργικών μεταβολών. Εάν οι δημογράφοι πρόταξαν την εξέλιξη των αναλογιών αντί αυτών των απολύτων αριθμών, αυτό δεν είναι τυχαίο. Καθοριστικός παράγοντας για την επιλογή αυτή έπαιξε η σημασία, σε όλες τις κοινωνίες (ιδιαίτερα δε στις σύγχρονες βιομηχανικά ανεπτυγμένες) των οικονομικών σχέσεων ανάμεσα στις γενεές (σχέσεις πχ ανάμεσα στους ενεργούς και στους μη ενεργούς, ανάμεσα στους «εισφέροντες» και στους «συνταξιούχους», ανάμεσα στους

ενταγμένους στο σύστημα της βασικής εκπαίδευσης και τους ενεργούς) .Ασφαλώς, βάσει των προαναφερθέντων ουδαμώς συνάγεται ότι οι απόλυτοι αριθμοί, το πλήθος των ηλικιωμένων, δεν έχουν σημασία: ένα σχολείο, ένα γηροκομείο, ένα ΚΑΠΗ, ο αριθμός των οικογενειακών βοηθών, δεν απαιτούνται, δεν απορρέουν από τις αναλογίες αλλά από τους υπάρχοντες αριθμούς, το πλήθος, μέγεθος των ομάδων των οποίων τις ανάγκες καλούνται να καλύψουν.

Το φαινόμενο αυτό της «δημογραφικής γήρανσης» αρχίζει να αναδύεται στις περισσότερες ανεπτυγμένες χώρες, ήδη από τις αρχές του XX αιώνα (**Chesnais**, 1981 και 1986).

Η αιτιολογία του, θα μας βοηθήσει να καταλάβουμε το πώς, γιατί συνέβη. Οφείλουμε όμως παράλληλα να επισημάνουμε ότι μόνο στη διάρκεια της τελευταίας 25ετίας, το φαινόμενο αυτό βρίσκεται στο επίκεντρο των συζητήσεων και προβληματισμών. Οι κοινωνίες μας συνειδητοποιούν αργά και προοδευτικά την «ποιοτική» αλλαγή, την τομή που συνιστά το πέρασμα από τη βιολογική γήρανση (κύρια ατομικό φαινόμενο) στη δημογραφική γήρανση, συλλογικό φαινόμενο που χαρακτηρίζεται – απορρέει από τις αλλαγές της δομής του πληθυσμού, την κατανομή του σε μεγάλες ηλικιακές ομάδες.

Οι δημογράφοι απέδειξαν ότι η δημογραφική γήρανση συνοδεύει τη δημογραφική μετάβαση (**Chesnais**, 1986), τη μετάβαση δηλαδή από μια ισορροπία του «τρόμου», που χαρακτηρίζεται από υψηλή θνησιμότητα και υψηλή γονιμότητα (μέσος όρος ζωής κάτω των 30 ετών και μέσος αριθμός παιδιών ανά γυναίκα, γύρω στα 5) σε ιδιαίτερα χαμηλή θνησιμότητα (γύρω στα 80 έτη) και συρρικνωμένη γονιμότητα (κάτω του ορίου αναπαραγωγής, δηλαδή κάτω των 2,1 παιδιών/γυναίκα). Απέδειξαν ήδη από τις αρχές της πρώτης μεταπολεμικής δεκαετίας (**Bourgeois-Pichat**, 1951, **Sauvy**, 1963) ότι τα αίτια της δημογραφικής γήρανσης πρέπει να αναζητηθούν πρωταρχικά και κύρια στην πτώση της γεννητικότητας/γονιμότητας (δηλαδή στην μείωση του αριθμού των παιδιών που φέρνουμε στον κόσμο) και όχι στην αύξηση του μέσου όρου ζωής (στη μείωση δηλαδή της θνησιμότητας), όπως πιστεύει ο «κοινός νους» (ταυτίζοντας τη δημογραφική γήρανση με την αύξηση του αριθμού των ηλικιωμένων που όταν δεν είναι επάγωγος της αύξησης του συνολικού πληθυσμού, απορρέει από την αύξηση του μέσου όρου ζωής). Τέλος απέδειξαν ταυτόχρονα ότι η μείωση της θνησιμότητας και η αύξηση του μέσου όρου ζωής σε μια πρώτη φάση όχι μόνο δεν οδήγησαν στη δημογραφική γήρανση, αλλά αντιθέτως επιβράδυναν τους ρυθμούς αύξησής της (**Nations Unies**, 1956) στο βαθμό που

συρρικνώθηκε καταρχάς προοδευτικά αλλά ριζικά η βρεφική και η παιδική-εφηβική θνησιμότητα (συρρίκνωση μέχρι πρόσφατα σημαντικά ταχύτερη αυτής στις ενδιάμεσες – μεγάλες ηλικίες) κερδήθηκε σημαντικός αριθμός νέων ατόμων από το θάνατο, που σε αντίθετη περίπτωση (λαμβάνοντας υπόψη την προοδευτική μείωση του αριθμού των παιδιών που κάνουμε), θα οδηγούσε σε μεγαλύτερη επιτάχυνση των ρυθμών δημογραφικής γήρανσης: τα όλο και λιγότερα παιδιά που γεννάμε, θα έμεναν ακόμη λιγότερα εξαιτίας της υψηλής θνησιμότητας και επομένως το ειδικό τους βάρος (η αναλογία τους στο συνολικό πληθυσμό) θα ήταν ακόμη μικρότερο από αυτό που είναι σήμερα, ενώ το ποσοστό – αναλογία των ηλικιωμένων ατόμων (που προέρχονται από πολυπληθείς γεννήσεις του παρελθόντος) θα ήταν ακόμη μεγαλύτερο.

Καθίσταται προφανές ότι η δημογραφική αυτή γήρανση που γνωρίσαμε σε μια πρώτη φάση, γήρανση «εκ των κάτω» όπως συνηθίζουμε να την αποκαλούμε στο βαθμό που οφείλεται στη συρρίκνωση της βάσης των πληθυσμιακών πυραμίδων, (ας υπενθυμίσουμε ότι πληθυσμιακή πυραμίδα είναι η γραφική απεικόνιση της κατανομής του πληθυσμού κατά φύλο και ηλικία) οδήγησε σε ριζική αλλαγή των μορφών τους: οι πυραμίδες αυτές είχαν αρχικά τη μορφή ισοσκελούς τριγώνου, αργότερα τη μορφή καμπάνας και τέλος τείνουν να πάρουν τη μορφή ενός σχήματος με στενή βάση (λίγοι νέοι), διογκωμένη μέση και κορυφή (πολλοί ηλικιωμένοι). Και ενώ οι δημογράφοι μας προσπαθούσαν δικαίως να μας πείσουν ενάντια στον «κοινό νου» για τον καθοριστικό ρόλο που έπαιξε η μείωση της γονιμότητας στην αύξηση της δημογραφικής γήρανσης (γεγονός αναμφισβήτητο παρότι «παράδοξο»), την τελευταία δεκαετία (αναλόγως των χωρών αναφοράς) η θνησιμότητα επανέρχεται δυναμικά στο προσκήνιο, περιπλέκονται ακόμη τα πράγματα και επιταχύνοντας τώρα πλέον τη γήρανση. Έτσι, ενώ στο απώτερο και μέσο παρελθόν από τα κέρδη του αγώνα ενάντια στο θάνατο επωφελήθηκαν κύρια οι μικρές ηλικίες (βρέφη, παιδιά), τώρα όλο και περισσότερο επωφελούνται τα ώριμα-ηλικιωμένα άτομα που «κερδίζουν» σημαντικά χρόνια ζωής χάρη στις προόδους της ιατρικής (Dittgen & Legoux, 1990). Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη μεγαλύτερη ακόμα αύξηση του αριθμού τους και επομένως και του ειδικού τους βάρους. Στη γήρανση «εκ των κάτω» έρχεται έτσι να προστεθεί προοδευτικά «εκ των άνω», που από τις πρώτες δεκαετίες του επομένου αιώνα, αν τίποτε δεν αλλάξει στις αναπαραγωγικές μας συμπεριφορές (αν δηλαδή συνεχίσουμε να κάνουμε τον ίδιο αριθμό παιδιών που

κάνουμε και σήμερα) θα παίζει όλο και σημαντικότερο ρόλο, στο βαθμό που οι πρόοδοι της ιατρικής, γενετικής, βιολογίας.

Θα μας επιτρέψουν να αυξήσουμε το μέσο όρο ζωής μας, κερδίζοντας χρόνια όχι σε όλες τις ηλικίες, αλλά βασικά στις “ώριμες” ηλικίες (50 έτη +). Τέλος, δεν θα ήταν σκόπιμο να αποσιωπήσουμε και έναν άλλο παράγοντα που έπαιξε σημαντικό ρόλο, αν και διαφοροποιημένο από περιοχή σε περιοχή, χώρα σε χώρα, ήπειρο σε ήπειρο ακόμη (και που θα συνεχίζει και στο μέλλον να παίζει σημαντικό ρόλο): τις μεταναστεύσεις των πληθυσμών, ιδιαίτερα δε όταν πρόκειται για μεταναστεύσεις εργατικού δυναμικού (δηλαδή νέων ατόμων σε αναζήτηση εργασίας). Καθίσταται προφανές ότι στις χωρικές ενότητες υποδοχής μεταναστών η γήρανση των πληθυσμών τους επιβραδύνεται, ενώ αντίστοιχα οι χωρικές ενότητες που χάνουν τους νεανικούς πληθυσμούς τους είναι ακόμη πιο «γερασμένες» απ’ ότι αναμένετο (Χαϊνάς, 2010).

Εξέλιξη του πληθυσμού της Ελλάδας, 1950 - 1980. Ακαθάριστα ποσοστά γεννητικότητας, Δείκτης γονιμότητας, Συνολικός πληθυσμός, Δείκτης γηράνσεως. Γεννήσεις ζώντων

	1941	1951	1961	1971	1981	1986
Πληθυσμός	7.132.801	7.632.801	8.388.553	8.768.640	9.739.589	9.895.801
Γεννήσεις	198.200	156.000	150.000	140.000	140.000	113.000
Γεννητικότητα επί τοις χιλ.	24,9	20,4	17,8	15,98	14,5	11,1
Δείκτης Γονιμότητας	2,80	2,48	2,40	2,29	2,07	1,58
Δείκτης Γηράνσεως	10,0	23,4	30,6	44,8	53,7	71,0

Πηγές: ΕΣΥΕ, Απογραφές πληθυσμού 1928-1984.ΚΕΠΕ, Ο πληθυσμός της Ελλάδος, Αθήνα 1978.

Διάρθρωση του πληθυσμού κατά μεγάλες ομάδες ηλικιών, δείκτης γήρανσης, δείκτης εξάρτησης, διάμεση ηλικία 1941, 1951, 1961, 1971, 1981, 1984, 1986

	1941	1951	1961	1971	1981	1986
Πληθυσμός	7.132.801	7.632.801	8.388.553	8.768.640	9.739.589	9.895.801

Γεννήσεις	198.200	156.000	150.000	140.000	140.000	113.000
Γεννητικότητα επί τοις χιλ.	24,9	20,4	17,8	15,98	14,5	11,1
Δείκτης Γονιμότητας	2,80	2,48	2,40	2,29	2,07	1,58
Δείκτης Γηράνσεως	10,0	23,4	30,6	44,8	53,7	71,0

Πηγή: ΕΣΥΕ, Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος 1964, σελ. 23. ΕΣΥΕ, Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος 1973, σελ. 23. ΕΣΥΕ, Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος 1964 σελ. 29. ΕΣΥΕ, Μηνιαίο Στατιστικό Δελτίο, Ιούλιος 1986, σελ. 9. ΚΕΠΕ, Ο πληθυσμός της Ελλάδος, Αθήνα 1978.

3.3.4. ΑΙΤΙΑ

Αναμφισβήτητα, τα αίτια της υπογεννητικότητας δεν είναι μόνο οικονομικά, είναι και ηθικά και κοινωνικά και ψυχολογικά. Οι πλούσιες οικογένειες αποφεύγουν τα παιδιά και οι αναπτυγμένες και πλούσιες χώρες παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη γήρανση. Οι περισσότερες από τις χώρες της Ευρώπης παρουσιάζουν πληθυσμιακή γήρανση

Ακαθάριστα ποσοστά γεννητικότητας - Έτος 1981

Χώρα	Ποσοστό γεννητικότητας ανά 1000 κατοίκους
Ελλάδα	14,5
Ιρλανδία	21,0
Πορτογαλία	16,3
Γαλλία	14,9
Ισπανία	14,2
Δ. Γερμανία	14,2
Ην. Βασίλειο	12,8
Βέλγιο	12,7

Ολλανδία	12,5
Ιταλία	10,9
Δανία	10,4
Γιουγκοσλαβία	17,0
Βουλγαρία	16,7
Τουρκία	34,9

Πηγή: Demographic Yearbook, U.N. 1982.

Δημογραφική γήρανση στις χώρες της Ε.Ο.Κ. και στις Βαλκανικές χώρες

Χώρα	Αναλογία ηλικιωμένων, 64 ετών και άνω, στο συνολικό πληθυσμό		Μέσος ετήσιος ρυθμός γήρανσης
	1961	1981	
Ελλάδα	8,2	13,2	0,25
Δ. Γερμανία	10,8	15,3	0,22
Ηνωμένο Βασίλειο	11,7	15,1	0,17
Δανία (1960)	10,6	14,5	0,18
Βέλγιο	12,2	14,3	0,10
Ιταλία (1980)	9,5	13,5	0,21
Γαλλία (1982)	12,1	13,5	0,07
Ολλανδία	9,1	11,6	0,12
Ιρλανδία	11,2	10,7	0,03
Ισπανία (1960-1978)	8,2	10,7	0,13
Πορτογαλία (1980)	7,9	10,5	0,13
Γιουγκοσλαβία (1979)	6,1	9,3	0,17
Βουλγαρία (1980)	8,0	11,8	0,22

Τουρκία (1955-1980)	3,4	4,6	0,05
---------------------	-----	-----	------

Πηγή: *Demographic Yearbook, 1962-1982. Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος 1964, 1982.*

Βασική αιτία της υπογεννητικότητας είναι η έκτρωση και η αντισύλληψη, που προκαλούν στειρότητα σε μεγάλο ποσοστό. Όπως αναφέρει ο καθηγητής Ν. Λούρος, και όπως προκύπτει από ξένες στατιστικές, 5% των γυναικών που θα υποστούν μία μόνο έκτρωση, μένουν στείρες. Κι αυτό χωρίς να υπολογιστούν οι ψυχικές επιπτώσεις που γίνονται αιτία επίκτητων ψυχώσεων ή διαταραχών της γεννητικής λειτουργίας της γυναίκας.

Ανάλογες ανωμαλίες δημιουργεί η αντισύλληψη: Ιδιαίτερα τα αντισυλληπτικά χάπια, τα οποία, εκτός του κινδύνου του καρκίνου της μήτρας και των υπερτασικών επεισοδίων, φέρνουν όλες τις επιπλοκές της εγκυμοσύνης, από την πιο ελαφρά - τη φλεβοθρόμβωση - ως τη σοβαρότερη, την προεκλαμψία. Επίσης, σε πρόσφατα Παγκόσμια Καρδιολογικά και Αγγειολογικά Συνέδρια, έχει τονισθεί ο ολέθριος ρόλος που παίζει στο καρδιαγγειακό σύστημα το χάπι. Μάλιστα, σε συνδυασμό με το κάπνισμα, είναι απειλή αιφνίδιας ανακοπής. Σημαντικός αριθμός συγκοπτικών θανάτων έχει παρατηρηθεί σε νέες γυναίκες που έκαναν χρήση του συνδυασμού αυτού αντισυλληπτικών δισκίων και καπνού.

Το έμβρυο, από τον πρώτο μήνα της κυοφορίας, είναι χωριστή βιολογική οντότητα: έχει δικό του αίμα, που δεν ανακατεύεται με το αίμα της μητέρας, έχει καρδιά που πάλλεται και εγκέφαλο που αντιδρά. Είναι ζωή αυθύπαρκτη, που η καταστροφή της είναι ανθρωποκτονία όσο και ο φόνος ενός νεογνού ή ενός βρέφους. Δυστυχώς η χώρα μας έχει το μελαγχολικό ρεκόρ εκτρώσεων. Τρομάζει κανείς, ακούγοντας ότι 300.000 παιδιά το χρόνο σκοτώνονται με τις εκτρώσεις. Τραγική γενοκτονία. Αυτοκτονία της φυλής μας! Άλλοτε κλαίγαμε για τα παιδιά μας που άρπαζαν οι Τούρκοι για να τα κάνουν γενίτσαρους ή να τα κλείσουν στα χαρέμια τους. Σήμερα τα σκοτώνουμε μόνοι μας και τα πετάμε στο σκουπιδοτενεκέ του κάθε ασυνείδητου γυναικολόγου.

Στα τελευταία 5 χρόνια με τη μεγάλη ανεργία, τη νομιμοποίηση των εκτρώσεων και την αποποινικοποίηση της μοιχείας, τον προπαγανδισμό των αντισυλληπτικών - διατίθενται πολλά εκατομμύρια για το σκοπό αυτό - παρατηρείται απότομη μείωση του δείκτη γονιμότητας και μια κάθετη, σχεδόν, γήρανση του ελληνικού πληθυσμού,

παρά την ανακοπή του μεταναστευτικού ρεύματος και τον επαναπατρισμό σημαντικού αριθμού Ελλήνων του εξωτερικού.

Η εγωιστική, αντικοινωνική και αντεθνική στάση των νέων Ελλήνων απέναντι στην οικογένεια και το παιδί, έχουν καταλυτική σημασία για το όλο πρόβλημα. (Πρώτα το πολυτελές σπίτι και το μεγάλο αυτοκίνητο, τα ταξίδια και το σκάφος και, αν μείνει καιρός και μυαλό, κάνουμε κανένα παιδί).

Οι συνέπειες που προκύπτουν από τη μείωση της γεννητικότητας έχουν ποσοτικό και ποιοτικό χαρακτήρα:

- Το ένα ή δύο παιδιά που αποκτά σήμερα, κατά μέσο όρο, η ελληνική οικογένεια, δεν εξασφαλίζουν την αναπαραγωγή του ελληνικού πληθυσμού.
- Εκτός όμως από τις καθαρά ποσοτικές συνέπειες του φαινομένου, μεγαλύτερη σπουδαιότητα παρουσιάζουν οι ποιοτικές επιπτώσεις, δεδομένου ότι, η διάρθρωση του πληθυσμού κατά ομάδες ηλικιών, επηρεάζεται σημαντικά. Έτσι οι ηλικίες 0-14 και 15-64 ετών μειώνονται αναλογικά, ενώ αυξάνεται η ομάδα 65 ετών και άνω, οδηγώντας σε γήρανση του πληθυσμού, με όλες τις κοινωνικο-οικονομικές της επιβαρύνσεις.

Η αποδυνάμωση του οικονομικά ενεργού πληθυσμού 15-64 ετών και η δυσανάλογη αύξηση των οικονομικών βαρών για τις νεότερες ομάδες ηλικιών, αποτελεί άμεση συνέπεια της γήρανσης αυτής. Οπωσδήποτε η Παραγωγή, η Κατανάλωση και το Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν επηρεάζονται αρνητικά, ενώ παράλληλα δημιουργούνται και άλλες κοινωνικο-οικονομικές επιπτώσεις από τη γήρανση του πληθυσμού και κυρίως: η αύξηση των δαπανών και η δυσκολία στην εξεύρεση οικονομικών πόρων για τις συντάξεις. (Χαινας Ευαγγελος/ διδακτικές σημειώσεις /2010)

Κατανομή των δαπανών υγείας ανά ηλικία 1981 - 1982

Ηλικίες	Νοσοκομειακή περίθαλψη	Σύνολο δαπανών υγείας
0-15	0.36	0.36
16-24	0.60	0.50

25-39	0.71	0.65
40-49	0.74	0.68
50-54	0.90	1.01
55-59	1.42	1.47
60-64	2.03	1.87
65-69	2.63	2.34
70-75	2.89	2.73
75 +	5.59	6.86
Όλες οι ηλικίες	1.00	1.00

*Πηγή: Social Welfare Policy Secretariat: The Impact of population changes on social expenditure
Canberra, January 1984*

Στη δημογραφική γήρανση επίσης, οφείλουμε την προβληματική εξασφάλιση των συντάξεων "χωρίς παιδιά θα μείνουμε χωρίς σύνταξη", βροντοφώνησε ανώτατο ασφαλιστικό στέλεχος μιλώντας πρόσφατα για τη χρεοκοπία των ασφαλιστικών ταμείων και εξήγησε πως, εφόσον το 36% των Ελλήνων εισφέρουν για να συντηρήσουν το 64% είναι αδύνατο να μην χρεωκοπήσουν τα ταμεία.

Για πρώτη φορά στον ασφαλιστικό τομέα αποκαλύφθηκε η δραματική αλήθεια ότι: πάνω στη συρρικνούμενη συνεχώς ομάδα νέων, που καλείται να βαστάζει τα αυξανόμενα βάρη του ραγδαία αυξανόμενου αριθμού ηλικιωμένων, η οικονομική πίεση θα είναι συντριπτική και θα οδηγήσει στην αύξηση των ασφαλιστικών εισφορών, στη μείωση των συντάξεων και, τελικά, στη χρεοκοπία των ασφαλιστικών ταμείων. Η υπογεννητικότητα και η πληθυσμιακή γήρανση είναι υπεύθυνοι παράγοντες για την ερήμωση του μεγαλύτερου μέρους των επαρχιών: 88 στις 147 επαρχίες παραμένουν δημογραφικά στάσιμες και ερημώνονται. Η δημογραφική γήρανση και η ερήμωση του ελληνικού χώρου επιδεινώνουν παράλληλα και την ήδη χαμηλή πληθυσμιακή πυκνότητα της Ελλάδας, την πιο χαμηλή στην Ε.Ο.Κ. (74 άτομα κατά τετραγωνικό χιλιόμετρο έναντι 100 έως 345 στις χώρες της Ε.Ο.Κ.) (Χαϊνάς, 2010).

3.3.5. ΘΝΗΣΙΜΟΤΗΤΑ

Ο θάνατος είναι ένα αναπόφευκτο μη επαναλαμβανόμενο δημογραφικό γεγονός. Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας θάνατος είναι η διαρκής και οριστική εξαφάνιση κάθε ένδειξης ζωής, η οποία επέρχεται σε οποιαδήποτε χρονική στιγμή μετά τη γέννηση ζώντος ανθρώπινου οργανισμού.

Ο θάνατος εμβρύου ή αλλιώς γέννηση νεκρού ορίζεται η γέννηση νεογνού, το οποίο δεν ανέπνευσε κατά την έξοδό του από το σώμα της μητέρας του ούτε έδειξε άλλα σημεία ζωής, ο δε θάνατος του εμβρύου επήλθε μετά από κύηση 28 πλήρων εβδομάδων και άνω, πριν από την πλήρη έξοδο και τον αποχωρισμό του από τη μητέρα. Ο βρεφικός θάνατος αναφέρεται στο θάνατο που επέρχεται σε ένα βρέφος πριν συμπληρώσει το 1ο έτος της ζωής του.

Θνησιμότητα: Ο όρος παραπέμπει συνήθως στη συχνότητα των θανάτων σε έναν πληθυσμό, δηλαδή στον αδρό δείκτη της θνησιμότητας, ο οποίος δεν είναι τίποτε άλλο από το ποσοστό (%) των θανάτων επί του αναφερόμενου πληθυσμού στο μέσο της χρονικής περιόδου αναφοράς.

Βρεφική Θνησιμότητα: Είναι ένας σημαντικός κοινωνικός δείκτης, ο οποίος ορίζεται ως ο λόγος των βρεφικών θανάτων που σημειώθηκαν στη διάρκεια ενός ημερολογιακού έτους (d0-365) προς τον αριθμό των γεννήσεων ζώντων (B) του έτους αυτού (%). Με άλλα λόγια ο δείκτης βρεφικής θνησιμότητας εκφράζει την αναλογία των θανάτων βρεφών κάτω του έτους σε 1000 γεννήσεις ζώντων ετησίως.

Ειδικοί κατά ηλικία συντελεστές θνησιμότητας: Ορίζονται για κάθε ηλικία και κάθε φύλο χωριστά ως ο λόγος των θανόντων ηλικίας x ή εύρους ηλικιών (από $x-x+n$) ενός ημερολογιακού έτους προς τον πληθυσμό της ίδιας ηλικιακής ομάδας στο μέσο του έτους αυτού). Χρησιμοποιούνται συχνά για τον υπολογισμό των πινάκων επιβίωσης ενώ μας δίνουν μια καλή προσέγγιση της κατά φύλο και ηλικίας κατανομής της θνησιμότητας.

Η μελέτη της θνησιμότητας κατά ηλικία γίνεται μέσω ενός ιδιότυπου πίνακα βιοτικών γεγονότων που είναι ο πίνακας επιβίωσης ή πίνακας θνησιμότητας. Η μέθοδος αυτή της ανάλυσης θνησιμότητας είναι η πλέον διαδεδομένη καθώς επιτρέπει διεθνείς συγκρίσεις τόσο δια-χωρικές όσο και δια-χρονικές (Χαϊνάς, 2010).

3.3.6. ΠΙΝΑΚΕΣ ΕΠΙΒΙΩΣΗΣ

Ο πίνακας επιβίωσης (ή άλλως *πίνακας θνησιμότητας*), την ιδέα δημιουργίας του οποίου πρώτος συνέλαβε ο *J. Graunt* επιτρέπει την ακριβή περιγραφή του τρόπου με τον οποίο «εξαφανίζονται» προοδευτικά τα μέλη μιας γενεάς εξ αιτίας της θνησιμότητας. Οι πίνακες επιβίωσης διακρίνονται σε:

α) Πίνακες επιβίωσης περιόδου (συγχρονική ανάλυση), οι οποίοι βασίζονται σε δεδομένα για τους κατά ηλικιακή ομάδα θανάτους μιας περιόδου (έτους, πενταετίας κ.τ.λ.) και στον κατά ηλικιακή ομάδα πληθυσμό στο μέσον της ίδιας περιόδου.

β) Πίνακες επιβίωσης γενεάς (διαγενεακή ανάλυση), οι οποίοι βασίζονται στους συντελεστές θνησιμότητας, οι οποίοι προκύπτουν από τη διαχρονική παρακολούθηση των μελών μιας γενεάς. Το είδος αυτό των πινάκων επιβίωσης προϋποθέτει ότι είμαστε σε θέση να παρακολουθήσουμε τη θνησιμότητα των ατόμων της συγκεκριμένης γενεάς από το σημείο εκκίνησης (γέννηση) μέχρι την εξαφάνισή της με το θάνατο και του τελευταίου μέλους της. Κατά συνέπεια, οι διαγενεακοί πίνακες επιβίωσης αποτελούν κατά κάποιο τρόπο το μέσο για την ιστορική περιγραφή της θνησιμότητας, αφού δεν είναι δυνατόν να υπολογισθούν πριν οι γενεές εξαφανιστούν ολοκληρωτικά (δηλαδή 100 περίπου χρόνια μετά την γέννηση των μελών τους).

Οι πίνακες θνησιμότητας δημιουργούνται συνήθως ξεχωριστά για κάθε φύλο, λόγω των σημαντικά διαφορετικών κατά ηλικία επιπέδων θνησιμότητας στους άνδρες και τις γυναίκες και διακρίνονται αναλόγως του εύρους των ηλικιακών ομάδων στις οποίες αναφέρονται σε:

α) πλήρεις, όπου τα δεδομένα των θανάτων και του πληθυσμού δίδονται κατά μονοετείς ηλικιακές ομάδες και

β) συνεπτυγμένους, όπου τα δεδομένα δίδονται για ευρύτερες ηλικιακές ομάδες (συνήθως πενταετείς).

Τέλος, οι πίνακες επιβίωσης (αναλυτικοί ή συνεπτυγμένοι) δύνανται να δημιουργηθούν και ανά αιτία θανάτου. Για την ταξινόμηση των θανάτων ανά αιτία χρησιμοποιείται το πρότυπο ταξινόμησης του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας (*Manual of the International Statistical Classification of Diseases, Injuries and Causes of Death*), το οποίο ταξινομεί τους θανάτους σε μεγάλες ομάδες αιτιών (**Χαϊνάς**, 2010).

3.4 ΓΑΜΟΙ ΚΑΙ ΑΔΡΟΙ ΔΕΙΚΤΕΣ ΓΑΜΗΛΙΟΤΗΤΑΣ

Οι αδρόι δείκτες γαμηλιότητας μας δίδουν μια πρώτη εικόνα των εξελίξεων . Ενώ μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1980 -με εξαίρεση τα δισεκτα έτη- καταγράφονται ετησίως 7-9 γάμοι επί 1000 κατοίκων, στην συνέχεια οι δείκτες ακολουθούν καθοδική πορεία για να σταθεροποιηθούν γύρω από το 5‰. Οι μεταβολές αυτές των αδρών δεικτών (ως και του αριθμού των συναπτόμενων ετησίως γάμων) αφήνουν μεν να διαφανεί μια πτωτική τάση την τελευταία εικοσιπενταετία, αλλά δεν επιτρέπουν την εξαγωγή σαφών συμπερασμάτων όσον αφορά την ένταση (το ποσοστό δηλαδή αυτών που θα μείνουν άγαμοι) και το ημερολόγιο της γαμηλιότητας (την μέση ηλικία δηλαδή στον γάμο). Η ανάλυση επομένως δεν είναι δυνατόν να βασισθεί στους δείκτες αυτούς

- Οφείλουμε να αδρανοποιήσουμε τον “παρείσακτο” παράγοντα δομή υπολογίζοντας ανά έτος τα ποσοστά γάμου ανά ηλικιακή ομάδα
- και φύλο. Η δημιουργία των νέων αυτών δεικτών επιτρέπει την συγχρονική ανάλυση της γαμηλιότητας και μας δίδει ταυτόχρονα την δυνατότητα να παρακολουθήσουμε τις εξελίξεις στις διαδοχικές γενεές
- (επιτρέποντας την εξαγωγή βάσιμων συμπερασμάτων για τις μεταβολές της γαμηλιότητας στις γυναίκες που γεννήθηκαν ανάμεσα το 1935 και το 1970).

ΕΤΟΣ	ΓΑΜΟΙ	Α'ΓΑΜΟΙ ΓΥΝΑΙΚΩΝ	ΑΔΡΟΣ ΔΕΙΚΤΗΣ ΓΑΜΗΛΙΟΤΗΤΑΣ (ΓΑΜΟΙ ΣΕ 1000ΑΤΟΜΑ)	ΠΟΣΟΣΤΟ ΠΡΩΤΩΝ ΓΑΜΩΝ	ΜΕΣΗ ΗΛΙΚΙΑ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΣΤΟ ΠΡΩΤΟ ΓΑΜΟ
1956**	55.233	52.952	6,88	95,9	25,41
1960**	58.165	56.073	6,98	96,4	25,14
1965	80.728	78.132	9,44	96,8	24,60
1970	67.439	64.894	7,67	96,2	24,02

1975	76.452	73.540	8,45	96,2	23,64
1980**	62.352	59.419	6,47	95,3	23,32
1985	63.709	59.338	6,41	93,1	23,76
1990	59.052	54.196	5,81	91,8	24,65
1995	63.987	58.512	6,02	91,4	25,74
2000**	48.880	43.614	4,48	89,2	26,91
2001	58.491	52.472	5,34	89,7	27,09
2002	57.872	51.660	5,27	89,3	27,32
2003	61.081	54.407	5,54	89,1	27,56
2004**	51.377	45.577	4,64	88,7	27,73
2005	61.043	51.474	5,50	84,3	27,91
2006	57.802	48.356	5,18	83,7	28,25
2007	61,377	56.969	5,48	92,8	28,47
** δίσεκτα έτοι					
<p>Πηγή: Ίδιοι υπολογισμοί βασισμένοι στα στοιχεία της ΕΣΥΕ (σύνολο γάμων και πρώτοι γάμοι ανά ηλικία της νύφης). Υπολογισμοί βάσει του πραγματικού πληθυσμού της Ελλάδας μέχρι το 1990 και του μόνιμου πληθυσμού για την περίοδο 1991-2007 (Χαϊνάς, 2010).</p>					

3.5 ΤΟ ΔΥΤΙΚΟ ΜΟΝΤΕΛΟ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

Η σύγκριση της πορείας της γαμηλιότητας στη χώρα μας με αυτήν στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, πόσο μάλλον που το «δυτικό» μοντέλο της σύστασης της οικογένειας έχει εκτενώς μελετηθεί και είναι γνωστό στις λεπτομέρειές του. Υπενθυμίζουμε ότι το μοντέλο αυτό υπέστη ριζικές αλλαγές στη διάρκεια της τελευταίας εκατονταετίας: ενώ στις επτά πρώτες δεκαετίες του Χου

αιώνα οι αλλαγές αυτές συνέτειναν στην σημαντική συρρίκνωση των άγαμων (ιδιαίτερα δε στην πρώτη μεταπολεμική περίοδο), οι τάσεις ανατρέπονται από τα μέσα της δεκαετίας του 1960 και η γαμηλιότητα υποχωρεί προοδευτικά παντού, η μέση ηλικία στον γάμο ανέρχεται με ταχείς ρυθμούς, οι όλο και λιγότεροι γάμοι γίνονται όλο και πιο εύθραυστοι και οι εκτός γάμου γεννήσεις αυξάνονται τάχιστα.

Οι επιπτώσεις των πρότερων αλλαγών στις δυτικές και βόρειες χώρες της Ευρώπης αντικατοπτρίζονται τόσο στους διαγενεακούς και ετήσιους δείκτες γαμηλιότητας όσο και στις διακυμάνσεις της μέσης ηλικίας στον γάμο. Έτσι από τις 1000 γυναίκες που γεννήθηκαν στην δυτική και βόρεια Ευρώπη ανάμεσα στο 1936 και το 1940, 100 θα μείνουν άγαμες, η δε μέση ηλικία τους στην σύναψη του πρώτου γάμου τοποθετείται συνήθως γύρω στα 23 έτη. Αντιθέτως οι μετέπειτα γενεές ζουν όλο και λιγότερο σε έγγαμες συμβιώσεις τις οποίες δημιουργούν επί το πλείστον σε μεγαλύτερη ηλικία, με αποτέλεσμα στις 1000 γυναίκες που γεννήθηκαν γύρω στο 1970 μόνον οι 600-700 να συνάψουν έναν πρώτο γάμο συνήθως γύρω στα 26 τους έτη (το 1/3 των γάμων αυτών όμως θα λυθεί στην συνέχεια). Κατ' επέκταση, αν και το μοντέλο της πυρηνικής οικογένειας παραμένει κατά το μάλλον ή ήττον κυρίαρχο στο δυτικό και βόρειο τμήμα της ηπείρου μας πληθώρα νέων οικογενειακών τύπων αναδύονται με ιδιαίτερο ειδικό βάρος σε κάθε μια από χώρες αυτές (Χαϊνιάς, 2010).

3.6 Ο ΓΑΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Εκ των προαναφερθέντων, είναι προφανές ότι η χώρα μας διαφοροποιείται από το σύνολο των χωρών του βόρειου και δυτικού τμήματος της Ευρώπης, καθώς στην μακρόχρονη δημογραφική ιστορία της, εκτός μεμονωμένων περιπτώσεων γενεών που θίχθηκαν από εξαιρετικά γεγονότα (βαλκανικοί πόλεμοι, μετανάστευση ανδρών στις αρχές του προηγούμενου αιώνα), ουδέποτε γνώρισε υψηλά ποσοστά αγαμίας. Η Ελλάδα διαφοροποιείται όμως και σήμερα από τις χώρες αυτές καθώς χαρακτηρίζεται ακόμη αφενός μεν από μια έντονη σχετικά γαμηλιότητα αφετέρου δε από την αντοχή των γάμων στη φθορά. Τα δεδομένα αυτά, κοινά με τις περισσότερες χώρες του ευρωπαϊκού νότου, συνθέτουν μια εικόνα διαφορετική από αυτή που απαντάται στο Βόρειο και δυτικό τμήμα της ηπείρου μας. Οι διαφορές όσον αφορά την γαμηλιότητα, αισθητές ακόμη και σήμερα, θέτουν το ερώτημα, των κοινών τόπων ένθεν και ένθεν της Ευρώπης.

Διαφαίνεται, σε ένα πρώτο επίπεδο, ότι εκείνο που διαφοροποιεί τις δύο αυτές ενότητες είναι καταρχάς οι διαφορετικές αντιλήψεις και στάσεις έναντι του θεσμού του γάμου. Στις βόρειες, και σε μικρότερο βαθμό στις δυτικές χώρες της ηπείρου μας, οι συμπεριφορές στον τομέα αυτό θεωρείται ότι αποτελούν πλέον τμήμα αποκλειστικά της σφαίρας του ιδιωτικού βίου, και η έννοια της «νομιμοποίησης-θεσμοθέτησης» έχει ατονήσει. Ακραίο παράδειγμα: οι διαφορές τείνουν να εκλείψουν ανάμεσα στην εντός και εκτός γάμου συμβίωση (όπως και ανάμεσα στις γεννήσεις εντός και εκτός γάμου), σε αντίθεση με ένα άλλο τμήμα της Ευρώπης, όπου σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, παραμένουν έντονες.

Η «αποθεσμοποίηση» της οικογένειας στη βόρεια και-Δυτική Ευρώπη που συντελέστηκε με διαφορετικούς ρυθμούς και σε διαφορετικούς συχνά χρόνους σε κάθε χώρα, δεν συνεπάγεται φυσικά την έκλειψη κοινωνικών κανόνων. Δεν είναι πια ο νόμος που ρυθμίζει τις συμπεριφορές, αλλά τα νέα αναδυόμενα, πλέον του ενός, μοντέλα που επιτρέπουν σαφώς περισσότερες επιλογές απ' ό,τι στο παρελθόν.

Φυσικά οι στάσεις και οι αντιλήψεις αλλάζουν και στην Ελλάδα και οι αναλύσεις μας το επιβεβαιώνουν. Οι νεώτερες γενεές τείνουν να υιοθετήσουν διαφορετικές συμπεριφορές από αυτές των γονιών τους και η πτώση τόσο των συγχρονικών όσο και των διαγενεακών δεικτών γαμηλιότητας στην χώρα μας είναι μια σαφής ένδειξη. Τα καταναλωτικά πρότυπα ουδαμώς διαφοροποιούνται στους νέους της χώρας μας από αυτά των πλέον αναπτυγμένων χωρών της Ευρώπης, η επίδραση της Ορθοδόξου Εκκλησίας (πολύ περισσότερο «διακριτικής» στον τομέα που μας ενδιαφέρει σε αντίθεση με τον Καθολικισμό) ατονεί και η επιρροή της σκοντάφτει στο κατώφλι της ιδιωτικής ζωής. Κατ' επέκταση, συγκεντρώνονται προοδευτικά και στην Ελλάδα οι υλικοί, πολιτισμικοί και θεσμικοί όροι που επιτρέπουν την ανάδυση στον τομέα της «οικογένειας», των ίδιων προτύπων με αυτά που έχουν διαχυθεί σε μία σειρά χώρες της αναπτυγμένης Ευρώπης, ενώ, παράλληλα, η προωθούμενη ευρωπαϊκή ολοκλήρωση αποτελεί είναι ευνοϊκό πλαίσιο για την σύγκλιση θέσεων, αποφάσεων και συμπεριφορών σε μία σειρά από τομείς της οικονομικής και κοινωνικής σφαίρας. Επομένως, στο βαθμό που οι οικονομικοί, κοινωνικοί, πολιτισμικοί και θεσμικοί παράγοντες εξελίσσονται, ακολουθώντας αργές συγκλίνουσες πορείες στον ευρωπαϊκό χώρο, δεν είναι αβάσιμη η υπόθεση ότι και οι δημογραφικές μας συμπεριφορές (της γαμηλιότητας συμπεριλαμβανομένης) θα εξελιχθούν συγκλίνοντας με εκείνες που καταγράφονται σήμερα σε μια σειρά χωρών της ηπείρου μας. Δεν δύνανται να αποκλίνουν σημαντικά, παρ' όλες τις αντιστάσεις, στο βαθμό

που θα εγγράφονται στο πλαίσιο ενός νέου τύπου οικογένειας (οικογένειας - προνομιακού χώρου για την πραγμάτωση μιας στο έπακρο απαιτητικής «ευτυχίας») που αναδύεται αργά και στην Ελλάδα, κερδίζοντας σταδιακά ευρύτερα στρώματα του νεανικού πληθυσμού των μεγάλων αστικών κέντρων που βρίσκονται στην αρχή της ενεργής τους ζωής. Επομένως, στη χώρα μας, το μοντέλο της πυρηνικής οικογένειας που εδράζεται στην έγγαμη συμβίωση θα παραμείνει πιθανότατα κυρίαρχο και στο μέλλον, αλλά θα συνυπάρξει με άλλα μοντέλα, λιγότερο ή περισσότερο περιθωριακά, με αποτέλεσμα η ελληνική κοινωνία στις επόμενες δεκαετίες να παρουσιάζεται λιγότερο ομοιογενής και πλέον πολύμορφη απ' ό,τι είναι σήμερα (Χαϊνάς, 2010).

3.7 ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ- ΕΝΝΟΙΕΣ ΚΑΙ ΟΡΙΣΜΟΙ

Μόνιμος πληθυσμός είναι ο αριθμός των ατόμων που έχουν τη συνήθη διαμονή τους σε κάθε περιφέρεια, νομό, δήμο/κοινότητα, δημοτικό/κοινοτικό διαμέρισμα και αυτοτελή οικισμό.

Πραγματικός πληθυσμός είναι ο αριθμός των ατόμων που βρέθηκαν παρόντα κατά την ημέρα της απογραφής, σε κάθε περιφέρεια, νομό, δήμο/κοινότητα, δημοτικό/κοινοτικό διαμέρισμα και αυτοτελή οικισμό.

Νόμιμος πληθυσμός κάθε δήμου ή κοινότητας είναι ο αριθμός των ατόμων κάθε ηλικίας και φύλου, τα οποία κατά την ημέρα της απογραφής δήλωσαν ότι είναι καταχωρημένα στα αντίστοιχα δημοτολόγια και εφόσον κατά την ημέρα της απογραφής βρίσκονταν στη χώρα και απογράφηκαν ως παρόντα ή απουσίαζαν προσωρινώς στο εξωτερικό.

Αυτοτελής οικισμός: «Ένα σύνολο οικοδομών, οι οποίες γειτονεύουν και τα κτίρια των οποίων δεν απέχουν μεταξύ τους περισσότερο από διακόσια (200) μέτρα αν δεν υπάρχει εγκεκριμένο σχέδιο πόλεως και μέχρι χίλια (1000) μέτρα αν υπάρχει και περιλαμβάνουν δέκα (10) τουλάχιστον κατοικίες νοικοκυριών ή μία συλλογική κατοικία ή κατοικίες νοικοκυριών και συλλογικές κατοικίες στις οποίες μπορούν να κατοικήσουν κανονικά πενήντα (50) τουλάχιστον άτομα, ανεξάρτητα αν αυτά κατοικούν όλο το έτος ή μία μόνο ορισμένη εποχή». Ως αυτοτελείς οικισμοί ορίζονται και οι μικρές νησίδες, ανεξάρτητα από τις ανωτέρω προϋποθέσεις.

Αστικό χαρακτηρίζεται κάθε Δημοτικό ή Κοινοτικό διαμέρισμα του οποίου ο πολυπληθέστερος οικισμός έχει 2000 κατοίκους και άνω.

Αγροτικό χαρακτηρίζεται κάθε Δημοτικό ή Κοινοτικό διαμέρισμα του οποίου ο πολυπληθέστερος οικισμός έχει λιγότερους από 2000 κατοίκους. Ο χαρακτηρισμός του συνόλου του δημοτικού ή κοινοτικού διαμερίσματος ως αστικός και αγροτικός γίνεται βάσει του συγκεντρωμένου πληθυσμού του πολυπληθέστερου οικισμού του δημοτικού ή κοινοτικού διαμερίσματος (δηλαδή δε λαμβάνεται υπόψη ο διασπαρμένος πληθυσμός).

Πεδινός πληθυσμός: Ο πληθυσμός των δημοτικών και κοινοτικών διαμερισμάτων, των οποίων η εδαφική περιοχή βρίσκεται ολόκληρη ή το μεγαλύτερο μέρος της σε επίπεδο ή ελαφρώς κεκλιμένο έδαφος και σε υψόμετρο μέχρι 800 μέτρα από την επιφάνεια της θάλασσας.

Ημιορεινός πληθυσμός: Ο πληθυσμός των δημοτικών και κοινοτικών διαμερισμάτων, των οποίων η εδαφική περιοχή βρίσκεται στις υπώρειες των ορέων ή των οποίων η έκταση διαμοιράζεται κατά το ήμισυ, περίπου, στην πεδιάδα και κατά το άλλο ήμισυ στο όρος, αλλά πάντοτε με υψόμετρο κάτω από 800 μέτρα για το μεγαλύτερο μέρος της περιοχής του δημοτικού ή κοινοτικού διαμερίσματος.

Ορεινός πληθυσμός: Ο πληθυσμός των δημοτικών και κοινοτικών διαμερισμάτων, των οποίων η επιφάνεια είναι κατ' εξοχήν κεκλιμένη και ανώμαλη, διακόπτεται από χαράδρες ή καλύπτεται από απότομους ορεινούς όγκους, οι οποίοι δημιουργούν στο έδαφος βαθιές και πολλαπλές πτυχώσεις με υψομετρικές διαφορές σημείων των δημοτικών ή κοινοτικών διαμερισμάτων πάνω από 400 μέτρα, καθώς, επίσης, και των δημοτικών ή κοινοτικών διαμερισμάτων των οποίων ολόκληρη η επιφάνεια ή μεγάλο μέρος αυτής βρίσκεται σε υψόμετρο πάνω από 800 μέτρα από την επιφάνεια της θάλασσας.

Κατοικία είναι, γενικά, ένας χώρος από την κατασκευή του χωριστός και ανεξάρτητος, που χτίστηκε ή μετατράπηκε με σκοπό να χρησιμοποιηθεί για να καλύψει στεγαστικές ανάγκες ή χρησιμοποιείται για στέγαση κατά το χρόνο της απογραφής, έστω και αν δεν προοριζόταν για το σκοπό αυτό. Δε θεωρήθηκαν κατοικίες οι χώροι που προορίζονταν μεν για κατοίκηση, χρησιμοποιούνταν, όμως, κατά το χρόνο της απογραφής, εξ' ολοκλήρου, για άλλους σκοπούς και όχι για

κατοίκηση. Επομένως, μια κατοικία μπορεί να είναι: Μια κατοικούμενη ή κενή οικία, ένα διαμέρισμα, ένα δωμάτιο ή σειρά δωματίων. Μια κατοικούμενη καλύβα, παράγκα, τροχόσπιτο, πλωτό σπίτι, άμαξα πλανοδίων, βάρκα, σκηνή, γκαράζ ή οποιοσδήποτε άλλος στεγασμένος χώρος, που χρησιμοποιείται για κατοίκηση κατά το χρόνο της απογραφής.

Κανονική κατοικία είναι η μόνιμη και ανεξάρτητη κατασκευή που αποτελείται από ένα, τουλάχιστον, κανονικό δωμάτιο και προορίζεται για κατοικία ενός νοικοκυριού.

Κανονική κατοικία μέσα σε συλλογική κατοικία είναι η κανονική κατοικία που βρίσκεται μέσα σε συλλογική κατοικία, δηλαδή σε ξενοδοχείο, νοσοκομείο, φυλακή, γηροκομείο κλπ., π.χ. κατοικία του διευθυντή της συλλογικής κατοικίας ή του υπηρετικού προσωπικού κλπ.

Μη κανονικές κατοικίες θεωρούνται οι κατασκευές από ευτελή και πρόχειρα υλικά, χωρίς προκαθορισμένο σχέδιο, προοριζόμενες ή μη για κατοικία, οι οποίες βρέθηκαν να κατοικούνται την ημέρα της απογραφής. Στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνονται και οι κινητές κατοικίες.

Άλλου είδους χώροι προοριζόμενοι για κατοικία: είναι οι χώροι που έχουν κατασκευαστεί από φτηνά και πρόχειρα υλικά, όπως μια ξύλινη καλύβα, παράγκα, παράπηγμα, χωρίς προκαθορισμένο σχέδιο, με σκοπό την κατοίκηση από ένα νοικοκυριό. **Κινητή κατοικία:** είναι κάθε τύπος κατοικίας που κατασκευάστηκε για να μεταφέρεται, όπως π.χ. σκηνή, ή είναι μια κινητή μονάδα (π.χ. πλοίο, γιοτ, βάρκα, μαούνα, τροχόσπιτο), που προορίζεται για κατοίκηση και κατοικείται την ημέρα της απογραφής.

Άλλου είδους χώροι μη προοριζόμενοι για κατοικία: είναι οι χώροι, οι οποίοι δεν αποτελούν κανονική κατοικία ούτε έχουν κατασκευαστεί ή μετατραπεί για κατοικία, κατοικούνται, όμως, κατά το χρόνο της απογραφής από ένα ή περισσότερα νοικοκυριά. Τέτοιοι χώροι είναι οι στάβλοι, οι αχυρώνες, τα γκαράζ, οι αποθήκες, τα γραφεία, τα καταστήματα, υπόγειοι χώροι κλπ. και οι φυσικές σπηλιές.

Κατοικούμενη κύρια κανονική κατοικία θεωρείται η κατοικία στην οποία διαμένει το νοικοκυριό το μεγαλύτερο μέρος του χρόνου και βρέθηκε κατοικούμενη την ημέρα της απογραφής.

Κύρια κατοικούμενη κατοικία αλλά το νοικοκυριό απουσιάζει προσωρινά θεωρείται η κατοικία η οποία είναι γενικά κατοικούμενη, αλλά δεν κοιμήθηκαν σε αυτήν οι ένοικοι τη νύχτα της 17ης προς 18η Μαρτίου, λόγω προσωρινής απουσίας (π.χ. ταξίδι αναψυχής, επαγγελματικό ταξίδι, διανυκτέρευση σε εξοχική κατοικία κλπ.).

Εξοχική είναι η κανονική κατοικία που βρίσκεται συνήθως μακριά από την κύρια κατοικία του νοικοκυριού (σε βουνό, κοντά στη θάλασσα κλπ.) και χρησιμοποιείται για ανάπαυση και αλλαγή περιβάλλοντος, κατά το καλοκαίρι ή κατά διαστήματα όλες τις εποχές.

Δευτερεύουσα είναι η κατοικία που χρησιμοποιείται από το νοικοκυριό παράλληλα με την κύρια κατοικία χωρίς να είναι εξοχική. Οι κυριότερες περιπτώσεις δευτερεύουσας κατοικίας είναι:

α) Κατοικία κοντά στον τόπο της επαγγελματικής δραστηριότητας του νοικοκυριού που χρησιμοποιείται συνεχώς όλο το χρόνο ή κατά διαστήματα ή κατά εποχές από μέλος ή μέλη του νοικοκυριού, παράλληλα με την κύρια κατοικία (π.χ. κατοικία επιχειρηματία κοντά στην επιχείρησή του, αγροικία, κατοικία κτηνοτρόφου μακριά από τον οικισμό της κύριας κατοικίας του, θερινή κατοικία νομάδων κτηνοτρόφων κλπ.).

β) Κατοικία που χρησιμοποιείται για τη διαμονή ενός νοικοκυριού ή μέλους του νοικοκυριού ορισμένη εποχή του χρόνου αντί της κύριας κατοικίας του, π.χ. κατοικία στην Αθήνα νοικοκυριού που έχει την κύρια κατοικία του στην επαρχία.

Κενές κανονικές κατοικίες:

Κενή είναι η κατοικία που βρέθηκε χωρίς ενοίκους κατά την ημέρα της απογραφής, επειδή: Προοριζόταν για ενοικίαση, Προοριζόταν για πώληση,

γ) Χρησιμοποιόταν κατά περιόδους ως εξοχική ή δευτερεύουσα κατοικία και δε διανυκτέρευσαν άτομα τη νύχτα του Σαββάτου προς την Κυριακή, 17 προς 18 Μαρτίου 2001.

δ) Ήταν κενή για άλλο λόγο, π.χ. μετανάστευσε ή μετοίκησε ο ιδιοκτήτης, ή ήταν στο στάδιο της αποπερατώσεως, ή επισκευαζόταν.

Τύπος κτιρίου: Μονοκατοικία ή διπλοκατοικία θεωρείται το κτίριο που έχει κτισθεί με σκοπό να κατοικηθεί και αποτελείται από μια ή δύο κατοικίες. Πολυκατοικία θεωρείται το κτίριο που έχει κτισθεί με σκοπό να κατοικηθεί και έχει τρεις ή περισσότερες κατοικίες. Κατοικία σε κτίριο που η κύρια χρήση του δεν είναι κατοικία είναι η κατοικία που βρίσκεται σε κτίριο που η κύρια χρήση του είναι γραφεία, καταστήματα.

Κανονικό δωμάτιο είναι ο χώρος, μέσα στην κατοικία, που περιβάλλεται από τοίχους και έχει, τουλάχιστον, 2 μ. ύψος, 4 μ² επιφάνεια και τέτοιο σχήμα, ώστε να χωράει ένα κανονικό κρεβάτι. Επομένως, κανονικά υπνοδωμάτια, τραπεζαρίες, σαλόνια, κατοικήσιμα υπόγεια και σοφίτες, δωμάτια υπηρεσίας, κουζίνες και άλλοι χωριστοί χώροι, που χρησιμοποιούνται ή προορίζονται για κατοίκηση, θεωρούνται δωμάτια. Δε θεωρούνται δωμάτια μια μικρή κουζίνα (δηλαδή μια κουζίνα μικρότερη από 4 μ²), διάδρομοι, βεράντες, προθάλαμοι. Επίσης, οι χώροι που προορίζονται για πλυσταριά, λουτρά, οικιακές αποθήκες και αποχωρητήρια, δε θεωρούνται δωμάτια, έστω και αν έχουν επιφάνεια μεγαλύτερη από 4μ².

Κουζίνα είναι χώρος χωριστός, εξοπλισμένος και προορισμένος από την κατασκευή του για να μπορεί το νοικοκυριό να παρασκευάζει τα γεύματά του. Εξοπλισμένος θεωρείται αν έχει μόνιμη εγκατάσταση για την παρασκευή των γευμάτων, τζάκι, ηλεκτρικό ρεύμα ή φωταέριο. Η κουζίνα πληροί τις προϋποθέσεις κανονικού δωματίου αν ο χώρος έχει 4 τ.μ. επιφάνεια, ύψος 2 μέτρα και χωράει ένα κρεβάτι, έστω και αν δε χωρίζεται με τοίχο ή και με πάσο (δηλαδή είναι ενιαίος με ένα άλλο δωμάτιο π.χ. σαλόνι).

Αποχωρητήριο είναι ένας χώρος κατάλληλα διαμορφωμένος, του οποίου η αποχέτευση γίνεται απευθείας σε βόθρο (λάκκο) ή σε δίκτυο αποχετεύσεως.

Ιδιοκτήτης της κατοικίας θεωρήθηκε το φυσικό ή νομικό πρόσωπο στο οποίο ανήκει η κυριότητα της κατοικίας και όχι ο ένοικος που κατέχει την κατοικία με ενοίκιο, αυθαίρετα ή του έχει παραχωρηθεί η χρήση χωρίς μίσθωμα.

Συλλογικές κατοικίες είναι τα καταλύματα εκείνα, τα οποία προορίζονται, κατά κανόνα, να κατοικηθούν ή να εξυπηρετήσουν πολλά άτομα ή ομάδες ατόμων.

Οι συλλογικές κατοικίες είναι:

Ξενοδοχεία – μοτέλ – πανσιόν. Νοσοκομεία – κλινικές. Χώροι για εξυπηρέτηση εργασίας (εργοτάξια, καταυλισμοί). Χώροι για εξυπηρέτηση διακινήσεως. Καταυλισμοί προσφύγων. Βρεφοκομεία – οικοτροφεία. Ορφανοτροφεία. Ιδρύματα φροντίδας ηλικιωμένων.

Καταλύματα εκπαιδευομένων (νοσοκόμων, σπουδαστών, αστυνομικών κ.λπ.). Σανατόρια – αναρρωτήρια. Ψυχιατρεία. Ιδρύματα ατόμων με ειδικές ανάγκες. Μοναστήρια. Φυλακές – αναμορφωτήρια. Στρατώνες. Άλλοι χώροι διαμονής.

α. **Ξενοδοχείο:** είναι ένα ανεξάρτητο κτίριο, μέρος κτιρίου ή σειρά κτιρίων, που προορίζονται για την παροχή στέγης έναντι αμοιβής. Στην κατηγορία αυτή υπάγονται και τα μοτέλ, πανδοχεία, ξενώνες-πανσιόν.

β. **Κατοικία συλλογικής συμβίωσης:** είναι ένα ανεξάρτητο κτίριο, μέρος κτιρίου ή σειρά κτιρίων, τα οποία προορίζονται για κατοικία μιας μεγάλης ομάδας ατόμων, που υπακούουν σε μια αρχή ή καθεστώς ή έχουν έναν κοινό σκοπό ή διέπονται από κοινό ή προσωπικό συμφέρον. Τα καταλύματα αυτά έχουν, συνήθως, ορισμένες κοινές ανέσεις, όπως κουζίνα, αποχωρητήρια, λουτρά, εντευκτήρια και υπνωτήρια. Η κατηγορία αυτή περιλαμβάνει καταλύματα για νοσοκόμους, φοιτητικές εστίες, σανατόρια, αναρρωτήρια, ευαγή ιδρύματα, μοναστήρια, οικοτροφεία, καταλύματα αστυνομικών, στρατιωτικών, φυλακές, αναμορφωτήρια και τα παρόμοια.

γ. **Προσωρινά καταλύματα:** είναι χώροι, όπου διαμένουν, προσωρινώς, ομάδες ατόμων κοινής δραστηριότητας ή συμφερόντων, όπως καταφύγια και καταλύματα για εργάτες που απασχολούνται σε γεωργικές, υλοτομικές, εξορυκτικές, οικοδομικές και λοιπές επιχειρήσεις. Τα καταλύματα αυτά μπορεί να έχουν ορισμένες κοινές ανέσεις, όπως κουζίνα, αποχωρητήρια, λουτρά, εντευκτήρια και υπνωτήρια.

Νοικοκυριό θεωρείται:

α. Δύο ή περισσότερα άτομα που διαμένουν μαζί, προμηθεύονται από κοινού τα απαραίτητα για τη συντήρησή τους και τρώγουν, κατά κανόνα, μαζί (πολυπρόσωπο νοικοκυριό). Η ομάδα του πολυπρόσωπου αυτού νοικοκυριού μπορεί να αποτελείται μόνο από συγγενή άτομα ή μόνο από μη συγγενή άτομα ή, τέλος, από συνδυασμό και των δύο περιπτώσεων.

β. Κάθε άτομο που μένει μόνο του σε μια χωριστή κατοικία ή διαμένει μαζί με άλλα άτομα σε μια κατοικία, αλλά δε συνδέεται μαζί τους, δηλαδή δεν τρώγει μαζί με αυτούς, ώστε να αποτελέσει μέλος του νοικοκυριού τους (μονοπρόσωπο νοικοκυριό). Στο νοικοκυριό περιλαμβάνονται οι οικότροφοι και οι υπηρέτες, που τρώγουν μαζί με

τα άλλα μέλη του νοικοκυριού, χρησιμοποιούν όλες τις ανέσεις του νοικοκυριού και εξαρτώνται από αυτό.

Μέλη του νοικοκυριού θεωρούνται τα συγγενή με τον υπεύθυνο του νοικοκυριού άτομα, τα οποία μένουν στην ίδια κατοικία, έστω και αν εξαιτίας της εργασίας τους δεν τρώνε κάθε μέρα μαζί με τα υπόλοιπα μέλη του νοικοκυριού. Τα πρόσωπα που δεν έχουν συγγένεια με τον υπεύθυνο του νοικοκυριού, αλλά διαμένουν στην ίδια κατοικία με αυτόν, θεωρούνται ως μέλη αυτού, αν τρώνε τουλάχιστον μία φορά την ημέρα μαζί με τα υπόλοιπα μέλη του νοικοκυριού. Σύμφωνα με τα ανωτέρω, το νοικοκυριό δεν ταυτίζεται πάντοτε με την έννοια της οικογένειας. Το νοικοκυριό το απαρτίζουν άτομα, που μένουν μαζί, φροντίζουν από κοινού για τη συντήρησή τους και τρώνε κατά κανόνα μαζί. Την οικογένεια, όμως, την απαρτίζουν άτομα που συνδέονται μεταξύ τους μόνο με συγγένεια. Ένας μαθητής που μένει σε άλλη πόλη για σπουδές είναι μέλος της οικογένειάς του, αλλά δεν αποτελεί ένα νοικοκυριό με αυτήν. Ένας οικογενειάρχης που εργάζεται μακριά από την οικογένειά του και αν ακόμα επανέρχεται τα Σαββατοκύριακα σε αυτήν, είναι βέβαια μέλος της οικογένειάς του, όχι όμως και του νοικοκυριού, το οποίο απαρτίζει η υπόλοιπη οικογένειά του, γιατί σύμφωνα με τον ορισμό του νοικοκυριού δε μένει μαζί και ούτε τρώει συνήθως μαζί με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειάς του. Ο οικογενειάρχης αυτός, καθώς και ο μαθητής, αποτελούν άλλο ξεχωριστό νοικοκυριό.

Προσωρινώς φιλοξενούμενα θεωρούνται τα άτομα τα οποία για λίγο χρονικό διάστημα φιλοξενούνται σε ένα νοικοκυριό. Αν σε ένα νοικοκυριό υπάρχουν περισσότεροι από 5 οικότροφοι, θεωρείται ότι στο νοικοκυριό αυτό υπάρχει χωριστό οικοτροφείο-πανσιόν, οι δε ένοικοί του θεωρούνται χωριστά μονοπρόσωπα νοικοκυριά, αν είναι άτομα μονά, ή πολυπρόσωπα νοικοκυριά, αν είναι οικογένειες.

Υπεύθυνος νοικοκυριού είναι το άτομο εκείνο, που είναι μέλος του νοικοκυριού και αναγνωρίζεται από τα υπόλοιπα μέλη ως υπεύθυνος, επειδή παίρνει τις σημαντικές αποφάσεις, που το αφορούν.

Πυρηνική οικογένεια θεωρείται η ύπαρξη δύο ή περισσότερων ατόμων μέσα στο ιδιωτικό ή συλλογικό νοικοκυριό, τα οποία σχετίζονται ως σύζυγοι, ως συμβιούντες σύντροφοι ή ως γονέας και παιδιά. Έτσι, η πυρηνική οικογένεια περιλαμβάνει ένα ζεύγος χωρίς παιδιά ή ζεύγος με ένα ή περισσότερα παιδιά ή ένα μόνο γονέα με ένα ή περισσότερα παιδιά.

Παιδί θεωρείται ένα οποιοδήποτε άτομο χωρίς σύντροφο και παιδί, το οποίο έχει συνήθη κατοικία στο νοικοκυριό του ενός τουλάχιστον από τους γονείς. Στα παιδιά, επίσης, περιλαμβάνονται οι προγονοί και τα υιοθετημένα παιδιά, αλλά όχι τα ψυχοπαίδια. Ο όρος **ζευγάρι** περιλαμβάνει τα **παντρεμένα ζευγάρια** και τα **ζευγάρια που συμβιούν**. Δύο άτομα θεωρείται ότι συμβιούν όταν έχουν συνήθη κατοικία το ίδιο νοικοκυριό, δεν είναι παντρεμένα μεταξύ τους και αναφέρουν ότι έχουν μια σχέση όμοια της έγγαμης. Ένα νοικοκυριό τριών γενεών αποτελείται από δύο ή περισσότερες ξεχωριστές πυρηνικές οικογένειες ή μια πυρηνική οικογένεια και το/τα μέλος-η μιας άλλης οικογένειας. Μια γυναίκα η οποία ζει σε ένα νοικοκυριό με το/τα παιδί/-ά της, θεωρείται ότι είναι πυρηνική οικογένεια με το παιδί/-ά, ακόμη και αν αυτή δεν είναι ποτέ παντρεμένη και αν ακόμη αυτή ζει στο ίδιο νοικοκυριό με τους γονείς της. Το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση του άνδρα ο οποίος ζει στο νοικοκυριό με το παιδί του. Έτσι οι δύο νεότερες γενεές αποτελούν μία πυρηνική οικογένεια.

Επίπεδο εκπαίδευσης: Η διαβάθμιση του επιπέδου εκπαίδευσης των απογραφομένων καλύπτει την ελληνική πραγματικότητα και όλες τις βαθμίδες άλλων χωρών, οι οποίες είναι ισότιμες προς τις ελληνικές.

Διδακτορικό. Μάστερ .Πτυχίο ΑΕΙ. Πτυχίο ΤΕΙ, ΚΑΤΕ, ΚΑΤΕΕ, Ανώτερης Σχολής και Εκκλησιαστικής εκπαίδευσης .Πτυχίο Μεταδευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (ΙΕΚ, Κολέγια κ.λπ.).Απολυτήριο Γενικού Λυκείου ή Εξατάξιου Γυμνασίου ή ΕΠΛ. Πτυχίο ΤΕΛ .Πτυχίο ΤΕΣ .Απολυτήριο Τριτάξιου Γυμνασίου .Απολυτήριο Δημοτικού .Φοιτά στο Δημοτικό .Εγκατέλειψε το Δημοτικό, αλλά γνωρίζει γραφή και ανάγνωση .Δε γνωρίζει γραφή και ανάγνωση.

Τα άτομα που δήλωσαν ότι έχουν αποκτήσει διδακτορικό, μάστερ, πτυχίο ΑΕΙ, πτυχίο ΤΕΙ και Ανωτέρων Σχολών κατατάχθηκαν και κατά Σχολή και Τμήμα.

Οικονομικώς ενεργοί θεωρούνται:

1) **Οι απασχολούμενοι:** Αυτοί διακρίνονται σε δύο κατηγορίες: α) σε άτομα ηλικίας 10 ετών και άνω (για λόγους συγκρισιμότητας με τις προηγούμενες απογραφές), τα οποία την προηγούμενη της απογραφής εβδομάδα εργάστηκαν έστω και μία ώρα με σκοπό το κέρδος ή την αμοιβή (μισθό, ημερομίσθιο, κατ' αποκοπή) ή για να βοηθήσουν την επιχείρησή τους, έστω και χωρίς αμοιβή, εκτός από τα έξοδα συντήρησής τους και β) σε άτομα που κατέχουν θέση εργασίας, αλλά την προηγούμενη της απογραφής εβδομάδα δεν εργάστηκαν λόγω ασθένειας, άδειας, απεργίας, καιρικών συνθηκών, εποχικότητας ή για άλλο λόγο προσωρινού χαρακτήρα.

2) **Οι άνεργοι:** Τα άτομα ηλικίας 10 ετών και άνω (για λόγους συγκρισιμότητας με τις προηγούμενες απογραφές) που δήλωσαν ότι ζητούν εργασία και ενεργούν προς την κατεύθυνση αυτή. Αυτοί διακρίνονται: α) σε άτομα που έχασαν την εργασία τους για οποιονδήποτε λόγο, και β) στους «νέους», δηλαδή στα άτομα που ζητούσαν εργασία για πρώτη φορά.

Οικονομικώς μη ενεργοί θεωρούνται τα άτομα που δήλωσαν ότι δεν εργάζονταν και συγχρόνως δε ζητούσαν εργασία.

Εργοδότης είναι το άτομο που έχει δική του επιχείρηση (με έναν ή λίγους συνεταίρους) και απασχολεί σε αυτήν, σε συνεχή βάση, ένα ή περισσότερα άτομα με μισθό, ημερομίσθιο κλπ.

Αυτοαπασχολούμενος είναι το άτομο που εργάζεται σε δική του δουλειά (με έναν ή λίγους συνεταίρους) χωρίς να απασχολεί συνεχώς κάποιο άτομο, μισθωτό υπάλληλο ή ημερομίσθιο εργάτη, εκτός, ίσως από μέλη της οικογενείας του, που τα έχει ως άμισθους βοηθούς.

Μισθωτός ή ημερομίσθιος είναι το άτομο εκείνο, το οποίο για την εργασία που προσφέρει παίρνει μισθό ή ημερομίσθιο ή πληρώνεται κατ' αποκοπή, με το κομμάτι, ή ακόμη με ποσοστά επί των πωλήσεων, με bonus ή σε είδος (φαγητό, στέγαση, εκπαίδευση).

Βοηθός στην οικογενειακή επιχείρηση είναι το μέλος της που εργάζεται στην οικογενειακή επιχείρηση χωρίς αμοιβή, εκτός από τα έξοδα για τη συντήρησή του.

ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΟΙΚΟΔΟΜΩΝ – ΚΤΙΡΙΩΝ ΕΤΟΥΣ 2000

Οικοδομή είναι ένα κτίριο ή σύνολο κτιρίων ή πρόχειρων κατασκευών, τα οποία είναι χτισμένα στο ίδιο αυτοτελές οικόπεδο, που έχει προσπέλαση από το δρόμο, ανεξάρτητα από τον αριθμό των συνιδιοκτητών του οικοπέδου. Μία οικοδομή μπορεί να περιλαμβάνει ένα, δύο ή και περισσότερα κτίρια, όπως συμβαίνει στις κατοικίες των χωρικών με την αποθήκη και το στάβλο στο ίδιο οικόπεδο κλπ. Εννοείται ότι για να θεωρηθεί το οικόπεδο αυτοτελές δεν πρέπει να χωρίζεται με δρόμους κοινής χρήσεως, δημόσιους, δημοτικούς κλπ.

Κτίριο είναι κάθε μόνιμη και ανεξάρτητη οικοδομική κατασκευή, η οποία έχει εξωτερικούς τοίχους και στέγη, αποτελείται από ένα ή περισσότερα δωμάτια ή

άλλους χώρους, και έχει επιφάνεια 4 μ² και άνω, ανεξάρτητα από το σκοπό για τον οποίο σχεδιάστηκε. «Μόνιμο κτίριο» είναι το κτίριο το οποίο κατασκευάστηκε να είναι οικοδομικώς σταθερό για 10 τουλάχιστον χρόνια. Κατά κανόνα, τα κτίρια έχουν τέσσερις τοίχους. Θεωρείται, όμως, κτίριο και μία μόνιμη οικοδομική κατασκευή που, ενδεχομένως, είναι ανοιχτή από τη μία ή τις δύο πλευρές, αρκεί να έχει στέγη (π.χ. συνεργείο αυτοκινήτων). Τα συνεχόμενα κτίρια θεωρούνται χωριστά κτίρια, αν υπάρχει ενιαίος τοίχος, που τα χωρίζει από τα θεμέλια μέχρι τη στέγη τους.

Υπόγειο είναι ο χώρος του κτιρίου, του οποίου το δάπεδο βρίσκεται κάτω από την επιφάνεια του εδάφους και η οροφή του βρίσκεται πάνω από την επιφάνεια του εδάφους σε ύψος μέχρι 1,5 μέτρο.

Ισόγειο είναι ο κατώτερος χώρος του κτιρίου, ο οποίος δεν είναι υπόγειο ούτε πυλωτή και το δάπεδό του εφάπτεται της επιφανείας του εδάφους. Αν υπάρχει υπόγειο, το τμήμα του κτιρίου πάνω από αυτό είναι το ισόγειο ή η πυλωτή.

Πυλωτής είναι ο ημιπυλωτός χώρος του κτιρίου, ο οποίος έχει υποστυλώματα ύψους 2,40 μέτρων, τουλάχιστον, και καταλαμβάνει επιφάνεια ίση ή μεγαλύτερη του 50% της επιφάνειας που καταλαμβάνει το κτίριο.

Όροφοι Πρώτος όροφος είναι εκείνος που βρίσκεται πάνω από το ισόγειο ή την πυλωτή. Δεύτερος όροφος είναι εκείνος που βρίσκεται πάνω από τον πρώτο όροφο.

Ρετιρέ (εσοχή) θεωρείται ο όροφος που δεν εκτείνεται, όπως οι άλλοι, μέχρι το ίδιο σημείο της προσόψεως του κτιρίου. Μπορεί να είναι ένα ή περισσότερα. Όλα θεωρούνται όροφοι (Χαϊνάς, 2010).

3.8 Η ΕΛΛΑΔΑ ΜΕ ΑΡΙΘΜΟΥΣ

ΑΠΟΓΡΑΦΕΣ				
	1971	1981	1991	2001
ΣΥΝΟΛΟ ΕΛΛΑΔΟΣ	8.768.372	9.739.589	10.259.900	10.964.020
ΑΡΡΕΝΕΣ	4.286.748	4.779.571	5.055.408	5.427.682
ΘΥΛΕΙΣ	4.481.624	4.960.018	5.204.492	5.536.338
0-14 ΕΤΩΝ	2.223.904	2.307.297	1.974.867	1.664.085
15-64 ΕΤΩΝ	5.587.352	6.192.751	6.880.681	7.468.395

65 ΚΑΙ ΑΝΩ	957.116	1.239.541	1.404.352	1.831.540
ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΚΑΤΑΝΟΜΗ %				
ΑΡΡΕΝΕΣ	48,89	49,07	49,27	49,50
ΘΗΛΕΙΣ	51,11	50,93	50,73	50,50
0-14 ΕΤΩΝ	25,36	23,69	19,25	15,18
15-64 ΕΤΩΝ	63,72	63,58	67,06	68,12
65 ΚΑΙ ΑΝΩ ΕΤΩΝ	10,92	12,73	13,69	16,71

Πληθυσμός κατά γεωγραφικό διαμέρισμα

Γεωγραφικό διαμέρισμα	Απογραφή 2001	
	πραγματικός	μόνιμος
Στερεά Ελλάδα και Εύβοια	4.591.598	4.671.809
Ν. Αττικής	3.761.810	3.894.573
Νομαρχία Αθηνών	2664.776	2.805.262
Ανατ. Αττικής	403.918	386.067
Δυτικής Αττικής	151.612	149.794
Νομαρχία Πειραιώς	541.504	553.450
Πελοπόννησος	1.155.019	1.100.071
Ιόνιοι Νήσοι	212.984	209.608
Ήπειρος	353.820	336.392
Θεσσαλία	753	740.115

Μακεδονία	2.424.756	2.414.558
Θράκη	362.038	363.479
Νήσοι Αιγαίου	508.807	503.697
Κρήτη	601.113	594.368

(Χαϊνός, 2010)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- Bradford, M. & Kent, A., (1993), *Understanding Human Geography. People and their Changing Environments*, Oxford University Press, Oxford.
- Bergman, E. F., (1995), *Human Geography, Cultures, Connections and Landscapes*, Eaglewood Cliffs, Prentice Hall, New Jersey.
- Hay, I., (2000), *Qualitative Research Methods in Human Geography*, Oxford University Press, Melbourne.
- Hubbard, P., Kitchin, R. & Valentine, G., (επιμ.), (2005), *Key Thinkers on Space and Place*, Sage Publications, London.
- Johnston, R. J., (2000β), “Scale”, στο Johnston, R. J., Gregory, D., Pratt, G. & Watts, M., (επιμ.), *The Dictionary of Human Geography*, 4th Edition, Blackwell, Oxford, σσ.724-727.
- Rubenstein, J. M., (1999), *An Introduction to Human Geography*, 6th edition, Upper Saddle River, Prentice Hall, New Jersey
- Grang, P., (2005), “Global-local”, στο Cloke, P., Crang, P. & Goodwin, M., (επιμ.), *Introducing human geographies*, Hodder Arnold, London, σσ.34-50.
- Gertler, M., (2000), “Location theory” στο Johnston, R. J., Gregory, D., Pratt, G. & Watts, M., (επιμ.), *The Dictionary of Human Geography*, 4th Edition, Blackwell, Oxford, σσ.460-264.

- Gregory, D., (2000δ), “Regions and regional geography”, στο Johnston, R. J., Gregory, D., Pratt, G. & Watts, M., (επιμ.), *The Dictionary of Human Geography*, 4th Edition, Blackwell, Oxford, σσ.687-690.
- Gupta, A., (1998), *Post-colonial development: Agriculture in the making of modern India*, Duke University Press, London.
- Gupta, A., (1998), *Post-colonial development: Agriculture in the making of modern India*, Duke University Press, London.
- Willis, K., (2005), “Theories of development”, στο Cloke, P., Crang, P. & Goodwin, M., (επιμ.), *Introducing human geographies*, Hodder Arnold, London, σσ.187-199.

2. Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (1987), *Στατιστική Επετηρίδα της Ελλάδας*, Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Αθήνα.

Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (1988), *Στατιστική Επετηρίδα της Ελλάδας*, Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Αθήνα.

Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (2003), *Απογραφή πληθυσμού 2001*, Αθήνα.

Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (2004), *Στατιστική Επετηρίδα της Ελλάδας*, Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Αθήνα.

Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (2006), *Στατιστική Επετηρίδα της Ελλάδας*, Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Αθήνα.

Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (2007), *Στατιστική Επετηρίδα της Ελλάδας*, Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Αθήνα.

URL: www.statistics.gr.

- Ιωσηφίδης, Θ. & Σπυριδάκης, Μ., (2006), (επιμ.), *Ποιοτική Κοινωνική Έρευνα: Μεθοδολογικές Προσεγγίσεις και Ανάλυση Δεδομένων*, Κριτική, Αθήνα.
- Καρτάλης, Κ. & Φείδας, Χ., (2007), *Αρχές και Εφαρμογές Δορυφορικής Τηλεπισκόπησης*, Γκιούρδας, Αθήνα

- Κοτζαμάνης, Β. & Ανδρουλάκη, Ε., (2008), «Οι δημογραφικές εξελίξεις της σύγχρονης Ελλάδας, 1830-2000», στο: Λιάκος, Α., & Γαζή, Ε., (επιμ.), *Προβλήματα της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Νεφέλη, Αθήνα.
- Κοτζαμάνης, Β. & Σοφianoπούλου, Κ., (2009α), «Η γαμηλιότητα των γυναικών στην Ελλάδα: ο θεσμός του γάμου σε κρίση;», *Δημογραφικά Νέα*, σ.3.
- Κουτσόπουλος, Κ., (1990), *Γεωγραφία: Μεθοδολογία και μέθοδοι ανάλυσης του χώρου*, Συμμετρία, Αθήνα.
- Λεοντίδου, Λ., (2005), *Αγεωγράφητος Χώρα, Ελληνικά Είδωλα στις Επιστημολογικές Διαδρομές της Ευρωπαϊκής Γεωγραφίας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Λεοντίδου, Λ., (2005), *Αγεωγράφητος Χώρα*, Β' έκδοση, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Λεοντίδου, Λ. & Σκλιάς, Π., (2001), *Γενική Γεωγραφία και Υλικός Πολιτισμός της Ευρώπης*, ΕΑΠ, Πάτρα.
- Τερκενλή, Σ. Θ., Ιωσηφίδης, Θ. & Χωριανόπουλος, Ι., (επιμ.), (2007), *Ανθρωπογεωγραφία. Άνθρωπος, κοινωνία, χώρος*, Κριτική, Αθήνα
- Χαινάς Ευάγγελος/ διδακτικές σημειώσεις /2010